

26 КОМІСАРІВ

Комендатура червоних у Баку. Діється року 1920 під кінець дня. Присутні: командир, вагтовий селяк, робітник з Дагестану, вістовий - червоноармієць, пізніш Ната - вірменка літ 38

КОМАНДИР (до вістового)

Той пароплав чекать вночі сьогодні треба...
Скажіть товаришам: готуються хай всі!..
Врочистий мент!.. Юрба не мусить напирати,
Ані тіснить місток!..

НАТА (увіходячи)

Товаришу! Ви, певно, комендант?..

КОМАНДИР. А що?

НАТА. У мене справа...

КОМАНДИР. І мабуть особиста?

НАТА. О ні, навпаки...

КОМАНДИР. За чверть години... Почекайте трохи... (до вістового). Вспішайся ж!

повідісти усіх товаришів.... (вістовий виходить).

РОБІТНИК (говорить далі). Провідали Кавказ Інтельси й Макдоналди,

Щоб Грузію «спасать» і брать Азербейджан,
В Тифлісі про оце у жовтні розмовляли,
Укупі радились, як бути їм з Баку...

А в Дагестан до нас денікінський приспішник
Полковник Аліханов, наче дикий барс,
Зі лже - імамом враз прорвався до червоних.
Обклав у - мить Гуніб, став бити бідаків,
І вже біднота наша з гір у партизани
Вся, як один, пішла і тим спасла Гуніб.
Бідняцтво все зійшлося у Левашах в аулі;
Йому Таха - Годі за голову в нім став;
Із Реввійскради всім в той мент Орджонікідзе
Про справи доповів, і натовп закричав: —
«Біднота з наших гір ніколи не допустить,
Щоб рідний Дагестан у білих опинився!..»
Цхекая каже нам: «олодні маси
Ті, що в Вірменії та Грузії мовчать,
А не встануть як ми, затихли від терору; —
Та серце їх давно із нашим б'ється враз...»
В Вірменії з давен, товаришу, думками
Ми прагнемо, як ви, наблизити слухний мент,
Щоб Закавказзя все зробилося червоним, —
Щоб все змінила в нас пожежа світова...
Хоч зараз я в Баку, проте, колись давніше,
У горах пестила думки про боротьбу
І маю щиро вам сказати, чому рішучо,

НАТА

Покинувши свій дім, до вас сюди прийшла.—
Був в мене менший брат;— Ашот Цуринів звався;—
Вогнем палких стремлінь у нього зір палав...
Хоч зовсім ще юнак, проте звертався до мене
Він мовою борця, з вогнем дозрілих літ.
«Іди,— казав мені,— іди в насильства брати
«Надежне в світі нам,— усім пролетарям.—
«Не тільки що в одну простуй з оцим країну,
«Але ж і ген стремись, у ширші ще світи.
«Знай добре, що ніхто не скаже добровільно:—
«Я відступлю тобі охоче всі права,
«А сам позбавлюсь їх»,— не жди ти отакого!..
«Іди й роби скрізь те, що я,— юнак,— роблю.
«Тоді таких як ти — мільйони дужі встануть,
«Ви миттю знесете спорожнявілий лад,—
«Ви крила дум своїх розітнете широко
«На весь безмежний світ, на всі, на всі краі...»

КОМАНДИР. Із гір Вірменії ми маємо борців...
Але скажи мені: — де ж дівся брат твій юний?
Почулося мені, що він Цуринів звався?..
Якщо Цуринів справді...

НАТА. Помайнув за Каспій —
Ще в вісімнадцятім. Ось другий рік минає....
... А перед тим прийшов до мене незнайомий:—
Замовить сорочки;— щоб їх пошила я.
І каже мудро нам: «Ви знаєте, небаром
З Баку відчалює на північ пароплав...»

КОМАНДИР (настроюючись)
Пароплав? Як він звався?

НАТА. «Туркменом»;

КОМАНДИР. «Туркменом?» років з два? Цуринів прозивався?..

НАТА. Так, так! Ашот він звався, Цуринів, два вже роки!..

КОМАНДИР. Повинен зараз я одверто вам сказати,
Що зустріч вас страшна увечері чекає:—
Побачите бо брата ви свого....

(витагає з шахи якогось документа)

НАТА (не розуміючи). І що ж?!

КОМАНДИР (голосно). «Правдивий акт розстрілу комісарів,
Що їхали «Туркменом» в дальній край...

НАТА (скрикує, з бльшчим стогоном)

КОМАНДИР (читає). Карганов, Шаумян, Сурен і Джапарідзе,

Цуринів, Осеянц, Зевін і Амірян,

Петров, Візір'їв, Фіолетов, інші...

Числом їх двадцять шість — розстріляно усіх...

(пауза)

НАТА (мов одбивається від тієї думки)

Ні.... ні.... Це може ще неправда...

КОМАНДИР. В дорозі палива забракло пароплаву,

Пішли вони тоді у Красноводськ...

НАТА (з жахом). Туди, де білі?!

КОМАНДИР (читає далі). У Красноводську був англієць Тиг - Джонсон,

Начальник місії військової за морем;

Усіх він зняв з «Туркмена» та звелів

В в'язницю вести їх і довго там тримати...

А далі уночі, на вересня двадцять

В пустиню їх повіз....

НАТА. — В пустиню їх повізі!..
КОМАНДИР. Начальник Фунтіков рубать їх і стріляти
Віддав приказ...

НАТА. Рубать, стріляти в них!?.
О нелюди, — кати, —

КОМАНДИР. Начальник Кун при тому був так само...

НАТА (мов у сні) А брат стояв...

КОМАНДИР (суворо) ... Їм голови від тіла відділяли...

НАТА (затулюючи обличчя руками). Мерзеними мечами у крові!..

КОМАНДИР. Було на рівнині це проміж тих двох станцій:

Ахча - Куйма й тії, що звється «Перевал»;

І навіть сторож той нещасний, залізничний,

Що хтів довідатись, чому це потяг став,

Ростріляний теж був і впав разом із ними...

Збито ще в Баку декілька втікачів;

Це в ніч на вересня двадцятого нещасне,

У році вісімнадцятім було...

А ось тепер усі кістки їх одкопали —

В двадцятому з весни і всіх сюди везуть.

Увечері вони із пароплавом будуть

І двадцять шість їх трун побачите і ви...

(Складає аркуш і вертається на своє місце)

НАТА (розпачливо). Казали зараз ви, що брата я побачу...

Так ось у вигляді якому буде він!..

А... Ясно нам, за це на кому мститись...

Злочинники!..

... А брат мав вісімнадцять літ...

РОБІТНИК - ДАГЕСТАНЕЦЬ.

Тоді лише з'єдна бадьорість вкупу нас,

Коли народи всі: вірмени, дагестанці,

Араби, перси, індус, хінець та узбек

І німець - пролетар і пролетар - англієць

За зброю візьмуться...

ВІСЛОВИЙ (вбігає заспаєвшись)

Ідіть, ідіть мерщій! На обрії морському

Вогнями засіяв жажний той пароплав!

КОМАНДИР (Підбіга до вікна).

І справді ближче все огні. Червоні. Жовті...

НАТА (розпакує вихідні двері, і спираючись на одвірок мов статуя в чорному, горить грізно й протяжно в темінь ночі): (до пароплаву) А?!. Везеш його в обійма
ю сестри,

Примаро смерти?!.
77

ОЛ. ПОЛТОРАЦЬКИЙ

МІСТО ЧЕРВОНОГО ВЕЛЕТНЯ

(НАРИС)

Улан - Батор - Хото це не просто місто. Це — історія Монгольської Революції, це монгольський Ленінград і Москва, взяті разом.

Коли зробити на Юлкерсі кружний польот над містом — побачиш: велику площу Сухе - Батора, рівні лінії нових будинків біля неї, потім змотану котушку вуличок монгольського кварталу. За великими будинками консульського поселку розташувался хінський квартал, трохи далі від міста — монастир Гандан, а проти нього колишній палац колишнього богдыхана Тегена, на краю вузької смуги річки Коли. В цей розгартяш деінде вкращено золоті дахи дацнів — монгольських храмів. В цілому Улан - Батор нагадує з висоти льоту аеропляну — неймовірно суміш французького з нижньогородським, і суміш виточених, протиприродно - покручених, позолочених дахів дацнів — і поруч лахмітєлодібних, схожих на барліг монгольських хашанів.

Геометричні лінії Ленінського радянського клубу, конструктивні тераси нових будинків монгольських установ — і поруч брудне гранітне мереживо богдыханового палацу. Зовсім поблизу від радянського консульського поселку — хінський квартал з драконами на воротах, що злісно загрожують своїми зубами й язиками нашому повпредству.

З аеропляну можна помітити, як живе кожна частина цього міста. Це життя нерівномірне: на вуличках хінського кварталу зовсім непомітно руху. Артерія, що з'єднує консульський поселок з монгольськими установами — найживіша: видно, як швидко поспішають туди й назад окремі крив'яні кульки. Деякий рух є в Гандані, на вуличках монгольського кварталу народу в час літання мало — в цей час працюють установи, що виссали з цього кварталу чималу долю людности. З аеропляна — місто немов єдиний організм з нерівномірно розподіленим і функціями: одні його частини працюють бездоганно, інші — зовсім зівм'яють і певно виджиють, як це буває з кожним організмом у процесі його вдосконалювання.

Відомий мандрівник П. К. Козлов написав в одній зі своїх книжок: «Зі останніх років, починаючи з 1921, Монголія живе самостійно, організує власне господарство...» і. т. д.

Монгольський Лютій тривав дванадцять років і це справді був лютій Лютій.

В 1912 році ламство й князі зіхотали владу до своїх рук, і лише з 1924 року монгольські трудящі насправді організували незалежну державну владу. За дванадцять років Монголія тазнала величезних кривавих сугичок, що здригали всю країну. Монгольські феодали не несли з собою справжнього національного визволення. Кляса експлуататорів слабого народу потрапила разом зі своїм богдыханом до рук імперіялістів, — ціла країна стала вигідним місцем для полювання хінців, руських, останній час японців. Лише після того, як народно - революційна партія скинула владу феодалів, Монголія, спираючись на Радянський Союз, спромоглася стати дійсно незалежною країною. І місто Улан - Батор, як центр країни, насамперед переживало всі перипетії боротьби за національне визволення.

До 1911 року Монголія водночас була аренсю для діяльності хінців і руських.

Хінці переселилися сюди величезними масами під впливом гострої кризи на землю в середині своєї держави. Поруч цього активно діяли хінські крамарі й банкіри, що астиги зробитися кредиторами цілого монгольського населення.

І водночас з цим Російська імперія прагнула загартувати собі всю північну Монголію, щоб експлуатувати цю країну, разом з тим відгородитися від хінців майже непроходимим природнім кордоном — пустелею Гобі. Активно працювали царські консуляти, готувалися проекти залізничні Верхнеудинське — Урга.

Монгольська революція 1911 року була скерована проти хінців і скерована ламами. Тисячостяся це зовсім не вільнолюбивими намірами лам, а зовсім практичними розра-хунками: заселення Монголії хінцями — землеробами призводить до зменшення пасо-нищ, а значить і загибелі чималої кількості худоби. Що менше худоби — то менше дістануть манастирі жертв від населення. Розрахунок лам був зовсім ясний.

Лама й князі були підтримані царським урядом, що на своїй території дав приту-лок монгольським партизанам і в той же час підготовляв окупацію зовнішньої (північ-ної) Монголії.

І грудня 1911 року в Урзі на чолі автономної Монголії поставлено Богдо - Гегена, монгольського богдыхана. Хінська влада була ліквідована, хінські гарнізони дісталися в полон, хінських крамарів вигнано до вітчизни.

Одразу ж після цього царський уряд починає посилено готувати приєднання Мон-голії до Росії. Поки що він використав монгольську революцію, діставши за це право вільної торгівлі, експлуатації монгольських природніх багатств тощо.

Трохи пізніше царський уряд підписав з Хінсю таємну від Монголії угоду, де фак-тично автономію цієї маленької країни зводилося на нівець. Діяльність монгольського ряду контролював спеціальний хінський сановник. Проте, слід визнати, що на кілька років, приблизно до 1920 року зовнішня Монголія почала помітно кріпнути й відіко-уватися від жажливої хінської експлуатації. У той же час руські крамарі вивезли Монголію в три рази більше, ніж довезли, і запровадили в Монголії «Національний банк», що був фактично банком руської буржуазії.

Революція 1911 року, хоч небагато принесла аратським (бідняцьким) масам, та ала їм зрозуміти, що беручися, вони можуть здобути собі не тільки національну, а й оціяльну незалежність. 1918 року руські радники були вигнані з Монголії, але одразу ж їх місце заступають хінці й японці. Японці висувують, за допомогою свого агента ата-мана Семенова ідею створення Великої Монголії, що фактично має бути колонією япон-ського імперіялізму. З цього, проте, нічого не вийшло, бо хінці не дозволили Богдо - Гегенові підтримати ці панмонгольські сили. Семенов утік, хінці вирішили якнайшвидше остаточно забрати Монголію під свою владу. Навесні 1919 року в Урзі (Улан - Батор) куплено до 6000 хінського війська. Монгольський уряд розігнано, хінські банкіри вимагають відновити скасовані під час революції 1911 року берги. Одразу ж проти хін-ців починаються повстання. Повстають знов монгольські лами й князі, на цей раз під-тримані бароном Унгерном, загнаним до Монголії червоними військами. Японці дали Унгернові своїх радників і остзейський білий барон почав гастролювати в рей... про-відника ідей панмонголізму. Швидко Унгер вигнав хінців з усієї зовнішньої Мон-голії. Унгерн так висловлює свої наміри.

«Мета... подвійна: з одного боку утворити осередок, навколо котрого могли б з'ед-натися народи монгольського коріння, з другого — захист військовий і моральний від розтлінного впливу заходу (читай — РСФРР), прийнятого божевільям революції й падінням моральності в усіх її душевних і тілесних проявах» (з листа Унгерна до його пекінського агента). Але вже 1919 року почалися перші штурми соціальної революції: відозва радянського уряду до монгольського народу, де проголошувалося повне від-мовлення від імперіялістичної політики царського уряду й право монгольського народу на самовизначення — правило за колосальний рушій для підвищення свідомості мон-гольського бідняцтва.

В 1920 році засновується монгольська національно - революційна партія, у відповідь на зниження хінцями монгольської автономії. Заснували цю партію колишній складаль-ник і цирик Сухе - Батор (його ім'ям, ім'ям Червоного Багатира, Улан Батор, і названо тепер колишню Ургу), писар бідняк Данзан, монгольський журналіст, колишній лама Бодо й інші. Монгольські революціонери влаштовують в Кяхті перший з'їзд МНРП.

На з'їзді, як основні завдання, ухвалено: звільнитися від влади февдалізму, [за-
провадити однакові податки на всі громадські стани, оподаткувати релігійні установи,
скасувати кріпацьке право, домогтися скликання Великого Хурулдана, як основної
виконавчої й законодавчої влади, створити народний уряд з тимчасовим збереженням
богдихана, але без усякої посутньої влади.

На чолі монгольського революційного уряду був настановлений Данзан, Сухе,
Батор був призначений на військового міністра й головноком. З допомогою радянського
війська, Унгерн був вигнаний з Монголії до Маньчжурії, більшу частину білобандитів
знищено, самого Унгерна судили й розстріляли. 1922 року вся зовнішня Монголія була
вже в руках революційного уряду.

Отже, монгольський нарід лише тоді зміг стати вільний, коли відчув, що може
спиратися на інтернаціональну пролетарську солідарність Радянського Союзу.

Революційний уряд живив низки заходів до ступеневого подолання февдального
ладу: князів поволі скидають з керівних посад, замінюють їх талановитими організа-
торами з числа аратів - селян. Февдали були позбавлені права оподатковувати нарід на
свої потреби. Деякі прогресивні князі, під впливом міцного національного руху добро-
вільно зрікаються своїх прав і маєтків (Цепен - Хан, Хатон - Батор). Проводиться
активна робота серед опори ламства — Зітн - Шабі, від верхівки ламства відходить
бідніша частина ченців і підпадає під вплив революційної партії.

Правда, реакціонери прагнуть ще повернути собі минулу владу. Вони навіть пере-
манюють на свій бік низку керівників революційного уряду. Але ліва частина МНРП
твердо бореться з реакціонерами. Зрадників нещадно розстрілюють. В лютому 1923 р.
застрілюють у власному штабі останню надію реакціонерів зрадника Джа - Ламу. Правда,
лами встигають отруїти теперішнього керівника монгольської соціальної революції
Сухе - Батора, але реакцію остаточно переможено.

Після смерті (20 травня 1924 року) Богдо - Гегена, в Монголії проголошено Народний
Республіку. Всю владу забирає Великий Народний Хурулдан і уряд.

В листопаді 1924 року збирається великий хурулдан, на 8/ з членів МНРП й майже
виключно з бідняків. На Хурулдані сказано: «Монголія не має більш заслужених
вірних друзів, крім СРСР і Комінтерну».

Великий Хурулдан встановлює монгольську конституцію, що остаточно знищує
інститут богдихана й припиняє вплив лам на життя країни. Вся влада передається тру-
дящому народові. Вся земля передається у власність нації, знищується звання, створю-
ється народно-революційна армія, церква відокремлюється від держави, «народна
республіка трудящих повинна провадити свою зовнішню політику залежно від інтересів
і основних завдань пригноблених малих народів і революційних трудящих усього світу».
Виборчих прав позбавлені експлуататори, крамарі, лихварі, колишні князі, переро-
дженці й ламы, що живуть при монастирях, божевільні й засуджені. Отже, в Монголь-
ській народній республіці встановлюється влада трудящих.

Нарешті, пізніше революційна Монголія декларувала некапіталістичний, тобто
соціалістичний шлях свого розвитку. Тепер Монголія має свою п'ятирічку,
що передбачає індустріалізацію країни й створення на кінець п'ятиріччя першого про-
летарського кадра в п'ять тисяч робітників — перших п'ять тисяч пролетарів-
монголів, бо досі на дріб'язкових монгольських підприємствах працювали або хінські,
або руські пролетарі. В галузі сільсько-господарської промисловості: організують
великі державні і комунальні отари, табуни і череди, привчають кочівників до обро-
бітку землі. Ці всі заходи провадяться за братерської підтримки СРСР.

Така історія монгольської визвольної революції. Місто Урга, пізніше Улан -
Батор - Хото відіграло вирішальну роль в усіх частинах цієї важкої, упертої, часто
трагічної, але рішучої - кінцем визвольної боротьби, після якої міський організм почав
відбувати рішучу переробку, зростати й міцнішати. Став задубілим кістяком хінський
квартал, умер богдихановий палац, щоб відродитися уже як монгольський національний
музей, почали страждати на недокріп'я монастирі Курень і Гандан. Зате негайно почали
ламати старий центральний квартал: розчищено велику площу, зламано сотню драгли-
вих будинків і юрт в центральній частині міста. На розчищеному місці почалося велике
будівництво цілими кварталами, пляновість і розмах цього будівництва мені особисто
нагадали Єриванське — коли проїхавши Єриванськими або Улан - Баторськими вули-
цями — згадуєш одночасно про землетрус і про проекцію кіно - фільму навпаки.

«Під'їздити до Ерівану надзвичайно вигідно: шлях до нього лежить узгір'ям. Са-
м Еріван — у логівині й з авто — шости можна побачити всю столицю одразу».

Коли ми нарешті побачили Еріван — ми злякано запитали в шофера:

— У чім річ? Тут недавно був землетрус?

Шофер відповів:

— Та який там землетрус! Просто — будується моя республіка!..

Цей діалог виник тому, що справді вся територія столиці нагадувала розворушену
плу каміння. Всюди, з усіх боків було видно лише будівлі в риштванні, цілі розворо-
ні вулиці, безліч зруйнованих будинків.

Ми в'їхали в місто й наш шлях лежав між риштвань, над нами кипіла будівельна
робота, на вулицю сипалися уламки каміння, пробігали будівельні робітники, — коли б
це, ми могли б подумати, що то сипляться на нас уламки будівель від землетрусу
на всі боки розбігаються налякані міські мешканці» («Герой нашого часу», репортаж
по Закавказзя 1929 року, ст. 117 — 118).

Підмініть у цій цитаті назву «Еріван» на «Улан - Батор» — картина точно підхо-
дить до будівництва центральної частини монгольської столиці. Один і той самий рушій
будівництва — і у Вірменській радянської, і в Монгольській революційної республіки.

Бовтаючися разом з Юнкерсом у повітряних ямах, нюхаючи запахи
випрацьованого газу — бачиш прямокутники нових будівель, як м'язи Червоного ве-
стия, що втілися в це місто, що відчинув геть порожній мішок хінського банкіра, й
вразивш смердючий гнійник ламських дацанів.

Пройдімося вулицями Улан - Батору. Спочатку ми потрапляємо до монгольського
кварталу. Високі хашани, паркани, зроблені з дерев'яних стовбурів, не чищених від
кори — заступають шлях оку. Зорієнтуватися в цьому кварталі майже неможливо:
у вулиці ніколи не скажуть, де живе в монгольському кварталі та чи та потрібна йому
людина. Його візьмуть за руку й вестимуть до потрібного двору включно. Трапляється
так, що провідник сам не знайде дороги назад.

Монгольські вулиці не знають ні назов, ні номерів. Коли потрапляєш у них — серед
накових сірих стовбурів почуваш себе, як чоловік, що заплутався в трьох мільйонах
сен одразу. Просунувши голову в дірку хашану, можеш побачити юрту, що з неї й
іскористається частина міських мешканців, замість будинків, інколи череду верблюдів.
Деякий момент над твоєю головою пролетить орел — їх багато кружляє над кожним
монгольським містом. За парканом — зовсім близько видно білий будинок ресторану,
якщо ти хочеш потрапити — але до нього шлях лежить через далекі складні звиви ву-
лиці. Коли ж чуєш, як орел спустився на двір ресторану й схопив там ембріон майбут-
нього курчатка в сметані, мимоволі заспіваєш за Шопеном: «Коли б я вільним птахом
був!» (або в кращому разі аероплянном).

Монголи звикли ходити цим кварталом. Іноді підеш за якимсь із них і потрапиш на
пошу, зовсім в протилежний від потрібного бік та все ж таки радієш, що вибрався
з цієї мишоловки.

В Монгольському кварталі чимало юрт. Заможніші, чи прогресивніші — влас-
ки збудували одноповерхові будинки за хінським зразком: на дахові насипано шар
піщи, товщиною в фут і загальною вагою мабуть в півтори тонни. Бували вже випадки,
коли дахи старих будинків падали на хазяїв — тоді тих видирали з - під земляного
покриву, немов квіти з кльомби. Земляний дах — автоматичне запозичення в Хіни: земельна
криза примушує хінців влаштовувати город на даху свого будинку. Тут такої кризи
немає та й городників серед монгол також нема. Проте земля на дахах є.

Комунальних послуг — ніяких. Вода привозиться з річки в відрах. Є електри-
ка, що горить від 8 до 12 вечора.

Коли переждомо щастить виплутатися з монгольського кварталу, він потрапляє
в малу міську площу. Тут розташовані крамниці Монгокоопу, Стормонгу й кілька при-
статних, європейських, що остаточно доживають свій вік, — їхнім власникам припиняють по-
лучати крам і вони ходять у помітно - зношених лякових черевиках і подертих каш-
кетях. Монценкооп і Стормонт зате працюють на повному ході. У двох універмагах можна
відбати не тільки те, що потрібно європейцеві, а й цілу низку краму фабричного výro-
бництва СРСР, спеціально пристосованого для монгольського споживача.

Побувши в такому універмагу кілька годин, бачиш, у чому полягає суть нашої та
імперіалістичної роздрібноі торгівлі.

Серед краму нашого виробництва можна знайти цілий асортимент речей, спеціально пристосованих на потреби монгольського споживача, переважно з мануфактури. Пріміром, наші фабрики виробляють цілу низку різноманітних тканин найуживанішої в Монголії тільки ці тканини — машинного виробництва й тому кращі за такі монгольські, ручної роботи. До числа цих тканин треба віднести спеціальний синій брезент на майхани, низку матерій дуже яскравих кольорів, що подобаються монголам. Видно, що хтось сидить у наших експортних установах, хто вичає монгольські смаки й прагне їх задовольнити.

Ця ж тенденція від капіталістичних фабрикантив є лише в одному випадкові: вельосипедна фірма «Опель» виробила спеціальний тип широкошасного вельосипеда, пристосованого на монгольській пісчаній шляхи. Колеса такого вельосипеда нагадують мотоциклетні.

В решті випадків закордонні фірми виявляють цілком виразну тенденцію. Будучи фактично монополістами в колоніальних країнах, вони надсилають туди всяку заваль, абсолютно не вважаючи на смаки й потреби споживача. Правда, обертати й зовнішній вигляд краму кращий за наш.

Але досить поносити закордонні черевики понад місяць — вони розлізуться, Єгипетські цигарки — з кукурудзяного листа, а латфони й вічні кишенькові ліхтарики псуються за дуже малий час. І крім того — капіталістичні фірми надсилають сюди свої незмінні стандарти, зовсім не пристосовуючись до місцевих умов — через це на візникові можна побачити дешеве канотье, на вершинці — шовковий светр, на селянинові костюм «паркер» з кропиви, хемічно переробленої але останньої моди — з піджаком фасону «коров'яче сідло» й штанами — «слесні лапи».

З цих причин монгольські покупці запитують переважно наші крам — дешевший і доброякісніший (можу ствердити — ніякого «демпінгу» — все, починаючи від цигарок і кінчаючи чобітками продається, обертаючи на наші гроші — за нормальними цінами).

Виходимо з крамниці й простуємо до головної площі Сухе - Батора. По дорозі ми проходимо кілька кварталів суцільного будівництва. Тут лише один будинок готівий Монгольський Народний банк.

Головна площа Улан - Батору, немощена, як і все місто — величезного розміру. Посередині її розташовано невеличку дерев'яну трибуну для ораторів. На цій площі збудовано монгольський Народний Дім — великий будинок з банею, стилізований під юрту. Велика півкуля тієї бані, дещо нагадує цирк, але лише око європейця. В цьому будинкові взимку відбувається те, що в кожному з наших профспілкових клубів: працює драматичний, спортивний, шаховий хоровий, політичний гуртки. Різниця лише та, що в нас це повсякденна робота кожного клубу, в Монголії ж це — історичні ваги події: з драматичного гуртка зростає майбутній монгольський революційний театр, спортивний гурток готує інструкторів, що запровадять величезну фізкультурну революцію в побуті населення, шаховий, хоровий гуртки дорівнюють значінням нашим консерваторіям, а політичний гурток є зародком монгольської комуністичної академії.

Тут таки на цій площі розташовані будинки міністерств, ЦК партії і Ревсомолу. Напроти народного дому — єдиний будинок на площі в конструктивному стилі — клуб радянських громадян імені В. І. Леніна. В цьому клубі збираються щовечора радянські громадяни, що надто нудьгують на дозвіллі — адже в Улан - Баторі нема ні театру, ні кіна. Є кіно - пересувка, але вона демонструє не частіше як раз на тиждень майже лише одного «Нащадка Чингіз - Хана», фільм, який, до речі, справив величезне вражіння й на монголів, і на бурятів.

Площа Сухе - Батора має невдовзі перебудовуватися. Міністерства, партія й уряд зараз туляться в двоповерхових будинках найпровінційнішого типу. Площу мають забрукувати, поставити пам'ятник Сухе - Баторові, збудувати величезні конструктивні будинки для установ.

Аптеки в Улан - Баторі — державні. Їх дуже охоче одвідують монголи й навіть зрідка купують мило й зубну пасту «Ревесль». Першого покупця — монго - кочівника фотографували, урочисто подарували йому зубну щітку й навчили техніки цього мистецтва. З ліками справа стоїть добре: монголи довіряють європейській медицині куди більше, ніж Лев Толстой і Анатоль Франс і через це педагогично виконують приписи лікарів.

Від аптеки ми скеровуємо свої кроки до консульського селища. По дорозі можна йти до телефонної будки, почути незрозуміле монгольське слово, що мабуть означає Станція, назвати номер по руськи й бути щасливо з'єднаним з абонентом.

У книзі «Монголія» С. Крушельницький пише, що телефон зажив в Монголії великої популярності. Можу лише додати до цього, що особливих ознак божевільної радості або гістичних випадків любови монголів щодо телефону я не помічав, як само, як не бачив, щоб монгол зі сльозами на очах цілувався з телефонною трубкою. Коли треба — говорять, коли не треба — не говорять. Це означає, що до телефона монголи вже звикли. Так само, як звикли до вельосипеда. Можливо, що раніше перший телефон і викликав здивування — зараз же монгол стукотить телефонним важелем дме в рурку не гірше харківського урядовця. А коли станція довго не відповідає — він сьється з баришнею не гірше харківчанина — зовсім не думачи про те, що в телефоні плутають якісь душі швидкості.

На монгольському телеграфі вам продадуть поштові листівки, що на них розписані чорнилом в цілі озера й самоодліплювальні марки, з протиним на мацяна леевим боком; тільки ви насините цей бік — клей одразу сходить, не залишаючи жодних слідів. Листівки й марки робилися в Хіні ще за старих часів. Звідси й усі кості.

Збудований на кошти царського уряду телеграф, спочатку був проведений лише в одному напрямку: від російського кордону до ставки богдыхана, з одною лише проміжною станцією й з філіялом, що був у розпорядженні імператорського консульства. Лише згодом телеграфом з'єднали з столицею два чи три найбільших міста Монголії. Телеграф був концесією руського капіталу в Монголії. І досі в Монголії є такі місця, де до телеграфу треба їхати 2000 й 3000 кілометрів. Ураховавши імперіалістичний характер концесії на телеграф, в 1921 році представники РСФРР т. т. С. І. Духовський і Б. Ф. Геєць поговорили з царольним урядом Монголії в особі Данзана, Сухе-Батора, Ценер-Оржи, Ердени Чжонон Ван Ширин Дамдина про таке:

«Російський радянський уряд, йдучи назустріч мудрим заходам народного уряду Монголії в організації незалежно від захватницьких тенденцій світового імперіалізму поштово-телеграфного обміну — потрібного для культурного розвитку урядових мас — безкоштовно передає в повну власність Монгольському народу приватні Російській республіці, ті що є в межах Монголії будинки телеграфних контор з усім телеграфним устаткуванням, що там є» («Договір...» від 2/XI — 1921 року за європейським рахунком, а за монгольським 6 числа Десятого Місяця Багатьма Запровадження одинадцятого Року).

Зрозуміло, що на телеграфі раніше працювали виключно росіяни. Монголам заборонено було вивчати телеграфну справу, таким способом вони були відірвані від зв'язку з іншими країнами й на половину залежали в усіх міжнародних справах від влади російського телеграфного доту.

Тепер справа поставлена зовсім по-іншому. На телеграфі працює чимало монголів. Вони поволі привчаються до телеграфної техніки, кілька чоловіків вже здобули спеціальну освіту в СРСР. Телеграф з концесійної справді став монгольський — і монголи зовсім використовують його проти СРСР, як охоче використали б раніше проти царської імперії.

З радіом в Монголії справа стоїть зовсім зле. Лише одна велика радіостанція працює в Улан-Баторі. Радіоприймачів ми зовсім не бачили ні разу за весь час перебування кількох монгольських містах.

Очевидно, така новина, як радіо, ще не встигла набути популярності в Монголії й покищо до неї ставляться обережно.

Трохи збоку від міста розташований палац колишнього богдыхана. До палацу йде шлях через численні ворота, повз багато дачанів, повз мармурові молитовні, зам'ятники, де вирізьблено жакні постаті добрих і злих духів.

Поруч з богдыхановим палацом розташовувалася невеличка купка дерев, приміром, тисячу штук — навіть не гайок. Це — й ліс на Богдоулі (місцевість на другому боці річки Коли), — єдині колективи дерев на багато тисяч квадратних кілометрів навколо — згодом наказав насадити гайок поблизу свого палацу, щоб мати змогу в час по обіді прогулюватися у затишному куточкові. Звичайних смертних туди не пускали. Тепер ця тисяча дерев є в розпорядженні національного музею і для того, щоб туди завітати,

треба платити 10 коп. На кожній великій міській вулиці дерев більше, ніж тут — проте їхня цінність тут велика.

Богдоул — святий ліс. На горі, де він росте, є якийсь напис, очевидно, молитовний текст, вирізьблений у граніті сажневими літерами. Кого з монгольських товаришів ми не питали — ніхто не зміг сказати нам, що означає цей напис. Містичні знаки буддистської релігії втрачають будь-який сенс для сучасних монголів, що їм бракує часу вивчати наймовірні складні вчення будизму.

Богдоул — ліс у кільканадцять квадратних кілометрів. Коли б шість років тому сюди пустити зоолога — той оstown би, бо вияснив, що Богдоульську фавну становлять: жирафи, леви, тигри, струси, ягуари, білі ведмеді — десятки абсолютно різних зоологічних родів. Фавна Африки, Австралії й Південного полюсу з'єднались в Богдоулі найзагальнішим способом. Там можна було побачити, як тропічна анаконда снідає дріпору виловленим в озерці арктичним тюленем.

Небувала різноманітність богдоульської фавни пояснюється просто тим, що під час перевороту 1924 року монгольські революціонери дістали в спадщину від вмерлого богдыхана його зоологічний сад. На той час вони ж не знали, що з ним робити, а звірі вимагали щоденного уходу, великих витрат на годування тощо. Було ухвалено: випустити звірів у священний ліс, що й було зроблено, і тижнів зо два колекція звірів пратнула пристосуватися до нових умов життя. Нарешті, поз'їдали антилоп і жирафу, й почали робити наскоки на монголів, що проїздили повз лісу. Тоді хижаків знищила спеціальна експедиція. Нині звіринні опудала виставлено в музеї.

Коли не рахувати хінського кварталу, консульське селище — остання частина Улан-Батору, що ми про неї ще не сказали.

Колись на цьому місці було розташовано кілька консулятів, що з них кожен прагнув так чи так підлати Монголію своєму впливові. Тоді консульське селище було відокремлено від решти міста, на зразок теперішніх чужоземних поселень у Хіні. А руський ім'єрський консулят мав у своєму розпорядженні цілий гозачий полк, що, в разі потреби, міг швидко й легко захопити цілу столицю до своїх рук.

Там, де раніше царські представники влаштовували оргії, розважаючись яко могли від «монгольської дичини» — сидять тепер товариш Охтін і товариш Соркін, генеральний консул СРСР у Монголії й працюють невтомно по багато годин на добу, реалізуючи ту допомогу, що її одержує Монголія від радянського пролетаріату. Соціалістичне будівництво в Монголії дістає консуляцію й братерську підтримку від представників переможного пролетаріату СРСР. «Чужоземна колонія» Улан-Батору — явище назване в жодній з східних країн.

Коли мова йде про чужоємну колонію, скажімо, в Хіні — одразу уявляєш собі відокремлений квартал, з обов'язковими дротяними загородами й полісменами біля входу. В самій колонії — зграю банкірів, крамарів і власників концесійних заводів. У дні національних свят, або народніх маніфестацій — обов'язкові спроби студентів прорватися крізь загородку, кров, постріли.

Не те в Улан-Баторі. Чужоємної колонії в таємному сенсі тут нема, є Радянська колонія, що розпорошена по всьому місті. Кожна радянська громадянин живе тут лише тому що працює в якійсь установі, як фахівець — інструктор. Монгольські установи охоче користуються з наших інструкторів і запрошують до себе на роботу, попит на них тут більший, ніж пропозиція. Наші інструктори працюють у кооперації, лікарями, на будівництві, в міністерствах (зокрема в Мінземсправ у галузі колективізації).

Сюди надсилають лише найвипробованіших з фахового й політичного погляду робітників, отже з їх поведінки монгольське населення складає собі враження про ціле населення країни Рад. І треба визнати, що досі не було випадків, щоб той чи той фахівець не виправдав покладених на нього завдань і довір'я. На протязі того часу, що ми жили в Улан-Баторі, ми часто зустрічались з одним з таких фахівців, інструктором — будівельником, тов. Гр. Він випадково познайомився з нами, скоро признався, що страшенно нудьгує за Радсоюзом — з того часу він майже не відходить від нас, жив в одній кімнаті, відриваючись лише на ті 12 годин на роботу. Тов. Гр. став інженером лише за останні кілька років. Всю громадянську війну він, до того матрос, працював на бронепотязі. З кінцем війни потрапив у комендант московського Великого Театру, але швидко відпросився на курси цивільних інженерів, за три роки набув потрібної кваліфікації, виявив

бе, як талановитий конструктор — і з того часу працював на відповідальній роботі в заправлення до Монголії.

Коли слухати його оповідання про умови роботи — розумієш, що тут йому не легко, ніж раніше на громадянській війні. Він виконує працю, на яку, за технічними розрахунками, потрібно одинадцять інженерів будівельників: будівництво в Монголії величезне, де обмежені бюджети держави не дозволяють мати багато дорого - оплачуваного технічного персоналу. Через це Гр. керує будівництвом усього Улан - Батору йому доводиться брати на себе відповідальність майже за всі деталі роботи. Він привичний до Москві до темпів соціалістичного будівництва, не дуже лякається наднормального навантаження й вхитряється задовільно його виконувати — насамперед установивши дружні відносини з хінськими робітниками, що працюють під його проводом. Ті, побавивши, що білий товариш поводиться з ними зовсім по - свійському й у дні свят навіть дає в їх розпорядження свого «Форда» — шляхом самокваліфікації виділили споміж себе десятників, дещо полегшивши цим роботу інженерові. Так. Гр. і працює, чекаючи приїзду другого інженера, на якого він звалить половину свого навантаження — шість інженерних сил. Покищо ж він ретельно щомісяця надсилає довгі сльозні скарги до в'єтпедства. Секретар в'єтпедства викликає Гр. до себе й між ними починається стандартна розмова.

— Прочитай твою ерунду.

— Ну?

— Що ну? Досі недогладів нема? Ну, так працюй далі. Будуть — взгіримо.

— Брось, пожалуста.

— Що значить — брось? Нічого не вдієш, треба працювати. Та ти ж — кому-ст, на громадянській війні був, сам знаєш, що нам не доводиться особливо відпочивати.

— Та це вірно, я більшовицьке правило знаю: хоч розбийся, а зроби.

— А ти і зроби, й не розбийся.

— Та я бачу, що доведеться.

Гр. іде до дому, заспокоєний і підтриманий обіцянкою, що через місяць — два будуть йому помічники. Розмови з секретарем в'єтпедства вистачає йому, як зарядка, на днів. В останній день кожного місяця він знову іде з скаргою до в'єтпедства — в наступному — місяць від місяця на Улан - Баторських вулицях все більше зростають нові будинки.

Для руського населення Монголії видається бюлетень Роста, що користується лише з радіо - інформації, плюс дві - три інформаційні замітки про місцеве життя. Ці листи сюди доходять приблизно на 28 - й день. До відомо «Комуніста»: статтю Микитенка: «Ліве» шахрайство» ми читали в Києві, в день від'їзду одержавши її з Харкова. Після того ми дістали цей же № «Комуніста» в Улан - Баторі, як свіжу новину, лише після того, як пробули там два тижні, а перед тим ще днів з десять затримавшись по дорозі до Москви, Іркутську, Верхнеудинську. Як то кажуть — Агов, РСІ, де ти?

Найбільше з наших фахівців у Монголії, це лікарів. Я пророчу, що найбільше маршляку про сучасну Монголію світ дістане саме від них.

Власне кажучи, Монголії найбільше потрібні венерологи, і нас запевняли місцеві практики, що для хсунних (окружних) містечок потрібні навіть не лікарі, а лише фельдшери, що зможуть добре розпізнавати сифіліс і проробляти всі досить несподівані операції вприскування сальварсану.

— Як би то не було — радянські лікарі просякнули нині в усі найглухіші монгольські місцевості. Далеко в пустелі, серед кочівників можна зустріти надзвичайно юртами арку з червоним прапором і написом «Медична експедиція Наркомздраву РСФРР». Наші лікарі не гають часу марно і небувала кількість пацієнтів з вичерпаним сифілісом нашоухе їх на цілу низку найцікавіших дослідів і експериментів. Низка лікарів провадить антропологічне, етнографічне дослідження монгольського населення й величезної ваги антирелігійну роботу вже самим фактом запровадження сучасної медицини до життя монголів: бо ті й досі користаються з тибетської медицини, що є в руках манахів - лам. Уже зафіксовано кілька випадків змов проти лікарів, змов, на чолі котрих були якраз тибетські ченці.

З одним радянським інструктором, товаришем Савіним, ми познайомилися по поверненні до СРСР. Він відбув свої два роки праці в Монголії й повертався разом з нами. Тряхнувшись на придбаному тут «Харлей - Девідсоні», він мріяв цього ж року поступити до

інституту Червоної професури на філософський відділ. Тов. Савін, приїхавши до Улан-Батору, взяв собі за мету вивчити стільки разів оспівану поетами «загадкову душу азійця». Наслідки його дослідів були такі самі, як він передбачив з початку: «Загадкова монгольська душа» насправді і виявилася зовсім не загадковою.

— «Мобілізували до школи дві сотні дириків — ревсомольців. Дали мені перекладача, кажуть — навчай, хлопці грамоту знають. Гаразд, почав навчати — питання тактики й стратегії в монгольських умовах їм були зовсім зрозумілі, я лише дав їм певну систему — решту вони знали — інакше вони не були б військові з свого покликання кавалеристи з дня народження. А от коли дійшли ми з ними до механізмів, як почали вони вивчати кулемети — так у них прокинулася ота цікавість до всього нового, що в них років шістьсот спала. Вірите, дістали ми кілька кулеметів для учбових вправ. Навістіг я розповісти про принцип їх структури — як уже мої учні зіпсували штуки три. В чім річ?.. Як потрапить механізм монголові до рук — він не заспокоїться поки не розбере його, поки не роздивиться — в чому там справа, чого це кулемет так швидко стріляє! Ну гаразд, він роздивиться, а потім складати назад — тут обов'язково заплачуться, зіпсувати ж річ — справа легка. Так вони й велику строю кілька кулеметів, поки ми не схопилися й не провели цілої наради в справі обережного ставлення до зброї. — Ні, як хочете, я не погоджуюся з тими навіть радянськими дослідниками, як приміром Віленський - Сибіряков, що запевняють, ніби монголи від природи дуже ледачий нарід. Організм трохи відсталий від кількох сторіч сну, але тепер тим жвавіший і активніший, я так гадаю, та?..»

Я думаю, що товариш Савін таки був правий. На зворотньому шляху до СРСР ми їхали разом з ним мотоциклом. Ночували на станкові іро, ніч була, як і завжди в Монголії, дуже холодна. На ранок треба було розігріти мотор перед пуском. Перший мотоциклетом зібралася ціла купа - вершників, що з великою увагою на нас дивилися.

Треба знати, що мотор «Харлей Девідсона» починає засосувати бензинову суміш тоді, коли мотор пушено ніжньою педалью. Зовні це справляє досить кумедне враження. Мотоцикліст підводиться й усією вагою, скупченою на правій нозі, натискує на педаль. Це можна проробити по десять разів, перш ніж, з'єднаний з електричною іскрою, мотор запрацює. Потім треба чекати хвилин п'ятнадцять, поки мотор розігріється — слід, треба орудувати акселератором, прискорюючи рух поршнем. Коли мотор розігріто — можна — їхати.

Для наших глядачів уся ця процедура набувала зовсім іншого змісту. Вони знали з свого невеликого досвіду: коли мотоциклет починає ревіти — він рухється. Череда вони, одразу ж як мотор запрацював, вишикувалися збоку, прагнучи почати з мотоциклетом звязяті перегони.

Не встигли ми пустити мотора, як вони вже рушили з своїми кінями вперед, але побачили, що ми залишилися на місці й з реготом під'їхали назад до нас. Розпочалася розмова, обмежена нашими мізерними знаннями монгольської мови:

— Ю? — запитали ми.

— Мотоциклет мубайна! (Поганий).

— Пхе! Сахенбайна мотоциклет! (гарний). Кінь мубайна.

Але вершники не повірили нам і почали доводити, що коняка безсумніву краща за мотоциклет — он, бачите, нізачо не залишиться на місці, коли її так бити закаблуком, як б'є мотоциклетку шофер. Яка б не була ледача коняка, вона зовсім не обмежиться голосним ревінням, а обов'язково побіжить кінець - кінцем.

Монголи почали голосно знущатися з нас і з нашої мотоциклетки. Коли б ми не рушили в наступну мить, ідея автодвору тут була б серйозно скомпромітована. Один юрби запропонував нам випрягти свого коня в мотоциклетку, а другий заспівав імпровізовану пісню, що була перекладена так:

СОЛЬО: Білі сидять на машині
І не можуть ворухнутись.
Вони б'ють її ногами
А вона лише реве.

ХОР: Бомбуре, бомбуре,
А вона лише реве!

СОЛЮ: Вони дивляться на коней
Як в них грає буйна кров.
Ми рушаємо в мандрівку
А машина лиш реве.

ХОР: Бомбуре, бомбуре
А вона лише реве.

Товариш Савін почав сердитися. Нарешті він включив швидкість і ми рушили. Першу ж хвилину ми мали вже швидкість 20 верстов. Монголи перетнали нас жартома, а того ж ми потрапили в каліжу, страшенно обляпалися брудом, довелося зупинитися, щоб прочистити шкельця захисних окулярів. На цей час вершники були вже далеко. Лише один з них зупинився й почав безладно хитатися на коняці, немов передразнюючи нас.

Та за хвилину ми вже почистилися, тов. Савін позирнув уперед — перед мотоциклом слалася рівна путь, вершники лишали нам середину дороги.

За дві хвилини, маючи швидкість 70 км., ми наздогнали найперевіших вершників. Тов. Савін кинув прискорювати ходу мотоциклетки й почав вимучувати конкурентів, учинивши лише трохи попереду їх і поволив навіть зменшувати швидкість.

Хутко коні почали здавати. Вже два чи три вершники завернули в бік з виглядом всім сторонніх людей: рятівна міна невдахи спортсмена.

Коли на одному рівні з нами майже нікого не залишилося, тов. Савін натиснув на педаль акселератора, спідометр показав 70 — 80 — 90 — 100 й 130 км. на годину — пер у вухах перестав співати різноманітних пісень і перетворився на суцільне гудіння — мотоциклетка легко відірвалася від вершників й плитнула вперед.

З верхівки чергового перевалу в Цейса ми могли побачити наших невдахливих конкурентів, що зібравшись в коло, дуже активно розмахували руками, тов. Савін сказав їм:

— От бачите, ці монголи ще на першій стадії розвитку. Я присягаюся, — що раз вони знуцаються з свого заспівувача. Мої учні з заїської школи вже на другому етапі розвитку. А шофери — я не кажу вже за освічену частину — на третьому ступні. Навіщо ж ти, через три роки наших інструктори зроблять з монголів культурних людей, та ж гадаю, е?

— Бідняцька, революційна частина монголів надто добре ставитися до радянців. Бували випадки, коли монгольські родини зверталися до нашого консула з проханням дати їм на виховання радянську дитину — сироту, бажаючи таким способом прилучитися з руськими.

Расові ж антагонізми підтримують ті, хто так чи так зв'язаний з ламством, з експропрійованими феодалами, з хінським імперіялізмом.

Був такий випадок: в лікарні стратила собі життя радянська - санітарка Д. Виявилося, що її переслідував завгосп лікарні, монгол Гомбо. Він вижив майже всіх європейців з нижнього персоналу, замінив їх монголами. Нарешті, залишилася сама Д. Тоді Гомбо почав систематично цькувати Д., придираючись до кожного дрібного недогляду. Один раз він висловлював їй свої погляди про «Монголію для монголів» і про захватницькі тенденції європейців, вбачаючи, очевидно, в цій санітарці агента «європейського імперіялізму». Нарешті, переведена до найтяжчого відділу буйних хорих «агентка» витримала й прийняла суєми. Розслідування цього випадку довело, що Гомбо був не лише одним з активних унгернівців і мітингістів монголів - службовців лікарні вимагав від Гомбо найсуворішої кари, як «для провокатора, що з контрреволюційною метою намагається пошкодити радянсько-монгольській дружбі» (так було сказано в резолюції). Гомбо виведено на світло денне й покарано монгольським судом — від того провокаційного вчинку не зіпсувалися стосунки монгольського населення й радянської держави.

Революційні монголи бачать у радянцях своїх кращих друзів, таких, що в разі потреби боротимуться за незалежність Монголії від хінського імперіялізму з неменшим запалом, ніж боролися за власну країну.

Монгольська Народна - революційна партія й Ревсомол стоять на чолі революційного народу.

Початок її заснування припадає на 1919 рік. Тоді партія ставила собі за основне завдання — перемоги хінських імперіалістів з тим, щоб (з 1924 року) — потім розгорнути наступ на власних експлуататорів.

Склад МНРП спочатку був зовсім невеликий — всього до 250 чоловіка. На тепер — кілька десятків тисяч, з осередками по всіх найтальших районах. До партії належить найактивніша частина трудового аратства, досить сказати, що в її складі 38% письменників, при загальному % письменності в Монголії не більше 1 - го.

Поруч з партією працює ревсомол, зв'язаний з КІМ'ом, де об'єднана краща частина революційного монгольського юнацтва. В складі ревсомолу є велика кількість дітей. Переважна більшість ревсомолців — кочівники — бідняки й середняки, але найкультурнішу частину складають ті юнаки, що свого часу були в ламських школах, звідки вийшли підчас великих революційних подій 1924 й пізніших років. Ці — щось на зразок революційних хінських студентів.

Нарешті — монгольські піонери. Їх можна зустріти буквально на кожному кроці — цих жовтеньких парубків і дівчат, в синіх халатиках і військових кашкетах з невідмінною червоною краваткою на шиї. Їх з'явлення на конгресі революційних дітей у Німеччині справило справжню сенсацію, бо діти крупівських металістів відчували в дітях диких кочівників — своїх братів.

Процес створення піонерської організації в Монголії був надто своєрідний. Як і в нас, переважав кількість основного піонерського кадру склали школярі. Але в Монголії школи були всі в руках ламства. Отже — переважала кількість монгольських піонерів — колишні ламанята. Коли взяти на увагу своєрідні монгольські умови — це річ не страшна: адже ми маємо там величезне соціальне розшарування серед самого ламства, ціла низка лам з біднішого розряду, а надто лами хошунні, (тобто ті, що жили не в монастирях, відокремлені від селянства — а працювали поруч з цим селянством, відрізняючись від нього лише червоним кольором халату й обов'язком брати участь в молитвах, від чого селянство було звільнено), — хошунні лами, порвавши з релігією, вилилися великими масами до МНРП. Піонери створювалися в Монголії в процесі ліквідації релігійних шкіл і заснування шкіл світських. Не можна вважати, що ці хлопчаткубу, і великою мірою зачеплені релігійними впливом. Будійська релігія надто складна, щоб на третьому році навчання, чи на другому — учень релігійної школи в якійсь мірі був захоплений у полон її схоластичними догмами. Щодо побутових умов, то річ ясна: маленькі ламанята були без міри експлуатовані своїми старшими колегами, в релігійних школах їх нещадно карали за недбале вивчення неймовірно нудних приписів ламаїзму.

Піонери, що в синіх халатиках, в важких чоботах, з червоними краватками — марширують по місту з барабанами, — вчаться по школах і всі на державному утриманні, — цей захід був конче потрібний в монгольських умовах.

Більшість піонерів охоплена школами. До революції в Монголії не було жодної світської школи. В 1921 році була всього одна, тепер є — вже цілих 88 шкіл, але й це мізерно мала кількість на країну з 800 тисяч населення й з одним процентом письменних.

Одного з перших днів нашого перебування в Улан - Баторі, консул СРСР в Улан - Баторі т. Сорокін відвіз нас до міністра народньої освіти в Монголії т. Дугурджаба.

Не слід думати, що революційні міністри Монголії якоюсь мірою нагадують тих міністрів, що ми їх звикли в своїй уяві бачити в розшитих золотом костюмах, з довгими сивими бородами, з орденами й т. д. Міністри революційної Монголії — поспіль молоді люди — їх піднесла на височині міністерського посту монгольська визвольна революція. Ніякої пишності нема в кабінеті Дугурджаба і відвідувачі заходять туди без особливих формальностей. Міністр балакає з нами зовсім по товариському: поруч з великою кількістю ділових паперів у нього на столі лежить «Вісник комакадемії», ціла низка матеріалів з освітньої роботи в СРСР, останній номер «Красной Нивы» й... два томи з повної збірки творів Маяковського. Справді зворушлива зустріч з Маяковським у нетрах Монголії.

т. Дугурджаб охоче розповідає нам про справи народньої освіти. Він добре розуміє руську мову, говорить трохи гірше, але досить вільно: цієї мови він вивчився в Москві, КУТВ'ї.

— Наша робота ще довгий час полягатиме в нищенні рештків ламського впливу на життя монгольського народу. До 1924 року вся освіта й письменність майже без ви-

ятку були в руках лам. Лише тепер, за останні роки ми починаємо розгортати сітку шкіль, політосвітніх закладів, видавати газети й журнали, що провадитимуть революційну політику. Вперше того року ми заснували агрошколу, що має стати агротехнічним, маємо намір створити спочатку середню, потім вищу медичні школи. Нам негайно потрібно мати перші кадри своїх фахівців і ми докладемо великі зусилля, щоб ці кадри мати. В усій нашій роботі ми користуємося з величезного досвіду народньої освіти в Радсоюзі. Наша мрія — ліквідація майже цілковитої неписьменності монгольського народу — обов'язково буде здійснена, хоч і не так швидко, як в блискучих проти наших — культурних умовах Радянського Союзу. Ми розгортаємо сітку червоних порт, досягнувши до найглухших місцевостей Гоби. Зараз ми маємо вже 52 червоні юрти — це надзвичайно багато проти цілковитої відсутності вогнищ нової культури ще кілька років тому. Ми дуже швидко витискуємо лам з їх командних позицій — у цьому нам допомагає й клясове розшарування серед ламства, що за останній час призводить до справжніх повстань бідніших лам проти багатих, коли бідніші лами знімають з себе релігійне зв'язання й стають звичайними селянами — аргатами.

Але визначальні впливи лам на наше культурне життя позначилися і на монгольському театрі, і письменності. Монголія не мала, приміром, світського театру. Його заміняли релігійні містерії — Цам і Майдари, виконувні ламами в дні релігійних свят з величезним ефектом і пишнотою. Зміст Цаму, що ви його невдовзі зможете побачити, приблизно такий: перед глядачами являються переряджені добрі й злі духи, яких вони бачитимуть по смерті — з'являється для того, щоб монголи привичаювалися до них ще за життя. Ясно, що традиції релігійних свят нами повинні бути перебрані, але що дати на зміну їм, — ми ще як слід цього не знаємо і потребуємо добрих інструкторів театральної справи, щоб вони, керуючи нашим драмгуртком, навчили нас наших завдань.

Матеріалів для цього досить. Ми маємо цілу низку блискучих співаків з числа комівників і чимало талановитих імпровізаторів, що ви їх зможете також побачити на нашому революційному святі — Надані.

Ми звичайно зацікавилися, як справа з новою монгольською літературою й дістали таку відповідь:

— Так само, як і з театром. Уся величезна стара література — буддистського змісту, релігійна й містична. Нам нічого брати з неї, але ми вже маємо перші спроби нової літератури революції. Серед наших араткорів є кілька товаришів — до десятка — що пробували писати вірші й оповідання. Приміром, редактор нашої газети Нахор Цамсурун видрукував у газеті оповідання з часів революційної боротьби з хінцями. Ми вважаємо, що це оповідання дає підстави говорити про народження революційної монгольської літератури.

Тов. Дугурджаб попросив нас, щоб ми допомогли організувати першу спілку монгольських революційних письменників. Розуміється, ми охоче погодилися і на його прохання було влаштовано збори монгольських журналістів, де ми зробили інформативну й організаційну доповідь.

В приміщенні ЦК ревсомолу зібралося товаришів з двадцять араткорів, переважно молодих хлопців, що дуже нагадували наших молодяківців. Жоден з них не розумів руської мови. Ми говорили довгими періодами, вкладаючи в один період одну якусь певну тезу. По закінченні періоду, слово діставав перекладач і араткори дуже уважно слухали його, погоджуючись з нашими пропозиціями — починати монгольську літературу в араткорівських гуртках, мобілізувати для кваліфікування наставителів літератури, починати з нарисів, активно руйнуючи впливи буддистського містечтва.

Коли ми розповіли їм про історію народження української радянської літератури, про бурхливий культурний зріст радянської України, вони були приголомшені нашими досягненнями, а коли ми закінчили нашу інформацію, тов. Цамсурун підсумував висловлення араткорів такими словами:

— Так, ми повинні піти за вашим досвідом. Ми повинні зв'язатися з письменниками радянської України.

З пропозиції араткорів складено листа до ФОРПУ з проханням взяти культурне шефство над спілкою монгольських ревісписьменників, що на цих зборах і організувалася. На жаль, хоч ми і передали листа до відповідних установ, але це шість загукло.

Тов. Дугурджаб подарував нам два числа журналу «Улан - Туя» (Червоний Промінь) єдиного монгольського ілюстрованого журналу.

«Улан - Туя» виходить майже щомісяця. Це великий журнал типу «Прожектора» Розглянемо його сторінки.

Насамперед обкладинка: травневе число. Ленін стоїть на чолі пролетарської демонстрації усього світу. На червоних прапорах написи руською, англійською, німецькою й монгольською мовами: «Пролетарям Сходу і пригнобленим народам наше братерське ура!» В першій лаві демонстрації можна побачити обличчя Сухе - Батора, керівника монгольської революції.

На першій сторінці малянок барикади і пояснювальний текст. Так бідняки всьому світу діставали свою волю. На другій сторінці — знову Ленін на мітингу і портрет Сухе - Батора, фото революційної демонстрації в Кобдо. На інших сторінках: парада Червоної армії в Москві, фото з'їзду МНРП і Великого Хурулдану. Багато фот ілюструють роботу червоних юрт, монгольської армії, дуже багато уваги приділяють монгольному союбудівництву: цілий розворот віддано фотам Біку, тракторів, великих заводів.

Портрети міністрів, стаття на дві сторінки про досягнення в галузі Наросвіти й охорони здоров'я. Зокрема такого ж формату, як і з'їзд МНРП, і фото, присвячене випуску нижчого медперсоналу. З пів сотні монголок у білих косинках — сестер жалібниць, це справді величезна подія для Монголії.

Обкладинка другого номера «Улан - Туя» зображує групу демонстрантів, посеред яких можна помітити і нашого червоноармійця.

Чотири сторінки віддано під ілюстрації з роботи медичних і санітарних установ. Лікарі в білих халатах оперують хорих, контролюють худобу, розподіляють по ампулах сальварсан і противіс'яну вакцину.

Портрети товаришів Сталіна, Калініна, Молотова, Ворошилова і Григорія Івановича Петровського посідають чільне місце в журналі, поруч з великою статтею, що розповідає про проводирів Жовтневої Революції. Поруч них Сухе - Батор.

Наприкінці дві карикатури на місцеві теми: до чистки апарату Монценкоопа: Арат стріляє з лука на ламу, білогвардійця, хінського крамаря, шахрая, що їм усім не місце в кооперативному апараті. І остання карикатура: арат довганжає цілі стоси паперів, що зі всіх боків засипали бюрократа. Як бачимо, карикатуристи в «Улан - Туя» зацікавлені тим, що і наші карикатуристи.

На жаль, досі це журнал, як і вся письменність, друкується старим монгольським шрифтом. Невдовзі монголи мають перейти на латинку — досі ж користаються з гієрогліфів надзвичайно складних, що їх доводиться читати згорі вниз. Але тепер по всіх майданах розвішено зразки нового монгольського латинізованого алфавіту. Біля цих зразків збираються юрби і подовгу розглядають їх, знаючи, що цей новий алфавіт — могутній спосіб наблизити монгольський народ до світової культури.

Після 1911 року монгольський богдыхан запросив на інструкторів свого війська царських офіцерів. В Троїцько - Савському музеї і досі схрещується фото, де зафіксовані учбові вправи офіцерів з монгольською армією: розстріляння, озброєння кремневими рушницями — готове до споживання гарматне м'ясо. А з боку — всміхається офіцер з золотими погонами.

На жодному з цих фот не можна побачити кавалерійської частини, найприроднішої в монгольських умовах. Очевидно, царській Росії вигідно було звести монгольського салдата з коня й тим самим послабити міць нечисленної монгольської армії. Так само не можна побачити на фотах жодного монгола, озброєного сучасною машинною рушницею. Царські інструктори в свою чергу були поінструктовані урядом: їх робота призводила фактично до знесення військової моці Монголії, — нищити монгольську кавалерію, озброювати піхоту середньовічними кремневими рушницями. Адже, більш менш забезпечена природними кордонами Гобі від нападу хінців, царська влада зовсім не була зацікавлена в тому, щоб технічним удосконаленням в десять разів збільшити міць своєї напівколосії, що могла колись то стати і супротивником.

Тепер робиться все для того, щоб монгольська революційна армія була озброєна і вивчена за останнім словом техніки, щоб керівна національними командирами, вона в потрібний момент могла дати рішучу відсіч загрозливим немірам імперіялістів.

Відзнака монгольської армії така, яка, очевидно, буде в революційній армії кожної країни: Чувона п'ятикутня зоря з портретом нещодавнього свого гоня, в д'яному разі Сухе - Батора. Ні, озброєна кулеметами, броньовиками і аеропланами, революційною

відомістю — сучасна монгольська армія це не орда дикунів, яку формували царські інженери.

Я хочу закінчити нариса про Улан - Батор спогадами про двох людей. Ці люди — Лі - Саа і Шіджіян. Перший кухар, другий секретар ЦК партії.

Лі - Саа, точніше Лі - Чі - Шен, в трактовці європейців просто Ліза — хінець, аш кухар.

Улан - Баторським мешканцям невідомі жінки - хатні робітниця. Тут працюють кухарі - хінці з числа тих емігрантів, хто прибув сюди бути за хатнього раба в хінських рамарів.

Лі - Саа років двадцять тому прибув сюди на золоті розробки біля річки Іро. У нього чого не вийшло з його розробок, — він примушений був розпродати весь свій ремієнт, саме прилад для промивання золотосного піску. Потім він приїждив до Улан - Батору і став кухарем. Мені не треба розпитувати Лі - Саа про минулі роки його роботи. Тамки його вичухи стирчать з його, як шило з мішка.

Я кажу: — Лі - Саа, я дуже втомлений і ляжу відпочити, збудеш мене за дві години. — Єсі - , сабе — таваліса!

Через годину прокидаюсь від шуму в передпокої. Вибігаю туди: на землі качається Лі - Саа і тов. Н., що завітав до мене. Лі - Саа тримає тов. Н. за горло. Відпускає лише оді, коли я втручаюся в бійку.

Тов. Н. входить до кімнати й каже:

— Ну, й кухар же у вас! питаю: — Дема? — Ні, неті вдома! — Бреєш, чого ж його черевики тут стоять? — Моя не знайла, вдома неті. — Ну пусти, я сам подивлюсь. — Його пускайла, неті! Коли я відштовхну його і хтів пройти до вас, він схопив мене горло і волів краще померти, ніж пустити мене до хати. Ну, й служник же!

Доводиться йти до Лі - Саа. Той сидить на ліжку сердитий, як дракун.

— Ліза, ти ж його міг задушити, для чого тобі було з ним битися, пустив би і все.

— Як можна, таваліса спить; треба вмирати, а не пустити.

Нікому Лі - Саа не розповість про те, що робиться вдома. Я навмисно питаю при

мусь:

— Ліза, хто в мене був сьогодні?

— Моя не знайла.

— Ну, ти ж бачив, що я дві години розмовляв з відомим тобі товаришем. Назви його прізвище.

— Моя не знайла чіво такого.

Ніякими силами не можна примусити його перушити кругову перуку зі м'ясо, що в нього існувала в той місяць, коли він був у мене за кухаря. Так вивчили його хінські крамари, що він був у них за хатнього раба.

Лі - Саа кинув ходити до кумірни. Він не вірить в бога:

— Який же є бог? Світло — від сонця. Нема сонця — нема й світла, крім електрики, то. Лі людина вигадала. От коли б бог зробив так, щоб і вночі було світло — тоді б я нього повірив. А так — ні, хай дурні вірять.

Демократизм у відношеннях він сприймає надзвичайно туго. Коли примусив його сидіти зі мною за один стіл їсти — він увесь дрижав. А коли було придбано топчана й оставлено в одній кімнаті з моїм ліжком, Лі - Саа так злякався, що силоміць довелося скинути мішок з соломом, що він на ньому спав раніше просто на підлозі. Перші дві ночі він не спав зовсім, жажучись того, що ложить перуч з господарем.

Старий Лі - Саа настільки понівечений феодалізмом. Яке щастя, що східня мода як неподібна на нього і не буде вхилитися — не з недорозуміння перед зніяковілими адянцями, а перед справжніми сабеми, і зуміє, коли треба вштрикнути багнета в глєдке імперіалістичне пузо.

Тов. Шіджіян — секретар ЦК МНРП більше хінець, ніж монгол, виходець з внутрішньої Монголії, хінської колонії. Він представник революційного руху пригноблених народів сходу.

Низенький, худий і жовтий — він виглядає юнаком років 25. Але йому очевидно від сорок, зв'язуючи на великий революційний стіж: мє око не навчилася ще визначати як людини жовтої раси.

Шіджіян заходив до моєї кімнати — не часто, хоч йому цікаво говорити з людиною, яка всього три тижні тому була в Москві.

Приходить частіше він не має часу—йому стільки праці, скільки мають наркоми в Харкові, тобто 24 години на добу, з невеличкою перервою на сон і їжу. Та й за ту годину, що він просиджує в мене — біля воріт будинку виростає ціла черга автомобілів — Шіджіяна відшукали і заходять просто до хати в невідкладних справах люди. Так він сидить поруч розв'язуючи поточні справи персоніфіковані в одвідувачах, цей хімізований монгол в військовій уніформі, нащадок Чін - Гіз - хана, коли хочете, але насамперед учень Комінтерну.

Дивлячись на нього мимоволі згадуєш Пудовкінський фільм. Але наскільки ж реальною дійсність краща за найгострішу вигадку мистецтва! Фантазії Пудовкіна вистачило лише на те, щоб подати «дикого» монгола, що на чолі незчислимій кавалерії змітає з лиця землі англійські експедиційні корпуси.

Сьогоднішній реальний Шіджіян — що тихенько сьорбає передімною чай — попри всю свою стриманість і зовнішню невизначеність — факт, що в 10 разів незвичайніший за Пудовкінську вигадку.

Перші кроки Шіджіяна справді нагадують життєвий шлях Пудовкінського героя. Виходець із внутрішньої Монголії, він потрапив до Селенгінських партизан і разом з ними бив білобандитів. Потім він вступає до повстанського загону Су:є - Батора і довгий час б'ється, як звичайний салдат, з хінцями і унгерновцями.

Року 1924, коли МНРП перемогла остаточно імперіялістів і феодалів, повстає потреба створити кадри монгольських державних діячів. З числа досвідчених бійців обирається кількох—до Москви, до КУТВ'у. Шіджіян потрапляє в число одібраних, вперше бачить залізницю і кілька років у Москві на студентській лаві вчиться втискувати революційні пориви в суворі формули альянсу революції.

Він повертається назад до Монголії вже зовсім іншою людиною—зформованим політичним діячем, з широким світоглядом, з власними поглядами на мистецтво, зі зшитком де є незакінчена чернетка наукової праці про теорію ринку. Наукова праця залишається недокінчена, колишній партизан, колишній студент Шіджіян сідає за контрольні таблиці за політичні кон'юнктури, розв'язує найскладніші справи, які тільки можуть повстати в країні, що стрибає з феодалізму до соціалізму.

Він сидить проти мене — мовчазний і стриманий, керівник монгольської революції. Слухає мої оповідання про культурне життя СРСР, переривані одвідувачами; в інтервалах вислухає інформацію про організацію колгоспів у Кобдоському хошуні і зрідка зупиняє мене:

— Ні, товаришу, я вважаю, що не можна заперечувати психологізм в літературних творах — питання нової людини може бути, коли не розв'язане, то полегшене за допомогою літературної аналізи.

Він замовкає і слухає, сьорбаючи чай, про Маяковського, Л.ф. Рапп і т. д. — Шіджіян, освічений керівник держави, так неподібний на дикуна з Пудовкінського фільму.

Цим треба закінчити нарис про Улан - Батор - Хото і людей, що їх виховало це місто на різних етапах свого існування.

ТЮРМА

Товсті, півтораметрові стіни з каменю. Тісне, заграшоване вікно, ген аж під телею. Грубезні, залізом окуті двері з двома замками. І в коридорах ключники до стінах блошні, і на незграбному тюремному помості - долівці смердячий тир.

Водній тісенькій келії 15—17 людей раз - у - раз. І ще біля 10—12 брудних — брудних, заблощених тапчанів. Та й великий кибель¹⁾ на рішучі потреби.

Оце й тюрма.

В'язні дихають пахощами з кибля, тиром, задухою, сухотами, злобою. Тіті камінні мури в'язнів печуть, душать, останні поти з людей витягають. А в мі ревматизм пхається в кості. І вікна не зачиниш од зима, бо — кибель, биде, хне раз - у - раз культурою західньо - європейською. А воно побіч свіжого тиру раз і гігієна для легенів.

Інколи блимає на ґратах сонце та навіть і на долівці заблищить тиром. Поезія. Це спробуй тільки підлізти до вікна, щоб на світ подивитись. На це саме й чатує ключник у коридорі, через сітяну дірочку в дверях. Зловить на вікні — до темниці гкої. Пани хвалять собі строгих служак. А в'язневі не вільно на світ подивись...

Вільно, зате в'язневі на прохід іти щодня одну годину. Отже, беруть ключники і випускають зо дві келії в'язнів на тюремний коридор. Шикують всіх уряд, хують, як овець.

— Ходом марш.

Ідемо отарою на тюремне подвір'я. Краще — не йдемо, тільки гонять нас ключники. Коридор довгий, і кілька разів зупиняємось безладно. Густенькі, в коридорі, залізні брами ключники нам одмикають.

Тюремне подвір'я в чотирикутнику високих тюремних стін. Подвір'я густо оперегороджуване високими, залізними частоколами і на середині кожної перегородки якісь миршавенькі кушки. «Квітники» називаються.

Довкола цих «квітників» у перегородці й прохід. Ходиться парами кругом рутимось. А повітря чудове — довкола ж тюрми душне, запилене місто дзвеніє ка дихає ще тюрма звідусіль «культурою західньо - європейською». І смердячі какали розпарились на подвір'ї. По - овітрячко...

З багатьох тюремних вікон бліді обличчя в'язнів липнуть до ґрат. Знайомих шикують на проході. Мімікою та рухом рук питаються коли арештовано, чи «всипа» велика, чи на поліції били, чи в суді переслухували... Кидають «грипси» (писти) в хлібі заліплені, тютюн, хліб, газети... Очевидно, за це доходженнями темницею карають, але хіба «кляві» (ключники) мусить таки запримітити? Зручно хитро робиться — практика не одного випадку.

Прохід закінчується. Хоч дуже часто й доброї півгодини не минуло.

— А — но, далі, — махають руками ключники.

¹⁾ Параша.

Ідемо. Крадькома здобуваємось іще з товаришами по тюремних вікнах і в коридорі подекуди топвимось навмисно. Це на те, щоб непомітно витягнути з щілини в дверях умовлену записку. Інколи й засунути туди такуж. Пошта без цензури, телеграфів і телефонів.

Грюкають важкі двері, скрегоче ключ у колодці.

Задуха або мороз і незмінно усе — нудьга.

Встаємо в шостій годині ранку. На дзвінок тюремний. Нашвидку «випорожнюємось», мисмось, стелемо «сіякка» замітаємо. В келії темно од пилу.

Тоді ж одчиняють двері. «Киблювання» по всіх келіях. І в куті з «киблюванням» — снідання роздають по келіях.

Зі сніданням дають і хліб на цілий день. Половицю чорної гливікої хлібини на кожного. А «снідання» — кмінкова «зупа» смачна, як і справедливість, відомочия, дуже часто таки й правдиві блонши в ній плавають розкінші. Інколи знов бувають у ній «клюски» з муки, мабуть ще з - за часів святої інквізиції... Бо такі як і солодкі, як вона.

Вийшв кухоль цієї «зупи» — ходи собі од стіни до стіни доки охота. В день лягати на тапчани заборонено. А вже велике чудо, якщо доручать в'язням передану книжку або газету. Бо хоч і виборять собі де подітв'язні гододевікою, то робиться це дуже неохоче, — ланам, зрештою, неспішно з цим. В'язень і так посидить, не втече.

Отже, ходиш собі од стіни до стіни, ділишся з товаришами благадотами світу капіталістичного, епіввешся культурсю, техніксю, справедливістю.

В одинадцятій — «обід» приносять. Такої «зупи», як і вранці, та налігвинлої квасолі, абс гороху на «друге». Дуже часто з тухлої гречаної крупи дають на «друге».

По обіді — прохід — «кірат» у тюремному говорі. Мімікальські телефонограми, новості, гатування «пошти». Пожовклі обличчя з - за грат, з трьох боків... Червоні призірливі обличчя слівних суддів з вікон одного боку тюрми, що на суд переміненій. Зість. «Повітрячко».

Знов келія, брудні тапчани, ходження, втома, нудьга. Щоправда — засуджен вже подітв'язні виборюють собі окремі політичні келії, де вчаться різного, читають, пишуть і т. д. Слідчий однак не можна цього, бо подітв'язнів у слідстві ще дозникають по різних келіях між кримінальних в'язнів і не дають книжок, ані газет, ані паперу й олівця. Хоч отак у «слідстві» й по два роки тримають.

В четвертій годині «вечеря», знов «зупа» як і рано. По вечері миття «посуду», киблювання. В шостій — «збірка». Кожен в'язень мусить стати в ряді на «позір»¹⁾ — на зальство його — черговий ключник рахує і в'язнів і передає стан келії вічному ключникові.

В'язні в ряді, «старший» в'язень у келії спогішає число в'язнів, горде, як індик «начальство» перечислює в'язнів.

В'язні пораховані.

Грюкають важкі двері. Неважливо скреготить ключі в інших келіях теж саме. Потім дзвінок. У «сіякках» в'язні. Ніч.

Хтось важко хропе. Хтось морячи курить цигарку. Тільки маленький вогник блимає нерішуче. Ніби думка в гарячій безсонній голові в'язня... про волю, широкій простір, рідню...

А овде в темному куті келії сонна розмова ще шепотить пережитим:

... Взяли, розумієш, прив'язали моїй бабі руки до ніг і під коліна палку засунули. Перевернулась, брате, баба, як жаба скорчена вчетверо, а вони, гайдуки, розумієш, ремнем по п'ятках перісцать.

— Це там уже, на горі, де Казіка закатрупили?

— Там, там... Б'ють, розумієш, бабу, як бочку, а мене лідько бере. — А признаєшся тепер? — питають мене по хвилі. — Баба стогне, п'яти вже напухли, як пампухи. Подивився я на неї, змасаковану²⁾ на яблуко й... Так, кажу, це моя робота... Хоч я того графчука і зроду не бачив, що в нього ота крадіж, хоч і не був навіть тоді в місті цілих п'ять днів.

Зідхання. Довге, як тюремні години, важке, як мури камінні.

¹⁾ Струнко.

²⁾ Зайбечену, псбиту.

Годинник у місті б'є дванадцять.

Першим «начальством» в'язнів — ключники, тюремні наглядачі. Його ж, ключника, в'язень повинен слухатись у всьому, та на тюремних дверях прибитий і «регулямін» про те.

Жалітися на ключників можна в начальника тюрми, говорить тюремний регулямін. Але безпосередньо вдатись до начальника в'язнів не можна — треба, щоб так, через ошого тюремного ключника.

Одна з ілюстрацій. Автентична.

Осінню 1930 року привели одного селянського хлопця. Бідняк, анальфabet, за вислугуванням у багатіїв не стало часу на школу. Пішов, бачите, вечером до сусідки в сусіднє село, як звичайно, а там якраз на «спацифікацію» натрапив. Дівчини й зловили ошого політика небезпечного. Бо ухвалили зараз, що він не саме й є одною з причин осені 1930 року, він оце є з державною зрадою політику. До тюрми вже привезли «переслуханого» політика — був і в дезинфекції. Дезинфекція за найсвіжішим зразком техніки — не тільки убрання пом'яте і покорочене.

В тюрмі хлопець гарячкує, труситься, стогне. Ціла келія ухвалює, щоб до лікаря зголошувся, хлопець і зголошує ключникові. Але «начальство» тієї думки, що він тут «не то почорніти — позеленіти повинен». І не зголошує.

На другий день хлопець уже так гарячкує, що й з тапчана встати не годен. Скажуть вам, хоч і регулямін на дверях виразно каже, що вдень не можна на тапчані лежати.

Скорогоже замок — «начальство» входить до келії. Регулямін іще повчає в'язня стояти перед начальством. А хлопець лежить.

— Ти - и... може б устав, ні? — ключник сердито. Той саме, що вчора хворому хлопцеві чорно-зелені повинності висловлював.

Хлопець і не чує з гарячки, в'язні причину пояснюють.

Але «начальство» не в гуморі.

— Встань, тобі говорю.

Хлопець ворухнеться, стогне. А ключник підходить, сердито стягає з хворого брудний коц і шовили б'є ним хлопця куди попало. Хлопець підноситься, заточується від ударів та гарячки, падає. Летить із коца брудний шил, тремтить на ґратах шмиління хворого, п'ятнадцятьма грудьми хвилює гнів затамований...

— Устати, тобі кажу.

Щоправда, на всі приписані «недомагання» і «надужиття» в'язні мають право. Прокураторові жалілись. Раз на місяць прокуратор ходить, бачите, по келіях за «скалями» допитується. В'язні знають про це з - завчасу — ключники повідомляють. Келія має бути чистенька, як «дзеркало». Дають і «свіжі» простирадла на тапчани. В'язнів шикують у ряд, як шпаків на дроті. Погослять іще перед тим.

Прокуратор уходить не сам, тільки в товаристві тюремного начальника, заступника, ключників. Подивиться на в'язнів, ніби з нехоті.

— Жалів якихнебудь... Ніхто не має?

Ні, не має, богу дякувати, і в'язні мовчать кожного разу. А зрештою — спробуйте пожаліться. Буди вже й такі наївні, оповідають тюремні бувальці. Були й жалілись прокураторові... Але тепер і ворогові одраджують. Так якось воно на арки і кості впливає від'ємно.

Мовчать в'язні. Інколи хіба голодівкою заговорять політичні. Тоді в тюрмі щось змінюється. Ніби «воєнний» стан у тюрмі з одного боку озброєна, всесильна тюремна адміністрація — з другого — голод добровільний. З першої сторони вбити, «дерти з «злочинців» якнайбільше чуття людських прав і гідності, з другого — «заче» добровільно голодом себе заморити, як виконати бажання тюремної адміністрації.

Кінчаться звичайно. Кінчаться або дуже неохочим попущенням тюремної адміністрації, або зойками на коридорах і в темницях та шпиталем... Але не останнє — це ще закінчення.

В'язні мовчать. Мусять мовчати. Бо тюрма не мама, не жінка, і не віче — ка-жуть ключники.

— В суді говори багато, не тут — радять іще кожному.

І в'язні мовчать. Бо ці кохані ключники перше та найбільше «начальство» у тюрмі.

Виразно це підтверджує, онде й законний «регулямін» на дверях. Навіть підковитий аналіфавет хуленько в цьому переконується. На практиці...

Не думайте, що в тюрмі можна захворіти й отак — таки вмерти без медичної допомоги... Ні. В кожній «поряднішій» тюрмі є шпиталь, є лікар, аптека — є навіть і приписова гігієна на охорону людського здоров'я. Не середньовіччя ж, 20 століття, це століття культури, техніки й гуманітаризму.

Дуже добре, якщо в'язень у поліційних арештах «самий» як звичайно змасакрує себе порядно. Наллє в носа води, запхне пальці між двері, поріже п'яти, поштовхає вирки... Так, що аж не зможе вже пішки йти до тюрми. Тоді заберуть його до каретки рятувкової поготівлі й так повезуть до тюремного шпиталю. Тут і лікувати будуть.

Але якщо такий в'язень замало «себе скатує» й пішки ще загостить до тюрми — медична справа гірша.

Свіжих в'язнів у тюрмі на другий день уранці до лікаря звуть. Тюремного, очевидно.

— Здоров, синку?

— Ні, побитий я — показує синяки й опухлину.

— Е - е... Це нічого, само загоїться... Було не побиватись самому...

— Але ж...

— Далі. А ти?.. Здоровий? — до іншого вже.

Ще ви можете судити на таке пожалілись. Але суддя знов од параграфів спеціаліст, отже здвигне тільки раменами на ваші рани й синяки.

— Але ж, чоловіче, це мене нічого не обходить, — скаже, як звичайно. До лікаря зверніться — адже є лікар у тюрмі.

Були вже, значить, у цієї медицини — другий раз і ходити зайво.

Але це так лише на початку. Згодом дещо справляється тюремна медицина.

Хворіє, наприклад, в'язень. Зголошується до лікаря в чергового ключника — зволіло й записати начальство. Попроводять в'єшті й до медицини. Маєш повертати 40 ст. Ц. гарячки? Добре. Дасть лікар порошок аспірин, потішить, що все — дугиця й гайда до келії. А якщо немає 40° гарячки і тюремна медицина не узнає в'язня до аспірину — ключник у «вухо» на коридорі.

— Симулювати будеш? Голову мені завертати?..

Тюрма не «мама і не віче». А аспірин — чудодійний лік у тюремній медицині. На всі болі й хвороби — признані тюремним лікарем — аспірин перше й найголовніше лікарство. І банки ще поставить до аспірину. Також і зуба вирвуть без 40 «Ц» гарячки.

Є і шпиталь у тюрмі, щоб не вмерти таки в келії. До шпиталю заберуть. І лікують до самої смерті — не випустять з надмірного гуманітаризму. Навіть і трупа не звільнять, тільки одішлють до крематорію.

Очевидно, гігієнічна охорона здоров'я перш за все потрібна — голосить раз у раз медицина. Дбай про гігієну — менше хвороб буде. Цього й тюремна медицина тримається щілко, як блишці ці тюремні х стін. І через те дають тільки напівгнилу квасолу та зупу з блюшцями на харчі в'язням. І через те дають аж цілу годину на день проходу в'язням на тюремному подвір'ї. Через оте й, мабуть, тапчанів ніколи не тріпають та раз у раз тюремну долівку тиром вишмаровують. Це на легені й повітря впливає додатньо.

Пров'язнів дбають, щоб чисті були. Отже, раз на місяць ключники до «купелю» гонять. Зима, чи літо — весна, чи осінь. Обов'язково, це тюремна гігієна приписує.

Купіль чудова. Брудна, холодна келія з теплим і холодним душем — долівка вся заболочена в ній од попереднього «купання» перед хвилююю. Дві келії в'язнів пригонять ключники до цієї лазні — близько 30 — 35 осіб разом. За неповних п'яти хвилин має бути по «купелі». За ці п'ять хвилин в'язні мають роздягнутися, скупатися, одягнутися і стати в ряд на подвір'ї.

— Вже? — гукають ключники.

Вже. Хто ще не був брудний, то тепер уже напевно інші заболотили його, хто

не має хвороби — дістане по «купелі». І мороз буває на подвір'ї, як мокрих із купелі» гонять.

Така тюремна медицина, аптека і гігієна. Всі професори, лікарі, вчені й узагалі гуманісти високої культури Західньої Європи можуть вільно тріюмфувати... роки барбарського середньовіччя минули безповоротно, на Заході оце... Що в кожному місті на Заході вже і про здоров'я звірят дбають товариства спеціальні, гуманістичні...

Розігналась цивілізація, завдяки технічно-культурному 20-му століттю. Говорив гуманізм. А тюрма собі — не мама, не жінка і не віче — в суді виборюється.

І мовчать в'язні. Дивляться мовчанкою.

— Та невжеж це не агітаційні вигадки комуністичні? А де ж тоді преса, така чужа до всіх проявів суспільного життя, преса, що перед нею нічого, мовляв, не виходить?

— А де ж парламент, інтерпеляції, протести, комісії міністерські? — запитує ніби найвін «гуманісти», оті завзяті оборонці демократичного, ґрунтованого на людській євристиці капіталістичного ладу.

Егеж... Капіталістична преса, панове «гуманісти», так і запротестує, що капіталістична влада та над своїми політичними ворогами збиткується. Шляхотне дитинство буржуазного літератора так і обуриться, що дібрані спеціально поліцаї, ані й різні служажки — садисти, сліпі виконавці буржуазної волі над в'язнями, ані ж ворожими державі «елементами» та всякими «викидьками суспільства» знаються по тюрмах. Крук крукові так тобі й стане зараз очі видовбувати.

Факти? Ось, хоч би й найсвіжіший.

Перша частина цього репортажу (аж до останнього розділу) була надрукована в пролетарському літературному місячнику на західньо-українських землях, як відомо, обов'язувєсїх законно демократична «свобода слова, думки й пера». Ясно, що ця «свобода» відома мені якнайдокладніше з усіх її законних демократичних, отже писав я репортаж з усією обережністю й раз - у - раз згадує про цензора. Очевидно, не міг я через те написати й десятої частини тієї правди про демократичні подальські тюрми та юстицію, що й самому мені доводилось їх «студіювати» на практиці. Описував я все обережно, легенько, поверхово, старався, ніби, триматись раз - у - раз отієї, так званої, буржуазної «об'єктивності» брехливої. Це, зрештою, й самі читачі бачать, читаючи.

Однак, «демократичний» пан цензор цілу надруковану частину репортажу зачеркнув червоним олівцем. Навіть слова: «докінчення буде» пан цензор перекреслював. Дав, значить, делікатно зрозуміти авторові, що шкода, мовляв, помістити далі, однаково не пройде, хоч і як пишеш.

Капіталісти строго бережуть таємниці своїх катівень та оправців.

А вже якщо яканебудь огидна їх катівська справа таки вирветься з-за чорних дверей, то як голосно «публічну опінію занепокоїть», — буржуазна преса усповідає зараз солідарно, що «недостовірні елементи поширюють чутки, що в №№ тюрми не все шось у порядку». Але туди вже вислано, мовляв, міністерську комісію для розсліду й провірення справи на місці.

Ясно, що доки оця «страшна» комісія приїде туди — тюремний заряд усіх катованих і тортурованих порозвозжувати до інших тюрем. Про замучених і мертв преса помістить хутенько комуніке, що «поповнили самогубство», або «зрештою підчас утечі», або таки й у якійнебудь поблиській річці «виловить», що «втікав», очевидно, та «втопився». Може також написати, що «таких не було» в №№ тюрмі, або й замовчати попросту. Комісія? Хе-хе. А хто ж такий приїде в отій комісії, як не головніші стовпи капіталістичних, державних тюремних законів та заекди вороги свідомого пролетаріату?

Міністерська комісія «досліджує» справу в тюремного заряду та в дійсних катівень отих необережних тортурів і знущань над в'язнями. Вони, очевидно, не тортуровали — те саме й судді та тюремний заряд підтверджують. І вийшов комунікат так і сповідає: «занепокоєній опінії»...

... Міністерська комісія розглянула справу неспокійних чток про нездорові відносини в №№ тюрмі на місці й оповіщує: «Всякі брехливі вісті про биття й тортування в'язнів по наших тюрмах, це згодні вигадки недояльного, протидержавного елементу до платних, бунтівничих цілей».

В капіталістичних тюрмах не мордують в'язнів. Ані у Львові, ані в Луцьку, ані в Пінську, Лодзі й Варшаві. Головний комендант поліції в Польщі частенько навіть і сповіщає в буржуазній пресі, що: поліціям у Польщі бити в'язнів сурово забороняється. Щоправда, на весні 1931 р. мусів уже проте пан міністр внутрішніх справ Польщі сконстатувати офіційно, що в славновідомій Луцькій тюрмі міністерська комісія «не все в порядку» «побачила, через оте й пан міністр наказав голосно «розігнати» навіть тамошній слідчий уряд. Є, значить, вища «справедливість» для покритих у коханих капіталістичних законах. Буржуазні «гуманісти» в Європі, вчені й усі демократи, судді радіти можуть. Ось і дасть їм, мовляв, міністр за «непорядок».

Але не лягайтеся зарчасу, що це «розігнать» таке то вже й страшне. «Розігнать» у практиці не значить, що на якийсь час відомий, напр. Луцький кат Заремба, переміщений з Луцька до Львова до той же роботи, а другий кат Ткачук — до Пінська. Є вже трохи таких «розігнаних»; що «працюють» так само на інших місцях. Дуже багато «розігнаних» таки на місцях зостається, хоч «переміщені»...

Буржуазна поліція не б'є на допитах. По тюрмах не знущається. Це доводиться виразно й щоденно політичні процеси в Польщі та інших капіталістичних країнах. Визнають катовані в'язні, potwierджують оте й десятки свідків на кожному процесі.

— Били... знущались... вимушували тортурями...

— Наливали нафти до носа й рота... били гумовими палками... статеві органи кололи шпильками... заражували сифілісом...

— Іхали гострі шпильки під нігті... стискували пальці у дверях, напompовували водою...

— Веди на кладовище й казали яму собі колати... гвалтували...

Так. Але «заприсяжні» справники катувань зізнають перед «справедливим» судом, що: «Не катували, не били, не вимушували — це брехня». І «гуманісти» судді «вірять», очевидно, оцим вірогідним «заприсяжним»... «Вірить» також «культурно - гуманістична» буржуазна преса та пише раз - у - раз, що катування вигадки комуністичні...

Капіталісти суворо бережуть таємниці своїх катівень.

І своїх катівських слугак шанують щедрою опікою.

Хто не знає, скільки то було крику, як сердешно обурювались капіталістичні й буржуазні «гуманісти» на більшовицьку революцію в Росії та на Україні?

Хто не чув їхніх зловних, усотеро перебільшених «страхів» про ЧеКа, льозові розстріли, арешти і т. д., хоч усе це тямилі жакливу, кількатилю імперіялістичну війну і всі знають, що немає жодної революції без крови?

Хто не бачив крокодилячих сліз буржуазних «гуманістів» над потурбованими царськими поспіаками - катями та «благородними» поміщиками й фабрикантами?

Тоді була соціялістична революція в Росії й «гуманістична» Європа навмисно, імперіялістичною бльокадою «співчувала» пролетаріатові. То це вже минуло й тепер у цілій буржуазній Європі десяток років панує «мир». Капіталістична преса десяток років пише тільки про «обеззброєння» й про «страхіння» рору червоного Джингісхана» в СРСР, Соловки, ЧеКа і т. под.

І цілий десяток років буржуазна «гуманістична» преса не пише нічого про білі й терор у капіталістичній Європі.

Нагадаймо ж про цього шановним «гуманістам», напі святому й культурним капіталістам. Через недостачу потрібних матеріалів, підчислюмо тільки останні два і пів років роботи гуманістичного білого терору.

Скупа, зовсім іще неповна картинка:

Рокі	Заарештовано	Поранено	Вбито
1928	117.238	67.767	146.520
1929	137.505	65.761	140.861
1930 (І півріччя)	122.988	66.679	312.861

Опе й є «культурна» Європа підчас «миру». Це капіталістична Німеччина, Англія, Франція, Угорщина, Польща, Румунія, Чехія, Фінляндія і т. д., де буржуазні «гуманісти» протестують проти «терору в СРСР», ЧеКа й процесів контр-революційних.

Бо в капіталістичній Європі терору немає. Від 1925 до 1929 вбито в Європі 19.970 чоловіка і самого тільки 1930 року видали капіталістичні суди в Європі Подпудневій Америці 12.504 смертних вироків на політ'язнів.

«Мир» у капіталістичній Європі й Америці.

Як бачите, терору тут немає, людей не вбивають.

Тюрма... Увесь капіталістичний світ тепер — це одна тюрма...

В Польщі тепер є понад 800 (вісімсот) тюрем і сорск тисяч в'язнів. Між ними трохи є таких, селян здебільшого, що як на початку їх запитували в'язні:

— Завіщо ж вас арештовано?

— А за те, що навчилися газети читати, — відповідали наївно.

Але як пройшли допити, «дезинфекцію», купелі, медицину, переслухання і т. д., то вже якнайвиразніше зрозуміли, «завіщо їх замкнуто».

І сиділи, брали присуди, одсиджували їх, виходили, знову вертались і десятки інших тягнули за собою.

Бо тюрма навчає несвідомих рабів уже свідомо й нещадно боротися із її творцями. Вона саме й виховує раз - у - раз оті тисячні полки загартованих, свідомих борців за повалення тюремного, капіталістичного ладу.

Тюрма нищить здоров'я, вбиває життя, руйнує сім'ю й почуття особисті, рве роками сонце од в'язнів. Але тюрма нищить і несвідомість пролетарську, вбиває вагання нерішучих, оголює тасмниці панування капіталістичного ладу, чорно стягає білу маску з маски гуманітаризму буржуазного. І тюрма родить межу злону, палке колективне завзяття й показує в'язням інше сонце, блискуче й потужніше сонце...

Тюрма не «виховує», як це хваляться капіталісти.

Дайте до тюрми темного, неписьменного, застрашеного й заголюваного столітнім сільського нуждаря західно - українського. «Спаціфікуйте» його, як це вже в демократичному робиться й тюремним «регуляміном» припечатайте. Вийде з тюрми свідомий пролетар, завзятуший сільський революціонер. А старі, віками сковані духові «реквізити» остаються на пострах панам по судових залах та тюремних канцеляріях...

Не «виховує» тюрма й звичайних злочинців: злодіїв, убийників, фалшивників, ошуствів, грабіжників, проституток. Доводилось мені пронизати їх до глибини, то кажуть, безпосередньо студіювати їхні біографії. Дев'яност відсотків їх — жертви тюрми, жертви суспільного ладу капіталістичного. Дев'яност відсотків їхніх провин і злочинів, це ганебні, кричущі помсти за злочини капіталістів та гуманістів і вчених західно - європейських.

Але тюрми ростуть у всьому капіталістичному світі. Польський міністр навіть говорив оце на весні ц. р., що в Польщі — тюремна криза, що треба рішуче цих тюрем набудувати.

Чи тільки їх на «кримінальників» та політичних в'язнів потрібно?

Економічна криза в Польщі й образок з неї. Автентичний, передрукований з польської, соціал - фашистської газети від травня 1931 р.:

«Перед судом збідована вагітна жінка. Чоловік безробітний, діти голодували, в'ять жінку за кражу крілика.

— Чого крада?

— Не могла дивитись, як діти помирають із голоду.

Присуд: 2 місяці арешту після родів.

Жінка в плач... Прохає суддю, щоб замкнув її до тюрми, бо...

— Тепер дітьми громада опікується — каже. Ну, а якщо я вийду — де, в чому стані зароблю дітям на хліб?

Суддя не може, бо закон цього не дозволяє. Але великодушність узяла вверх і суддя прохає прокуратора, щоб погодився на тимчасовий слідчий арешт, законом неолений. Прокуратор погоджується».

Радісно?

Пролетаріятові так, радісно... Радісно, що під таким «радісним» масовим умісміхом самі поодчиняють собі двері тюрми й затріщать тоді в основах ганебний тюремний лад капіталістичний.

Може, тоді й нерадісно буде шановним панам - «гуманістам»...

Червень 1931 р.

Богдановщина¹⁾

Характерною відзнакою ленінської методології є особливо підкреслювана увага до специфічних особливостей кожного даного конкретного етапу. Ленін постійно підкреслює ту думку, що кожний даний етап нашої революції відрізняється своїми особливими законами, тільки йому властивими. Ленін учиняє відрізняти особливі «переходні періоди» всередині перехідного періоду. Це — одна з корінних одмін більшовицької методології як від методології меншовизму, так і від методології опортунізму в його правому і «лівому» проявах. (На лит. посту, № 13 1931, стор. 10).

У статті «До перегляду критичного фронту» в «Літературній газеті» (№№ — 20, 22—23) мені вже довелося говорити про етапи розвитку радянської літератури загалом і, зокрема, критики. У третьому виданні мого конспекту «Українська література» теж відзначено і в загальних рисах простежено етапи розвитку пролетарської літератури. Саме це розуміння за доби військового комунізму, — про його йтиме мова в цій статті, — було ще великою мірою умовне («Українська література», вид. 3, стор. 311). Етапи розвитку нашої літератури багатьма сторонами виявляють недостатність і обмеженість дотеперішнього її дослідження. Вони вносять відповідні корективи в низку визначень, уточнюють низку засад, потребують управління низки помилок.

За доби військового комунізму партія пролетаріату, провадячи жорстоку боротьбу на фронтах громадянської війни, головні свої сили зосередила, за відомим словом Маркса, на критику зброєю. Зброя маркєівської критики, ц. т. теоретична боротьба на засадах марксизму з буржуазією на той час загострюється на політичних завданнях. Один більшовицький журнал того часу писав так:

«В умовах найжорстокішої, найлютішої боротьби, яку ми переживаємо, зайво особливо наполягати на кончність для пролетаріату «суцільного світогляду», «основ пролетарської філософії» і т. д., бо ці прекрасні речі можуть одтягти од боротьби, а не озброїти для неї. В партії багато є стомлених людей і кончність набути «суцільний світогляд» може для їх правити за нагоду, щоб піти од практичної (каторжної) праці, спочити від неї»... («Вестник пропаганды московского губкома РКП», 1919, № 3).

Отже, цей більшовицький партійний орган пропаганди головну звертася на політичну бєвєствість. Це історичний факт²⁾. Він пояснює і другий факт, саме — поширення богданівської філософії за доби військового комунізму серед маркєівської інтелігенції і робітничої молоді. Ленін увесь час поборював оці тенденції, це «побутове явище», підкреслював значіння теоретичної боротьби, виступав проти приниження теоретичного рівня підчас великого поширення марксизму, нагадував повсякчас про потребу посиленої учоби в марксизмі марксизму, проти теоретичного розбрату, проти еклєктизму, проти теоретичних поступок, проти намагань послабити значіння теорії, проти опортуністичного замаху на марксизм — повсякчас боровся Ленін.

¹⁾ Ця стаття є витяг (зі скороченнями) з розділу книги «В боях» — ЛІМ.

²⁾ Баммель «На философском фронте после Октября» стор. 14—15.

Центром боїданівського руху зробився радянський журнал «Пролетарская культура». Протягом трьох років його існування головною теоретичною силою в журналі був Боїданов. Там він популяризував свою філософію, там він прищеплював так звану тектологію, або «загальну організаційну науку», що за його наміром мала замінити усі буржуазні науки разом узяті. В цьому журналі за весь час його існування не було жодної статті про філософські основи марксизму, про Маркса та Енгельса. Натомість плекалося ідею оранжкерейної пролетарської культури в боїданівській трактовці. Щоправда, Боїданов не протиставлював відверто своїх теорій марксизмові. Навпаки, він з ласки своєї визнавав Карла Маркса лише першим шаблем, «великим попередником» боїданівської «організаційної науки». Отже Боїданов, виходить, був другим, вищим шаблем після Маркса!.. Апетит, як бачите, був величеський. Переглядаючи нині боїданівські статті з тих років (і раніших), зібрані в книжці видання 1924 року «О пролетарской культуре», — пересвідчуєшся, що Боїданов цілком серйозно затівав прищепити свої ідейки пролетарському рухові. На що він важив? Він гадав, що більшовизм далі політичної боротьби не піде. Боїданов створив теорію трьох самостійних, од себе ж незалежних форм робітничого руху: політичної, економічної і культурної¹. Щодо політичної Боїданову ясно було, що переміг більшовизм. Але Боїданов ще надіявся, що профспілковий рух буде незалежний від партії. Так само він гадав, що партія не втручатиметься і до культурного руху і тут западе боїдановщина. Коли Боїданов писав про тенденції пролетарської культури, то на той час йому довелося полемізувати не з Леніном, а з Гастевим. (Діяльність Гастева почалася на Україні і тут його ім'я і деякі теорії були за доби військового комунізму досить популярні).

Отже обставини склалися так, що на першому етапі розвитку пролетарської революції боїдановщина торувала собі шляхи в пролетарське оточення і захоплювала коло своїх впливів певну частину марксистської інтелігенції, навіть партійну, що близько стояли до культурної праці і цікавилися проблемою пролетарської культури. Отже факт впливу боїданівщини пояснюється її поверховою революційністю, «лівою» фразою, випинанням ролі ідеології в громадському житті. На той час це здавалося революційним. Як «лівий» комунізм в політиці, так і боїданівщина були проявом дрібнобуржуазної ідеології, яка й знаходила суголосний собі ґрунт в деяких революційних колах.

Час був гарячий, і тоді ушухли філософські суперечки попереднього етапу. Ніколи було загадувати, що ще року 1908 знаходилися такі «марксистки», які намагалися підправити діалектичний матеріалізм, так званий, «найновішим позитивізмом» і таким же природознавством. Маркс і Енгельс, мовляв, застаріли, нова часна наука пішла вперед, отже треба використувувати її здобутки. І почалися модні захоплення Авенаріусом, Петцольдом і Махом. Щоправда, ці модні теорії несподівано виявилися поворотом до того стану, на якому перебувала філософія ще десь року 1710, коли єпископ Берклі просторікував про те, що слово «матерія» коли й можна вживати, то хіба в такому самому розумінні, як слово «ніщо». Деякі числа спокушених модними теоріями належав тоді і Боїданов. На ґрунті їх він створив власну теорію «емпіріомонізму». А створивши він вирушив у похід проти Енгельса, хоч і не називаючи імення. Все існуюче є безперервний ланцюг розвитку людського досвіду. Ніякої природи, ніякого фізичного світу немає, загалом нічого немає крім людського досвіду. Такий був «матеріалізм» і у Боїданова. З цього виходив і його особливий соціалізм, так званий «пізнавальний» соціалізм і він такий же в Боїданова од тої ж самої глибоки — людського досвіду. Це є соціальна організація досвіду. Іншої думки на це був Ленін: він казав, що це просто божєвіля дурици, бо ж і перший — ліпший єзуїт є палкий прихильник отакого «пізнавального соціалізму». Вихідний пункт католицької гносеології є божинька, якого також можна розгадати, як «соціально — організований досвід». Таким соціально організованим досвідом є і само католицтво. Боїданов, замінивши свідомість особи свідомістю

¹ В Енгельса масмо «теж» не дві, а три форми: політична, економічна і теоретична боротьба, але це все форми партійної боротьби. Тимчасом Боїданов пропонує «самостійність пролетарського руху цілковиту», ц. т. — од партії. Про погляди Енгельса див. Ленін. «Підготовка військовому» ДВУ. 1927. Стр. 260.

юдства, уроїв собі, що переміг філософський ідеалізм. Але ж заміна досвіду однієї собі на досвід соціально - організований це те саме, що заміна одного капіталіста акціонерною компанією!

Критикуючи Богданова, Ленін⁴⁾ підкреслював, що не треба розглядати його філософію, як готову непорушну систему. Ленін завжди підходив історично. У Богданова він відкривав 4 стадії його філософського блукання.

Перше (1899) з Богданова був напівнесвідомий і стихійно - вірний духові приреченства, природничо - історичний матеріаліст. Другий шабаль — модна в кінці дев'ятих років минулого віку «енергетика» Оствальда (плутаний агностичизм, що спотикається подекуди в ідеалізмі). Вже від Оствальда Богданов перейшов до Міха — перейняв основні засади суб'єктивного ідеалізму. Четвертий шабаль: від непослідовного і плутаного махізму, через усунення деяких його суперечностей, Богданов прийшов до створення чогось подібного на об'єктивний ідеалізм. На цьому етапі Ленін писав: «Ми скажемо: Богданов мінус «емпіріомонізм» і плюс махізм вірніше», є марксист. Отже на той час Ленін утримувався від остаточного засудження Богданова, давав йому можливість повернутися до марксізму. Дальший етап розвитку був перехід від філософії емпіріомонізму до тектології. В листуванні Леніна з ріднею можна простежити, як прийшло до остаточного конфлікту...

... Розвиток філософських поглядів Леніна від епохи «Що таке друзі народу», през критику богданівської філософії до філософських зшитків ішов цілком проти богданівського: року 1924 Богданов зрікся філософії взагалі, бо вже віддавна наважвся замінити її своєю тектологією — «загальною організаційною наукою». Заперечення філософії не визначало, що Богданов зрікся свого емпіріомонізму: тільки розглядаючи його, як нижчий, перейдений шабаль розвитку. У третьому виданні «філософії живого досвіду» вміщено доповідь «Од релігійного монізму до наукового». Тут Богданов остаточно «спростовує» і ліквідує всіляку філософію.

Ленінські філософські зшитки виявляють найбільшу зацікавленість до проблем філософії: тут накреслено великий плян матеріялістичної переробки гегелівської діалектики...

... Маркс та Енгельс заперечували буржуазну філософію, що виявляла претензію стати вище інших наук, саме цю претензію виявив Богданов. Його тектологія мала замінити науки. Отже Богданівська спроба містилася в фарватері загального розвитку буржуазної філософії. Коли року 1845 Маркс та Енгельс писали про німецьку філософію, вони заперечували потребу самої німецької філософії, заперечували цінність відокремлених від реальної історії абстракцій; але вони вважали, що філософські абстракції можуть полегшити впорядкування історичного матеріалу. Тільки в однину від філософії вони не спорудили схем, що за їми можна було б розкласти історичні епохи. Отже марксист перече спекулятивну, споглядальну ідеалістичну філософію, яка не відбивала матеріальної дійсності. Саме така філософія Богданова. Філософські абстракції, скільки вони полегшують впорядкування історичного матеріалу з погляду марксізму є потрібні. Філософські абстракції скільки вони не відокремлені від реальності історії і самі становлять засади, які випливають з живлення реальною життєвою процесу та дій живих осіб кожної епохи, — потрібні. Філософські абстракції допомагають з'ясуванню самого історичного процесу. Філософія не розтоплюється в окремих науках.

Часом трапляється «непорозуміння» на ґрунті трактування філософії марксистів. У вступі до другого тому свого «Нарису» я писав:

«Філософія, отже, є направлене й доповнене видання релігійної ідеології, пристосоване для освічених, спокушених наукою людей, які або належать до буржуазії, або обслуговують буржуазію і мають від неї добре утримання».

Навівши цю цитату, т. П. Демчук додає до неї ще одне місце з мого вступу, де йде про те, що марксист зруйнував народницьку ідеологію, яка, як і всяка

⁴⁾ Ленін, Том XIII. Вид. 1928 р. Стр. 21, 189 — 264.

інша ідеологія, не витримує критики діалектичного матеріалізму. Філософія, як особлива наука про загальний зв'язок, стає зайва. Неможлива нині вже жодна «система правд», бо правда є в повсякденному процесі пізнання. Навішні ці мої слова. П. Демчук з обуренням відзначає:

«Це є сама відкрита форма філософського нігілізму й позитивізму найвищої марки. Не випадково, між іншим, весь свій філософський вступ тов. Коряк закінчує в розборі Лесевича. Цілком правдиво мабуть буде в даному разі сказати, що філософський нігілізм, як і всякий нігілізм, походить від латинського словечка nihil — себто нічого. І дійсно у філософському «вступі» т. Коряка немає нічого з філософії й дуже багато є з антифілософського, неауксового. І це було б дуже смішно, коли б не було так трагічно, бо праця т. Коряка — це перша спроба ув'язати історію української літератури з філософією». («Комуніст», 1929 р. 2/VI).

Погоно тільки те, що Демчук, як це частенько буває, видер у мене цитату, якби починається: «Філософія, от же...» «Що отже?» — може спитати уважний читач. Отже мова йшла в попередньому абзаці саме про ідеалістичну філософію. Про це т. Демчук чомусь скромно мовчить. Отже ціла дальша наведена в Демчука цитата про філософію, як видання релігійної ідеології стосувалося саме до ідеалістичної філософії. При чому ж тут книжки Демчука з мого «філософського вступу, у якій ніби то нічого немає з філософії? Я сам не високої думки про свій вступ, але там всетаки дещо з філософії було, а саме був розділ, присвячений проблемі, як пов'язати історію української літератури, тільки, звичайно, не з «філософією взагалі», а з діалектичним матеріалізмом (власне цей демчуківський вираз про пов'язання є загально невдалий: треба просто дати історію української літератури, побудовану за методом діалектичного матеріалізму. Таке завдання наукового літературознавства). Зовсім ні до чого і зойки Демчука про «відкриті форму філософського нігілізму». Та він і сам далі пише про те, що мова йшла насправді лише про заперечення «системи правд», тільки чомусь йому здавалося, що це «верхнє прикриття». Нігілісти типу Мініна зовсім неприкрито заперечували і то не ідеалістичну філософію, а будь-яку. Мінін писав: «всіляка філософія, як і всіляка релігія, ворожа пролетаріатові і комуністичній мові». Отже, бувши послідовним, Мінін повинен був виступити проти Леніна. Мінін це і зробив: він закидав Ленінові, що він вживав «віджившу термінологію», «Філософія марксизму», «Філософські основи природознавства» і т. д., однак така термінологія у Леніна є лише низкою описок — не більше» (С. Мінін «Под знаменем марксизма» 1922, № 12, стор. 137.). Чи є в мене щось подібне? Очевидно, як би було, то Демчук його б вилловив. Він цього не зміг зробити. Бо насправді нічого подібного в мене й нема, але навпаки (супроти наклепу Демчука про мій позитивізм) чому я ріби то і закінчую філософський розділ у вступі розбором Лесевича, — виступ проти позитивізму Лесевича з посиланням на книжку Леніна «Матеріалізм и емпіриокритицизм». Посилаючись на Леніна, я казав, що емпіриокритицизм є маленька шкотка філософів-спеціалістів, казав, що Мах та Авенаріус (улюблені автори Лесевича), починаючи з Конта дійшли до Юма та епікюрів до Берклі. А про самого Лесевича я писав, що він належить до тих сором'язливих прихильників філософії емпіриокритицизму, які норовили виправдати її від закидів в ідеалізм. Отже не «нічого», а таки дещо проти ідеалістичної філософії і за діалектичний матеріалізм у моєму вступі було.

Демчук сам цитує таке місце, з якого видно, що я саме вважаю діалектичний матеріалізм за нову філософію, філософію пролетаріату. Я навіть визначав, що саме в цій новій філософії залишається від старої. Цитуючи це місце, Демчук повчав мене, що не можна плутати науку про думання та його законів логіку, з теорією пізнання.

Безперечно, апломб у нашого молодого філософа знаменитий, але на жаль в даному разі т. П. Демчук полемізує не зі мною, а... з Леніном. Мені, звичайно, дуже шкода, але змушений порадити Демчукові це раз розгорнути 9 ленінський збірник на стор. 191 перечитати текст і примітку Леніна:

«В такому розумінні логіка совпадає з теорією пізнання».

В лєнінському розумінні логіка, діалектика і гносеологія є те саме: не треба навіть цих трьох слів. Раз уже мене береться повчати Демчук і в своєму спеціальному «восторге» втрачає почуття міри, то треба було б все таки заглянути у відповідну літературу, а то незручно, коли ми, профани, мусимо вказувати сторінки. Отже, очевидно, т. П. Демчук не гаразд розібрався в тому, про що взявся з таким підбормом писати, а це взагалі поизвести до поганих наслідків: його стаття «Червоною шляхою» — «Неогегеліанство, як зброя фашизму» кваліфікована від критики, як «вияв меншовикуватого ідеалізму найгіршого типу» («Комуніст» від 10 липня, стаття І. Воробйова, Е. Штейнберга, А. Кушніна, М. Уральцева і С. Долгого — «Проти скочужання на ідеалістичні позиції гегеліанства»).

Виявляється, що Демчук з свого погляду мав певну рацію зі мною, але, на жаль, не в усіх. Виявляється, що з погляду Демчука марксизм є послідовний розвиток Гегелівського абсолютного ідеалізму, ну а скільки ж у «Вступі» рішуче заперечує всій ідеї ідеалізму, — то Демчук і урівнює собі, що я засуджую всій ідеї філософії. Бо виходить, що матеріялістична діалектика Маркса для Демчука не є філософією. Отже він не випадково посиляється тільки на 125 стор. «Вступу», де я кажу про ідеалістичну філософію, як про поповнене видання релігійної ідеології, а обминає стор. 132, де йде мова про три філософічні напрямки: природничий матеріалізм, позитивізм та діалектичний матеріалізм. Тут ясно, що діалектичний матеріалізм є філософія, самостійна методологія, а не лише те, що саме цього Демчук і не визнає. Це виявилось ще тепер після статті його про неогегеліанство. За Демчуком, Маркс і Енгельс не створили нової методи — матеріялістичної діалектики. Вони тільки критично застосували діалектичний метод Гегеля. Захоплений гегеліанством Демчук обминає матеріалізм Фохераба і значіння його для марксизму. Для Демчука марксизм є тільки послідовний розвиток гегелівського абсолютного ідеалізму. Отже, сам Демчук стоїть на ідеалістичних позиціях. Ігнорується той факт, що філософія марксизму є така синтеза, де не просто знято Гегеля, а створено нову, зовсім іншу, матеріялістичну діалектику. Ігнорується ще й той факт, що марксизм зродився і розвивався з прихильності класової боротьби пролетаріату, що Маркс та Енгельс спорудили свою теорію як бойову теорію, як теоретичну зброю в класовій боротьбі. Демчук стоїть горою за ортодоксальне гегеліанство. Демчук твердить, що сучасна буржуазна філософія послугувалась тільки еkleктичною компіляцією Гегеля, але не може похвалитися, що ортодоксального гегеліанізму. Чому? Тому, що метода Гегеля критично застосована вже від марксизму. Своєю метою Маркс і Енгельс не створили. Нема ніякої методи матеріялістичної діалектики — для Демчука. Ось секрет цілої філософії... Демчука. Він заперечує не методу, а лише синтез у Гегеля. Такий правдивий висновок зробило Українське товариство воєнних матеріялістів діалектиків.

Демчук в думка, що тільки містицизм, метафізика Гегеля є шкодливі, а його діалектика є зброя в руках пролетаріату (діалектика Гегеля, не матеріялістична діалектика Маркса - Енгельса), — ця Демчукова думка цілковито розбивається з фактами. Ось як оперує гегелівською діалектикою... фашист Донцов:

«Лєся Українка бачила в світі гру живих, вічно рухливих творчих сил. Її сучасники розуміли світ, як щось, що є; Вона - як щось, що стає, своє власне і дало їй змогу знайти одну вищу синтетичну ідею для всіх противств життя, що лучила його протилежні бігуни. Бо лише рух нищить протилежність бігунів, бо лише, хто не трітє з ока беззастану квантитативну зміну якоїсь одної речі, може розуміти її перехід у кваліфікативно іншу (дня в ніч, з білого в чорне), поставити між ними знак рівності, об'єднати одною формулою здавалося б виключаючи себе суперечності... Важним для неї був сам рух, а не те

4) Формулювання в заголовку статті «Комуніст» недостатнє: краще було б казати не про синтезу, а про утворення цілком нової теорії.

звідки йдеться, ні те куди йдеться; цей безнастанний рух піднесення і упадо-
вічний перехід одного в друге, що нагадує гут хвилею на морі, де гори рапто-
обертаються в провалля, провалля в гори; рух, як вигаз великої передвічної
всеобіймаючої сили, що криє в собі всі суперечності» (Дмитро Донцов «Поетич-
українського рідорджіменту». Львів, 1922).

Отже не така проста справа з діалектикою. В лєнінських збірниках згадується
ще й порожня діалектика. Опортуністи дуже легко загалом псвдяться з
гегелівською діалектикою. Про це можна прочитати наприклад в «Більшовику
України» таке:

«Дуже легко, — говорить автор, — з Гегеля можна зробити діалектичного
матеріаліста». Отже треба тільки усунути з Гегелевого вчення принцип про те
що Гегель припсує розумові, як такому, зрозуміти, як властивість, як закони
матеріальної дійсності, — і тоді матимемо перехід від Гегеля до діалектич-
ного матеріалізму». (Списки йтин с. 34). В той час, як Ленін підкреслює над-
звичайно важли. у й важку роботу над матеріалістичним опрацюванням Гегеля
користуючись для цього досвідом міжнародної пролетарської боротьби соціалі-
стичного будівництва, історії та досягнень науки й техніки. Механістична ме-
тодологія приводить до того, що для Спокойного досить усунути з Гегелевого
вчення принцип про те, що розум є суть світа для того, щоб Гегель став діалек-
тичним матеріалістом. Не збагнув автор тієї великої персони Гегеля сво-
єю спекулятивною філософією, що спростували свого часу Маркс та Енгельс
(«Більшовик України», 1931, № 3, стор. 100).

Опортуністичне розуміння марксизму завжди призводить до позапартійності
і якнайкраще це стверджує філософський розвиток Богданова. Він спілкується з
Карла Маркса з позицій свого ідеалізму. Для Богданова «Капітал» Маркса
критична переробка буржуазної політичної економії з ксвого погляду: експлуата-
но - трудового. Отже не в тім справа, що Маркс в «Капіталі» викинув утілі-
діалектику капіталізму і дав правду гасло для боротьби пролетаріату, а в тому
що він переробив політичну економію з погляду «трудового колективу». Богданів-
ське розуміння колективізму нічого спільного з марксовим не має нагадує швейцар-
ське кранотківський «мутуалізм». «Товариське співробітництво» Богданова сформу-
ється в ідею якогось «переходового колективістичного суспільства, організованого
ще в державних формах». Головне, що тут турбує Богданова є проблема вільної
праці. Ми простежимо її на поглядах Богданова щодо праці літературної. В погля-
дах на мистецтво Богданов заходжується знищувати різні буржуазні теорії. Ось
як він це робить:

«Існує дві буржуазних теорії — «чистого мистецтва» та «громадянського
мистецтва». Перша каже, що мистецтво повинно бути цілком само для себе,
повинно бути вільне від інтересів і змагань практичної боротьби людськості.
Друга гадає, що воно повинно проводити в життя поступові тенденції цієї бо-
ротьби. Обидві теорії ми можемо відкинути, раз дійшло до того, що єсть мис-
тецтво насправді в житті людськості. Воно організує її сили зовсім незалежно
від того, чи ставить собі громадські завдання, чи не ставить. Нема потреби
наві'язувати їх мистецту, — це стає для нього перешкодою, використання
шкідливу для художності: ні йбільше гармонійно організувати живі образи
художник здатний тоді, коли робить це вільно, без примусу і вказівки. Але
недоречно також забороняти мистецтву брати мотиви політичні, соціальні
бойові: його зміст — усе життя, без обмежень і заборон». (А. Богданов «Ми-
стецтво і робітничий клас». Держвидав, Київ, 1921, переклад Т. і В., стор. 9).

Виходячи з своїх текстологічних засад, Богданов спсудує в свою псеитику і цілу
теорію мистецтва. Для Богданова мистецтво є «Організація живих образів». Про-
летарська поезія є передовсім поезія. Поезія йма там, де нема живих образів.
Ці образи мусять бути «організовані» в певну струнку цілість за певним єдиним

ляном. Коли це є — є твір мистецтва. Таке мистецтво загалом. Але людське успішество поділяється на класи. Для Богданова це якісь сепаровані «екосективи», роз'єднані багатьма життєвими суперечностями. Ці суперечності життєві призводять до того, що кожна класа організується окремо, способом, що подібним до іншої класи, проти неї. Отже і їхні ідеології (знаряддя їхньої організації) є різні, окремі. Поезія має класовий характер. Але для Богданова цей класовий характер поезії полягає не в тому, що вона боронить інтереси котрись класи, а в тому, що поет дивиться на життя з погляду певної класи і відповідно відчуває. За особою автора ховається автор-колектив. З класового погляду поезія може бути: чисто класова, невиразно — класова і мішано — класова. Поезія, що написав робітник може бути і не робітничою. Богданов дає визначення характерних рис поезій різних клас.

Пролетарська поезія визначається основними життєвими умовами робітничої класи: її становищем у виробництві, її типом організації, її історичною долею. Далі Богданов споруджає схему такої пролетарської поезії. Це поезія класи трудячої, експлуатованої, що бореться і розвивається. Це поезія класи міської. Зосереджена по містах компактними масами робітничої класи має властиву собі товариську форму співробітництва. Це неминуче відбивається в її колективній свідомості (ідеології) таке і в поезії. Цікаво для богданівської схеми пролетарської поезії, намагання визначити пролетарську поезію «взагалі». Добирається такі ознаки, які відрізняють пролетаріят од всіх інших клас, сепарують його в окремий «колектив». Ось виходить у Богданова, що пролетаріят є класа, який є органічно чужий індивідуалізм, почуття підлеглості, спеціальна цеховина. Існує загалом три послідовних типи культури: авторитарний, індивідуалістичний та товариський, колективістичний. Пролетарська поезія належить до третьої вищої фази — колективістичної. Все те в поезії робітників, що не відповідає цій схемі — не є пролетарська поезія. Цікаво, що в богданівському закам'янілому світлі непорушних схем зникла така «дрібничка» як класова боротьба. Але ж класова боротьба, рух класової боротьби не є властивістю тільки пролетаріату «а очевидно властивістю кожної класової поезії. Отже якби тут не вийшло позакласової, загальнолюдської» позиції (замість суто-пролетарської) коли ми сказали б, що пролетарський поезії властива бойова риса? Богданов, дійсно такий висновок і робить: виходить, що пролетаріят зовсім не є «руйнік» і борець. Не це є властивістю «його природи». З природи він «тільки творець». Борець-руйнік він тільки «з зовнішньої неминучості». Ось чому пролетарська поезія не є поезія громадянська. Всяка громадянська поезія неминує партійна, а Богданов загалом відтяв культурний рух пролетаріату від політичного. Культурний рух є цілком самостійна форма робітничого руху. Пролетарська культура в розумінні Богданова цілком самостійна від політики. Пролетаріят творить свою культуру, отже і поезію просто для самої творчості, просто тому, що він з природи своєї є творець. Але тут сам Богданов не витримує і накидає пролетаріатові певну повинність, обмежує його волю таким категоричним приписом:

«Нехай же робітнича класа скерує найбільше зусилля на створення того, чого їй не вистачає, нехай культурна самостійність буде її черговим і віднині постійним його гаслом» (Передовиця редакційна в числі I в журналі «Пролетарская культура»).

Накидаючи пролетаріатові в цьому своєму маніфесті засадничу аполітичність створенні своєї культури, Богданов насправді зробив замах на саму історію пролетарської культури, на те, що є найдорожчого пролетаріату — підпорядкування інтересам класової боротьби цілого життя в усіх його виявах. Але це виходило з антимарксистських, антипролетарських філософських засад Богданова. Тут виявилось глибоко реакційне значіння Богданівської теорії рівноваги. Розглядаючи все, що діється в світі, цілий рух життєвий, як пошушення нормального стану рівноваги, Богданов прийшов до того абсурду, як заперечення пролетарської поезії власне, як поезії боротьби.

Визначаючи пролетаріят, як міську класу, індустріальну класу, Богданов підв свою увагу звертає на визначення пролетарської поезії, як поезії, в якій виявляється психіка міської класи. Природа чужа пролетаріатові, і він сприймає її не як джерело живих вражень, а як виробничу силу. Але як упокоїдженна міська верства пролетаріят має потяг до природи, що переходить навіть в тугу. Ця туга за природою є один з мотивів пролетарського незадоволення — туга за новими формами життя.

Богданов старанно і послідовно обминає у визначеннях пролетарської поезії політичного моменту. Проблема художньої спадщини в богданівській трактовці поділяється на два завдання: 1. Самостійна творчість: усвідомити себе і світ в струнких живих образах, організувати свої духові сили в художній формі. Отже художня форма є самодайне завдання, мета, а не засіб. Отже Богданівська концепція є суто формалістична. 2. — Оволодіти скарбами мистецтва минулого, освоїти «все велике і прекрасне» не підлягаючи духові буржуазного і феодалного суспільства. Пролетар повинен виробити і послідовно застосувати погляд на скарби минулого вільного мислителя на релігії. Вільний мислитель з своїх високошів розглядає релігію як особливу форму творчості, а саме творчості народно-поетичної. (Як це не дивно, але такий самий погляд, наприклад, на релігійну творчість українського народу, крім Богданова мали ще автокефалісти).

«Тоді зробиться можливим оволодіти всією культурою, не підлягаючи їй, — зробити її знаряддям будівництва нового життя і знаряддям боротьби проти самого ж старого суспільства».

Пролетаріят потребує колективістичного мистецтва, яке повинно виховувати людей в душі глибокої солідарності, співробітництва, товариськості, борців і будівників, зв'язаних спільним ідеалом. Загалом мистецтво є засіб виховничий засіб суспільної організації людей. Наприклад — пісня. Це засіб організації родини, шлюбу, праці. Є і бойові пісні. Не можна нічого казати і проти «Дуби нушки». Так звана народня поезія — втілення колективної свідомості селянства на різних стадіях його життя. Тут виявляється співробітництво поколінь. Всі передові борці минулого, до яких би клас вони не належали, є наші товариші. Ми боремся з буржуазними класами сучасного тому, що вони заважають нам продовжувати діло історії, яке ми прийняли від революційної буржуазії минулого. Мистецтво минулого нам потрібне, але в новому розумінні, в новому, критичному тлумаченні.

Це казав Богданов в своїй доповіді на 1-ій Всеросійській конференції пролеткульту (1918). В цій доповіді знаменне те, що Богданов не мав ілюзій щодо настрою аудиторії і навіть свідомо йшов проти цих настроїв. Висловлюючи думку про розвиток мистецтва в бур'яні епохи, коли багатий зміст надає згади шукання нових форм, Богданов підкреслив, що таку добу переживаємо і ми, але, що це не остання така доба — ще будуть «бурі і грози боротьби за новий світ». Ось де секрет. Богданов не вірив в сили революції. Тому далі він додає: «В цьому я напевне розійдуся з більшістю з вас». Така боротьба богданівців з більшовизмом точлася ввесь час. Визначаючи завдання пролетаріату в галузі мистецтв, кидаючи гасло культурної самостійності пролетаріату, творення суто класової, пролетарської культури, Богданов мав на меті відірвати маси робітництва від більшовизму, від політичної акції і скерувати їх в бік богданівського меншовизму під прапором аполітичності пролетарського культурного руху. Справа в тому, що навіть там, де Богданов говорить про класову культуру, він виходить з зовсім іншого розуміння класи, ніж Ленін. Ось богданівське визнання класи:

«Сучасне суспільство поділяється на класи. Це колективи, роз'єднані багатьма життєвими суперечностями, а тому організуються вони окремо, не подібними засобами один проти одного».

А ось ленінське визначення:

«Класами звуться великі групи людей, що відрізняються по їхньому місцю в історично визначеній системі суспільного виробництва, по їх стосунку (здебільшого закріпленому і оформленому в законах) до засобів продукції, по їх ролі в суспільній організації праці, отже по способах здобування і розмірам тієї долі суспільних скарбів, що ними вони розпоряджують. Класи — це такі групи людей, з яких одна може собі привласнити працю другої, через одмінність їхнього місця в певному ладі громадського господарства» (З статті «Великий почин»).

Отже Ленін в саме визначення клас запроваджує їхню суттєву рису, яка полягає в їхньому становищі іменно класовому, себто в матеріальних умовах їхнього життя. Тимчасом для Богданова важливе от що (продовжує цитату):

«Природньо, що й їхні організаційні знаряддя, тобто ідеології, різні, окремі, багато в чому не тільки не сходяться, але просто несумісні поміж собою».

Богданов тільки констатує одмінність і протилежність клас, тоді як Ленін визначає характер цієї одмінності, протилежності. Богданова обходить ідеологія класи, а Леніна — її матеріальне, класове становище. Саме ленінське визначення класи має в собі емоційність класової боротьби, бо раз одна класа є така група людей, яка привласнює собі працю другої, то звідки цілком природньо виникає проблема боротьби. Отже не в тім сила, що класи є «колективи», що ці колективи мають різні ідеології, а саме в тому, які це колективи і які їхні ідеології.

Тепер простежимо, що таке класова ідеологія і як це розуміння застосовує Богданов до літератури. Продовжуємо цитату.

«Це стосується й поезії; в громадянстві класовому вона також класова: ділицька, селянська, буржуазна, пролетарська».

Богданівська теорія класового мистецтва є цілком описова: Богданов дає свою схему характерних класових відзнак мистецтва класового суспільства. Його поділ поезії на чисто класову, змішано-класову, інтелігентську, не певно-класову, чи невиразно класово розгалужується в межах класи на різні групи: інтелігенти великі і дрібні, вища інтелігенція, землевласники відсталі й поступові, пржеві спекулянти, рантьєри тощо. — І ці ці шари, прошарки, групи і групки в різних комбінаціях і помішаннях, пересіщеннях, створюють кожна свою поезію. Це зроджує різноманітність форм і змісту поезій, хоч для цілої класи мається один спільний тип... В описі — визначенні трудової інтелігенції цілу вагу звертає Богданов на «силу минулого», на соціальне походження. Наименше для Богданова його визначення селянства та селянської поезії: він ототожнює Ключова та Єсеніна з селянськими поетами. Отже — цілковито меншовицьке ставлення до селянства, ототожнення куркульських поетів і занепадників з селянськими поетами.

В чім же все таки секрет впливу Богданова в колах Пролеткульту? Може в тім, що він багато просторікував про класовість поезії, чистоту пролетарської ідеології істерігав, що Верхари і Менше є пролетарські митці. Богданов проти беззмістовності, мистецтва, за соціально змістовність, проти декадентства, футуризму. Він відкреслював потребу критики форми невід'ємно від критики змісту. Нарешті — створив засудив Герасімова, його поему «Монна Ліза». Закиди робилися такі: Невизначеність, туманність форми. Тяжко вловити не тільки загальну художню ідею, але навіть безпосередній зміст поеми. Відразу видно, що поему написано не тільки не для робітників, а навіть і не для передових пролетарів. Карколомні метафори і

невизначні натяки роблять поему мало приступною. Для ілюстрації цієї думки можна навести і не з Герасімова, а дещо подібне (хоч водночас і відмінне) з творчості сучасних ударників.

Кришуть доби
Хомар До Бану
Небо.
Брижі
ховає в крає.
Серпантином
шлях в далечинь
не день
не два
не три
Пустеля копусом
для вітри.
Там далеко
Богда Ол
Там далеко
Слід у пісках
Ішов верблюдо
Ішов він
В гонах

за вітром
б'є гонь
Ху лін
гол
в юрті
дим
перед Будодо
кільцями
сизими
Войовничий
монгол
Топив
в чану
чай
Вкривав Лой
Століття корзинами
Бив підковою
кінь
княн.

В уривку, що наводить Богданов, поет свою мрію (втілену в образ відомої картини — Джокоди, — образ феодальний шгучно і безперечно невдало «спролетаризований») про ідеал пролетарської жінки дає на тлі міських вулиць і заводських гудків. Образ Монни Лізи стає якоюсь космічною постанню: її палюча рука звиває з високих фізичних димарів «вінчальні вінки мімоз». Богданов коментує поезію в такий спосіб:

«Читається неначе ребус: є образи, деякі навіть яскраві, але зв'язок їх незрозумілий, а частиною вони незрозумілі і самі по собі, дешифруй хто хоче. Можливо спеціалісти по новітніх школах «туманів» зразу зрозуміють, але чи багато таких спеціалістів і чи варто для їх писати... Головне, пролетарський поет, не зраджуючи себе, не може стати на цей погляд: він суперечить його класовій природі — духові колективізму».

В наведеному в нас прикладі, (уривок з поеми ударник заводу ДЕЗ — Леоніда Міхо — «В динаміці цех») незрозумілість далеко менша. Є просто незрозумілі слова, до яких автор мусить додавати під текстом примітку, наприклад: Хомар До Бану — гірський крає на кордоні СРСР з Монголією. Думка поета, йде слідом за робітником монголом, що, працюючи біля вартату, очевидно, згадує Монголію. Автор намагається не розповідати про це, а показувати. Такі вирази, як «Серпантином шлях в далечинь» пояснюються тим, що автор, крім праці на заводі вдень, відвідує увечері технікум шляхів. Серпантин — фаховий термін, зрозумілий всім студентам технікуму, де вчиться Міхо. Але можливо, що для не студентів він або зовсім незрозумілий, або зрозумілий для тих вершків робітництва, що з літератури знають слово серпантин, може, як паціряну бинду, вживану колись на баях. Огже тоді цей образ буде конкретним: читач уявить собі довгий білий шлях (асфальтований, гудронний шлях, що його буде Автодор і що може бути надхненням для робітника — майбутнього інженера шляхів — автодорівця). Слово Богда Ол, верблюди юрти, Буда, хоч це все і не зовсім ясно, але якусь уяву про щось монгольське звагалі дає. Може на меті автора більше й не було потрібно дати читачеві. Уривок «Бив підковою кінь княн» римується далі з — Чингіз Хан, — монгольська дійсність поєднується з українською. Тут є щось від літературних впливів. В цілому уривок без коментарів неясний і може правити за ілюстрацію, замість Герасімова.

Далі Богданов бере другий уривок з «Монни Лізи», замість якого можна тут дати другий уривок з поеми Міхо.

В молоті
стук
Зліт
рук

Костюк.
та.
А норми
хлопче

Да - рма
точний ?
Точу Ми
Ха
Чумак
Чи чув
Точу... Ми
Катись
розмовляти
охочий
Чи чув
точу ми
Човгало
В поринях
компресору.

Зміна
Вань!
Липасмося?
Виклик ресорного
дати в срок
А робфак?
А робфак.
Двейрін
не спимо
день ми
Так в рейд.
факт.

Богданов дорікає, що для поета в подібному уривку вся справа не в змісті, не в сенсі, якого подекуди й зовсім нема, а в віршовому фокусі, а діє-рмії з повторенням кілька разів літери Ж. В нашому прикладі теж використання так званої словесної інструментовки. Розмова двох робітників від-дається звуконаслідуванням: добір слів має віддати згуки роботи. Свердіння, то-біжня віддається повторенням літери «Ч».

У Богданова не послідовністю є заперечення сим-вола — «Монна Ліза». Справа в тому, що сам Богданов будує цілу теорію художніх символів:

«Такий символ є живий образ, який становить особливого кшталту від-знаку для цілої низки інших, зв'язаних з їм образів, засобом одночасно і організовано запровадити їх у свідомість».

Отже, не заперечуючи символічної мови поезії, вважаючи символізм за при-датний стиль (чи елементи цього стилю) Богданів заперечує тільки проти класово-ужих пролетаріатів символів. Хоч про це можна тільки здогадуватися — ясно ро це він не каже. Загальна вимога Богданова — простота, заперечення вишука-рости. Він намагається навіть визначити тип простоти і висловлюється в тому сенсі, що вона повинна визначатися правильною ритмією. Це тому, що на фабриці й на заводі панують правильні ритми руху машин, на яких концен-трується трудова увага і воля робітника. Цей принцип наближає фактично Богданова до футуристичної поетики, хоч свідомо Богданов заперечує всілякі такі «ізми». Він висміював гру асонансами та алітераціями, як намагання поета підне-сися на незмірні висоти тих найновіших майстрів, які знаються на писанні віршів праворуч і ліворуч, в формі трикутника або пірагорового креслення. Щодо сим-волическої форми, то тут Богданов визнає рацію художності такого ортодоксального символіста, як Матерлінк:

«Синя птиця Матерлінка, при всій глибині своєї ідеї, не була б великим твором, як би її символи самі по собі не становили красивої, стрункої казки, яка так подобається дітям».

Цей уступ дуже характерний і чи не є ключем до цілої теорії мистецтва та пое-тики Богданова. Справді. Виходить що «Синя птиця» з погляду пролетарського класового критерія Богданова є великий твір. Чому? Відповідь: через глибину своєї ідеї (от вам зміст) і через те, що її символи становлять красу, струнку казку (от вам форма). В цілому — гармонія змісту і форми. Питання про те, який це зміст, і яка форма, яка класова сутність їхня, яка класова скерованість твору в цілому, — для Богданова не існує. Дивно! Де ж дівся класовий критерій? І як це така безоглядна, безпросвітна містика та зробилася прийнятною річчю овечидячки для пролетарських дітей. Забуто навіть ідеологію, очевидно задля «організації образів», символів. Красива казка! Критерій краси в Богданова тектнологічний: краса є організованість. Поезія є організація живих образів в струнке поєднання. Краса поезії є струнке поєднання, орга-нізація образів. Отже, з погляду своєї естетики Богданов заперечує своє змістовство... Занотуємо цю суперечність.

Організація образів Матерлінка в «Синій птиці» ніби не відповідає вимогам Богданова. Шукаючи розв'язання цієї загадки, натрапляємо на Богданівську теорію «художньої ідеї». Ця ідея конкурує в богданівській концепції з соціальною класовою і здебільшого перемагає. Наприклад в оцінці фольклору, його значіння для нас. Богданов займає таку позицію:

«Ціле художнє багатство народнього досвіду, кристалізованого у всіх тих священних переказах та писаннях; картини чужого, своєрідного щодо своєї влаштування життя, які поширюють обрій людини, глибоко вводять в світовий рух людства, штовхають до нового, самостійного, не зв'язаного з звичною і обставою творчого думання, творчості».

Тут з притиском Богданов зупиняється на так званій «релігійній спадщині». Він її оцінює, стоячи на своїй позиції «співробітництва поколінь», (а не боротьби класів минулого). Зміст поняття «художня ідея» розкриває Богданов розглядаючи «Фавста» Гете.

Богданов стверджує, що художня ідея «Фавста» є боротьба з духом розкладу, і перемога ідеї праці на користь суспільства. Коли додати до цього інші висловлювання Богданова про Гете, де він наводить свідчення самого Гете про себе, як представника певної класової групи, то тут передовсім бачимо шукання соціального, класового чинника твору. В цьому уривкові мова йде виключно про зміст, а не про форму. Тимчасом розглядаючи Матерлінківську річ, Богданов підходить більше з боку форми. Занотуємо цю суперечність методологічного підходу. Далі стане ясніше, що проблема художності в Богданова ускладнюється одним дуже важливим моментом.

Віншому місці мова йде про художню ідею Шіллерівського «Дон Карлоса». Богданов стверджує, що глибоко - художній вираз ідеалу просвіченого абсолютизму зовсім не є література, яку треба відкинути, щоб залишити тільки золоте палки промислових маркіза Позі. Цікаво саме виявити ідеал письменника очевидно, як представника котроїсь класової групи. Треба вгледіти в боротьбі осіб боротьбу соціальних сил. Мета цього: оволодіння нагромадженим «культурно - організаційним досвідом». Цей досвід і є дорогоцінна спадщина для класу — будівництво. Занотуємо й це розуміння спадщини. Воно нам знадобиться для остаточних висновків про Богданівську теорію мистецтва. З погляду виховного значіння поезії, яке загалом Богданов підкреслює, образ маркіза Позі він уважає за негативний. Так це і записав. Але тут справа не в тому, що Богданов вимагає правдивості і широти. Щодо маркіза Позі він руба цього питання не ставить. Хоч загалом (і цілком слушно) повстає проти «фалші рожевих окулярів». Вона не гідна борців, так само, як і одчай. Ставлячи завданням нашої критики давати дієву допомогу письменникам, віпрозуміє це, між іншим, і ось у чому. Треба при кожній нагоді порівнювати твори пролетарського мистецтва зі спорідненими («однородними») щодо тієї самої «художньої ідеї» (організаційному завданню, яке розв'язується в творі) творами старого мистецтва. Звичайно, що матеріал, і поле зору, і рясененько самий принцип рішення завдання будуть інші. Тут виявляється, що Богданов дійсно дошукуються найголісінької схеми, чогось спільного для творів незалежно од їхнього класового наснаження. Оці константи риси позакласового, загальнокласового характеру і належать до Богданівської «художньої ідеї»: художня ідея може бути споріднена, а матеріал і принцип вирішення завдання — інші! Не ясно: хіба принцип вирішення завдання не належить до організаційного? Запам'ятаймо цю неясність. Це вже неясність, яка стосується до самого розуміння організаційності в Богданова.

Уникаючи проблеми пізнання в мистецтві і замінюючи її своїм «досвідом», Богданов намагається визначити світогляд теж, як похідне від досвіду, фахового досвіду. Фах визначає світогляд Богданова таким чином: в свідомості одного фехівця життя і світ виступають, як майстерня, де кожна річ готується на свій особливий копил, в свідомості іншого — як крамниця, де за енергію і моторність купується щастя, в свідомості третього — як книга, написана різними мовами і різними

прифтами, в свідомості четвертого, — як храм, де все досягається шляхом намов, а свідомості п'ятого — як складна, розгалужена схоластична проблема і т. д. і т. і. Отже класовий принцип тут замінено на фаховий. Перевагу бере цехівщина. Чим це пояснюється — не ясно. Богданов не обґрунтовує такої підстановки. Чи не видпливса «автоматично» з засади «досвіду» (замість визнання)?

Питання про світогляд поета, проте, Богданов порушує. Кажучи про лірику Фета він узиває її «панською» ц. т. поміщицькою, зродженою настроями, обстановою, формами життя і думки певного стану — класи Росії. Зрештою цей факт був відомий і тоді, коли ще в Росії не було марксизму. Чи не перший Достоевський живив виразу — поміщицька література. Звичайно, Богданов підкреслює, що під автором — особою ковається автор — колектив, автор — класа, а поезія є частина її самосвідомості. Це ще не забезпечує (як пізніше виявила переверзевщина), що Богданов в даному разі виходить за межі свого ейдологізму. Можливо, що саме думання образами і в трактовці Богданова ототожнювалося з свідомістю. Тоді його натиск на ідеї художнього твору послаблюється підстановкою «художньої ідеї». Справа тільки в тому, що на той час ще не було проблеми: ідея образу чи ідея в образі. В кожному разі з усього поданого тут матеріялу видно звідки великою мірою зростає переверзівщина.

Роль поезії в історії — організаційна, організується соціально-трудове життя людей. Перше це соняшні міти, далі — поеми Гомера, Гезіода, які виховують людину. Виховання є основна організаційна робота. Відкидаючи «дві буржуазні історії» — «чистого» і «громадянського» мистецтва, Богданов заперечує їх з принципу волі поетичної творчості. Справа в тому, що мистецтво організує людей цілком незалежно від того чи мають вони якісь громадянські завдання, чи ні. Богданов проти того, щоб щось мистецтву накидати: всілякий мус є обуза, непотрібна, ба навіть шкідлива для художності. От яке, виходить, Богданівське розуміння художності. Це є виключно струнка побудова, організація живих образів. Творець вільний — не можна його примушувати, але не можна йому й забороняти брати мотиви, які йому забажається, навіть політичні і соціально-бойові. Це нагадує позицію Миколи Вороного. Богданов каже: «Зміст мистецтва — ціле життя, без обмежень і заборон». А Вороний каже: «Я хочу йти за віком і бути цілим чорв'яком». Проголошуючи свій модерністичний маніфест і полемізуючи з Іваном Франком, Взорний також не заперечував громадянських мотивів поезії, він як і Богданов обстоював тільки необмеженість творчості, повставав проти односторонності прихильників «громадянського» мистецтва — Хужонія творчість вільна. Приписи простоти форми або вибагливості — безглузді. І всетаки, ствердивши цю засаду, Богданов визначає для пролетарської поезії певні, так би мовити, обов'язкові межі. Тут він виходить зі своєї схеми пролетарської культури і свого визначення пролетарської класи: з її життєвого змісту і визначає він і споруджає свою «пролетарську» поетику. Він висловлюється за простоту форми, навіть окрема за ритм, властивий сучасній пролетарській поезії. Це ні в яким разі не є вільний ритм! Вільний вірш Верхарна, навперекір думці Львова Рогачевського, зовсім не відповідає, не відбиває ритму індустрії, як свідчить сам поет Верхарнівський ритми взято не на заводі, а з ритмів живої природи. Вільний ритм є один безперервний ряд зі змінною закономірністю, а не кілька спланианих одночасно рядів. Хаос згуків заводу є хаос тільки для інтелігента, який туди випадково заійшов. Заводський робітник неминуче сприймає кожний ритм окремо, вмість хаосу, правильні ритми сприймається як правильні, а таких, без сумніву, багато: машина є механізм, рухи машини механічні, а не «вільні». Фізіологічна психологія каже, що формотворчий вплив на нервову систему має те, що активно сприймається і зв'язується з власними відповідними порухами нервової системи. Отже вплив на робітника найбільший має та машина, на якій він працює. З цієї фактової засади і визначає Богданов поетику індустріально-пролетарського поета: теперішню організацію виробництва йому є властива ритміка не вільна, а правильна. Богданов старанно обстоює «чистоту і ясність», художньої самосвідомості робітничої класи саме як фахової групи, а не суспільної класи. Таким чином поетика Богданова є фетишизація фахової цехівщини і

властиво нічого клясового, властивого пролетаріатові, як клясі в Богданова нема. Спаруючи пролетаріят від усіх інших клясів і старанно охороняючи таку «клясову самостійність», — Богданов зводив роллю пролетаріату лише до ролі «одної з кляс» сучасного індустріального капіталістичного суспільства, яке йому ввижається як система (викиваючи виразу Персверзеве) паралельних клясових рядів. Кожна кляса має своє мистецтво, свою поезію. От і все. Повинен пролетаріят мати все своє. Треба, щоб була і властива пролетарське поезія. Критика повинна з'ясувати широким масам кожний новий твір з того погляду: що нове він вносить в систему клясової культури, в загальний зв'язок і співзвучність світосприйняття, звичайно: в яких конкретних образах. І по всьому. Отак увесь час Богданов старанно обминає один момент, осоружний для його.

Що ж це таке?

Цей осоружний для Богданова момент позначається ще року 1904 в одній його статті, але він явився цілком то вже після пролетарської революції. Тут виявляється конфлікт Богданівського «колективізму» з якоюсь іншою «точкою погляду». Підчас революції він остаточно пірнув в більшовизм і залишився пророком свого невідомого «політичного» колективізму. З погляду цього колективізму кляса вище партії, клясовий колективіст вище партійної боротьби. Ось де коріниться ціла концепція богданівської пролетарської культури. З «високшій» свого колективізму Богданов ставляв перед пролетаріатом проблему, що її сам виває — «всесоюплюча». Тут і релігія з її «досвідом», тут і душа пролетаріату — колективізм, тут і... заперечення права пролетаріату використовувати мистецтво спадщину минулого, звертаючи увагу на її революційні моменти. Богданов обурюється, коли звертається увагу не так на вираз ідеалу просвіченого абсолютизму Шіллерівським «Дон Карлосі», як на те, що там маркіз Поза в палках промовою паплюжить тиранію. Що ж таке? В чім справа? Аджеж ми знаємо, що Богданов великого значіння надає виховній ролі літератури. Отимто й ба:

«На «падких словах», за невиразности і квалітети думки, читач може прекрасно виховуватися в напрямі революційної фрази».

Ось де секрет. Виховання то виховання, але не всяке виховання подобається Богданову. А що, як пролетарський читач буде виховуватися на революційних зразках старої мистецької спадщини? Він і насправді може захопитися «революційною фразою». А це Богданову не подобається. Не подобається йому агітаційна ролля мистецтва:

«Скільки мистецтво минулого здатне виховувати почуття і настрої пролетаріату, воно повинно слугувати засобом їхнього поглиблення і просвітлення й поширення їхнього виднокода на ціле життя людства, на цілий його трудовий шлях, — але не засобом бути збудження, не агітаційним знаряддям».

Таке написав Богданов на початку революції, — року 1918. Людина, яка проголошує цілковиту волю мистецтва, зненацька забороняє йому бути агітаційним знаряддям. Волю пролетарського митця обмежується. І коли ж це робиться? Це робиться саме на початку найбільшої в світі революції. Саме тоді, коли агітаційна властивість мистецтва ставала в найбільшій послугі пролетаріатові в його боротьбі з старим світом.

Богданов іде походом проти «обмеження» мистецтва, проти «вузькості» фундаторів пролетарської літератури:

«Мистецтву кляси молоді, що живе в тяжких умовах, мистецтву, що зароджується, неминучо властива певна вузькість змісту, що виходить з недостатці досвіду, з примусовою обмеженістю поля спостереження».

Оце все, що спромігся сказати Богданов про молоді пролетарські творчість. «Ідеолог пролетарської культури» тільки повторив буржуазний наклеп.

Просторікуючи багато про виховне, об'єднуваче, організаційне значіння мистецтва, Богданов надає цим словам свого специфічного, суто-богданівського присмаку. Що ж воно таке зрештою, ця богданівська організаційність? Ось цитата, де Богданов себе здемаскує остаточно:

«Вузкість художнього змісту може міститися не тільки в обмеженому охопленні організованого досвіду, але і в звуженні, однобокому сприйманні, в обмеженості основного ставлення до матеріалу досвіду. Тут особливо типові є надмірне зосередження на погляді соціальної боротьби, зведення мистецтва до організаційно-бойової (підкреслення самого Богданова) ролі.

Тепер усе ясно. Богданов не заперечує організаційної ролі мистецтва, навпаки він аж занадто багато про неї каже, але виходить, що насправді ця організаційна роль не повинна бути бойовою, революційною. Мистецтво не повинно слугувати пролетаріатові в його класовій боротьбі. І це говориться, пишеться, друкується підчас найбільшого заострення класової боротьби, найвищого піднесення революційної хвилі. Тут виявилася душа богданівщини. Тепер здається просто неможливим як не погодитися з тим, що вона підчас військового комунізму безборонно кубитися і впливати на певні маси пролетаріату та революційної інтелігенції в Пролеткульті і за його межами. Навчавшись на цьому факті: Богданов одверто проповідував свою «організаційну» науку, в пресі агітував за неї в такий спосіб:

«До свого ідеалу робітничая класа іде через боротьбу, але ідеал цей — не руїна, а нова організація життя».

Богданов на кожному кроці поборює революційну роль мистецтва, намагається зхолостити, обеззброїти пролетаріат на культурному фронті. Він починає боротьбу з першими лавами творців пролетарської літератури. Звичайно, це все йде під прапором творення чисто-класової культури, суто-пролетарської художності. Богданов за пролетарську художність, проти революційності, проти агітаційності пролетарської літератури.

«У сучасній пролетарській поезії в нас різко переважає агітаційний зміст, серед тисяч віршів, що закликають до класової боротьби і вславляють перемоги в ній, серед сотень оповідань з викриванням капіталу і його прислужників, потопав ціла решта. Це треба змінити, частина не повинна бути цілим. Всебічне заглиблення в життя, щоправда, значно важче ніж атака для прориву ворожій лінії, але в справі соціалізму воно є кінцевіше, бо тільки всебічне розуміння життя, його конкретних сил і шляхів дасть опору для всеохоплюючої практичної творчості в йому. Горожанське агітаційне звужування поезії але відбивається на самій її художності».

Богданов приєднався до тих численних голосів, що за доби військового комунізму цькували «агітку». Це був буржуазний наклеп, замах контрреволюційних сил знищити в прикорні перші паростки пролетарської творчості, не дати вибрунцюватися першим пуп'якам пролетарської літератури. Адже заперечення агітаційної ролі мистецтва, є, власне, заперечення самого мистецтва, бо давно відомо, що агітаційним є перший ліпший — художній твір. Саме тепер нам стає зрозуміло і ми історично оцінюємо ці агітаційні елементи кожного художнього твору, як би тієї ж Дантової «Комедії», яка вславлена в віках, як «Божествена». І хіба ж маркіз Поза не запаливав захопленням молодого Герцена і його гурток, що в епохи революційні не набрали агітаційного значіння навіть і такі твори, які в інші часи такими й не були? Заклик відгукнувся на політичні події, заклик до політичної акції, запровадження актуальної теми в літературу, — це ж було і є значенням революційної доби. В епоху французького просвітництва поезія, роман, драма, лірика «обернулися в публіцистику». Але в епоху напруженої класової боротьби всі контрреволюційні елементи цілком природно мусять повставати проти агітаційності мистецтва.

«В той час, як одна аудиторія захоплено плескає авторові агітаційного твору, друга — дивується, запиваючи його бездарним писаркою. Тут, крім класової зневаги, яка наліплює воском вуха слухача, має місце свого роду соціальна ідіосинкразія («Литературная энциклопедия» стаття про агітаційну літературу, том I, стор. 51).

Богданов обстоює ніби то вільну творчість пролетаріату, як «колективу», а не певної класи, якої істота класова є боротьба (боротьба за знищення клас, є найхарактернішою властивістю саме пролетаріату і тільки пролетаріату, бо тільки він заінтересований в тому, щоб суспільство не було поділено на класи, ц. т. на групи, з яких одна здобуває собі увесь надмір матеріальних добр, визискуючи, грабуючи другу), — і тільки боротьба. Це не тимчасова риса пролетаріату, як класи, а саме душа класова¹⁾ робітництва. На неї і робить замах Богданов. Він намагається відвести увагу творців пролетарської літератури в зовсім інший бік: в бік «чистої творчості», творчості для творчості, без певної мети, бо «організаційне» гасло є класово-беззмістовне, а на ділі просто контрреволюційне. Ленін обстоював потребу мистецтва пролетаріату, як способу пізнання дійсності не для якоїсь організації взагалі, а саме для організації класової боротьби.

Богданов свій наступ на пролетлітературу провадив досить послідовно.

«Агітаційне звучення художніх ідей позначається також в тому, що капіталістів та буржуазних інтелігентів, які до їх приєднуються зображуються в таких тонах, ніби це люди особисто злі, жорсткі, нечесні, тощо».

Богданов просто не розумів стилю і гатунку агітки. Він не хотів збагнути того, що агітка послуговується машкарами, які увособлюють різні класи. Проблема реалістичного відтворення дійсності стала перед пролетлітературою значно пізніше. Отже насправді Богданов не організовував, а дезорганізовував своїм тектологізмом пролетарські лави.

Пролеткультівцям подобалася ідея творення класової пролетарської культури, а не його тектологія. Богдановщина сприймалася в Пролеткульт, тільки частково, а не в її ортодоксальному вигляді. Боротьба проти запанадницького мистецтва, проти всіх одверто буржуазних виявів у мистецтві, яку підтримував і Богданов — йшла під пранором оборони пролетарської літератури і культури загалом проти тих, що заперечували саме розуміння пролетарської культури. Треба було авторитетного слова Леніна, щоб нарешті покласти край троцькістському нігілізму відносно пролетарської культури.

Навіть боротьба Богданова за простоту і розумність пролетарської творчості мала рацію тільки частково, бо поборюючи буржуазну вишуканість Богданов обмежував пролетарську творчість певними своїм поетичним каноном, заперечуючи наприклад вільний вірш, тощо. Отже мало спільного тут є з теперішнім гаслом «одом'янування» пролетпоезії і нашою вимогою творення мистецтва, зрозумілого для мільйонів. Аджеж Дем'ян Бедний пише вільним віршем і загалом розмовність є властива пролетпоезії.

Коли розвиток богданівщини набрав значних розмірів, треба було слово Леніна, щоб нарешті не припинити. Року 1920 Ленін пише проєкт резолюції до з'їзду Пролеткульту:

«Всеросійський з'їзд Пролеткульту найрішучішим чином одкидає як теоретично хибні і практично шкідливі, всілякі спроби вигадувати свою особливу культуру, зачинятися в свої відокремлені організації, розшаровувати ділянки Наркомосу і Пролеткульту тощо або встановлювати «автономію» Пролеткульту всередині установ Наркомосу тощо. Навпаки, з'їзд надає конечности повинности всіх організацій Пролеткульту, розглядаючи себе цілком

¹⁾ Звичайно, самого визнання класової боротьби ще не досить. Струвізм тепер «визнавав», ніби брав з марксизму чи не все, крім — диктатури пролетаріату (Ленін т. XVIII, стор. 230. «ДВОВ»).

як підсобні органи мережі установ Наркомосу і здійснювати під загальним керівництвом радянської влади (спеціально Наркомосу) і російської комуністичної партії свої завдання, як частину завдань пролетарської диктатури».

Так було покінчено з пролеткультівською цехівщиною та з богданівським опортуністичним культурництвом, розрахованим на те, що пролетарська революція є тільки одна з революцій в межах буржуазного суспільства. Ідея класової боротьби, з розумінням кінечности пролетарської диктатури з пригніченням і знищенням ворожих класових сил, — є чистісінький меншовизм, опортунізм. Діалектика історичного процесу така, що класова диктатура пролетаріату є шлий період, коли переростається і господарство, і цілий культурний комплекс в цьому процесі зміни цілого суспільства перевиховує себе пролетаріат і перероблює, перетворює в дусі своїх історичних принципів найширші маси неможомого й середияцького селянства. Класова боротьба пролетаріату за гегемонію в господарському, політичному і культурному будівництві здобувається на основі ленінських бойових засад, що є вищим розвитком теорії Маркса - Енгельса. В протилежність богданівщині, Ленін писав у резолюції до з'їзду «Пролеткульту».

«В радянській робітничо - селянській республіці ціла постановка справи освіти, як в політично-освітній галузі загалом, так і спеціально в галузі мистецтва повинна бути перейнята духом класової боротьби пролетаріату за успішне здійснення мети його диктатури, ц. т. за скинення буржуазії, за знищення класів, за усунення всілякої експлуатації людини людиною».

Богданівський вплив позначився і поза межами Пролеткульту в пролетарському літературному русі. Не вільне від богданівщини було старе напостівство. Воно відло цілий зміст культурної революції переважно до політично - організаційних завдань, до наділення ВАПП'а диктаторською повновастю. Старе напостівство згожнювало літературну організацію з партією і всі літературні справи зводило до політичних завдань. Від богданівщини в старе напостівство перейшла традиційна обмеженість класової боротьби галуззю мистецтва. Вважалося, що мистецтво є останній пляндарм класової боротьби за переходової доби. Така була ліво-опортуністична позиція певної групи напостівства (Лелевич - Вардін).

За доби військового комунізму вплив Богданова позначився не тільки в пролеткульті, а й поза його межами. Спокусився тією тектологією, як відомо, і тов. Харін, уважаючи її за «оригінальну спробу подолання філософії», за що йому порікав Ленін.

(Кінець буде)

А. БЕРЕЗИНСЬКИЙ

Гуцульщина в українській літературі

В українській літературі Гуцульщина найшла собі місце в творах старших і молодших письменників. Чудова природа Чорногори і контрастне до неї сумне життя її мешканців, гордих синів гір, нашли своє місце в українській літературі дореволюційної доби в творах Ізидора Воробкевича, Юрія Федьковича, Івана Франка, Наталі Кобринської, іхайла Коцюбинського, Гната Хоткевича; гуцульська тематика стала майже виключно тематикою таких письменників, як Василь Стефаник, Лесь Мартович, Марко Черемшина й інші. Красу Гуцулії змальовували такі митці, як Северин, Труш, Новаківський, не говорячи вже про численних польських мандрів, що теж змальовували гуцульські типи та гуцульську природу. Історією побуту, економікою Гуцулії інтересувались різні дослідники, між ними І. Франко, А. Онищук, що написав працю про «Останки первісної культури у гуцулів», В. Гнатюк — досліді гуцульського побуту і словесности, Верхратський — досліді лінгвістичні, В. Шухевич, що написав велику тритомну працю «Гуцульщина», а також німецькі дослідники, як Р. Кайндль, Г. Бушан і ін.

Правда, Гуцульщина у творах всіх тих письменників і дослідників неоднаково освітлена. Старша група українських письменників - романтиків поринала в романтичне минуле Гуцульщини (С. Воробкевич, Ю. Федькович), не додаючи за легендами, казками, почасти фантастикою минулого, сучасної їм дійсності життя гуцулів. Інші знова, як Н. Кобринська, О. Кобилянська, Г. Хоткевич, хоч і писали про сучасне їм життя гуцулів, даючи високо-художні картини їхнього життя, побуту, сильні своїм відзеркаленням визиску і нужди, що їх терпить гуцульське село, дивились на суспільні процеси гуцульського життя очима інтелігента - націоналіста, попадаючи в психологізм і містицизм. Соціальну основу мають гуцульські картини Франка (Петрії і Довбушуки), хоч Франко в цій своїй повісті також звертається до опришківських легенд, почасти також Коцюбинського («Тіні забутих предків»), Стефаника, Мартовича, Черемшини. Твори останніх трьох письменників хоч побудовані сюжетно і тематично на гуцульських мотивах, часто й писані гуцульською говіркою, вибігають поза рами Гуцулії охопленням теми, дають загальні картини селянського життя, селянської психіки.

Гуцульську тематику находимо ми також в поодиноких творах також і інших українських письменників, як С. Ковалів (дрібні оповідання), М. Павлик (Рибешукова Тетяна), А. Крушельницький (роман «Рубають ліс»), і інші.

Пореволюційна українська література дає чимало творів, здебільшого дрібних новел і нарисів, з життя Гуцульщини після імперіалістичної війни, під владою окупантів Польщі, Румунії і Чехії. Головним чином, це твори молодих західно-українських письменників Закарпаття, Галичини, що друкуються в журналах «Наша земля» (Ужгород), «Вікна» і «Нові шляхи» (Львів).

Але не можна сказати, що ці твори відрізняються основно трактуванням теми від тих картин, що їх дала передреволюційна українська література з життя Гуцульщини. Психологічний реалізм, а то й романтизм виступають у всіх цих творах, продовжуючи традиції письменників минулої доби. З літературного боку всі ці оповідання, нариси і новелі, що появились за останні роки у згаданих журналах не являють більшої цінности, — в деякій мірі це пересвіти, коли можна так сказати, кращих зразків гуцульської тематики, що появились раніше. Клясові

боротьба Гуцулії ще досі не виявлена в художній літературі, ще досі Гуцульщина для всіх цих письменників, що пишуть про неї, стільки зачарованою країною краси, поезії, часом етнографії, а здебільшого — екзотизму. І навіть серед деяких наших радянських письменників та критиків, що виступають інколи на сторінках наших літературних та критичних журналів з обговоренням творів Франка, Стефаника або Ковалева, Гуцулія все таки не що інше, як екзотика, до того ж обвіяна туманом незнання.

II

Гуцулами звється та частина українського народу, що заселив східну частину Карпат, т. зв. Верховину, тобто в Галичині Коломиїшину, Снятиншину і Покуття, та Закарпатській Україні — Мармарош — Сигітшину та північну частину Буковини. Економічні і географічні умови життя, серед яких живуть гуцули, спричинилися до того, що Гуцульщина довгий час жила немов відірваною від решти українських земель життям. Серед дикої гірської природи, що належить до найтрагічних закутків української землі, заховалася і довгі часи була ніби законсервована одна частина української людності — гуцули, фізично сильні і гарні на роду, із своєю культурою, що ще досі проявляється в багатій сповсности, художніх домашніх виробках, оригінальній одежі, будівництві, місцевих творах. Говорять гуцули своїм діалектом, дещо відмінним від говірки підгір'ян і сусідніх бойків. Діалект цей також є проявом тої законсервованості і вражає своєю старовиною. Дослідженню цього діалекту присвячено чимало наукових розвідок українських і польських філологів. Між іншим студіювали гуцульський фольклор діалект Франко, Гватюк, Верхратський, Чопій на Закарпатській Україні, Ухевич і інші.

Гуцульська говірка найшла своє місце і в українській літературі. Новелі Стефаника, Мартовича, Черемшини писані майже виключно гуцульською говіркою. Цю говіркою писані також і гуцульські новели Гната Хотковича.

Та найбільший інтерес буджує безумовно економічне життя гуцульщини, соціальне обличчя. На цьому полі ми маємо також чимало дослідів, але, на жаль, вони дуже неповні, несистематичні, а, найважливіше, не мають вони соціальної аналізи, не розглядають класових основ життя Гуцульщини. Правда, спроби такої аналізи ми знаходимо в деяких статтях Франка, а також в тих нечисленних працях, які вийшли з-під пера Західної України, що появилися у нас в останніх роках. Але в твоїх спеціально Гуцульщині присвячено мало місця і соціальні процеси життя Гуцульщини чекають ще дослідження та марксистської аналізи.

А однак цей закуток української землі цікавий своїми суспільними контрастами, що їх спричинила боротьба майже патріархального ладу із прискореним наступом капіталізму, тими процесами класової диференціації, що їх пережила Гуцульщина за останні десятиліття, процесами, що створили тепер ґрунт для свідомої класової боротьби і революційних виступів пролетаріату на вулицях Надвіної, Ікрянця, Коломиї, Заболотова, що вписалися світлими сторінками в історію класової боротьби західно- українського пролетаріату. Дійсно великий шлях пройшла Гуцульщина від часів Давбуша аж до Заболотська!

Як сказано вище, Гуцульщи на більше, як кожна інша частина Східної України, довгий час була відірвана від тих суспільних рухів, що потім стали основи сучасного життя цілої Європи. Гуцули у своїх горах почували себе відносно свободним життям своїм напівпатріархальним життям майже до початку XVIII століття. А вже і до того часу Гуцульщина пережила цю саму боротьбу із феодалами — польською шляхтою, що її пресували селянські маси Польщі і України, але боротьба ця, через своєрідне економічне і географічне положення Гуцульщини, не мала тої гостроти, що її мала ця боротьба в інших частинах України, там билася до що відмінних форм. Слабий відгук селянських революцій та повстань в Україні XVI — XVIII ст. знаходимо ми в Довбушінщині кінця XVII і початку XVIII століття. В безпосередньо тісний зв'язок із суспільним життям рідної Західної України входить Гуцульщина в перших десятиліттях XIX століття, а головне з того часу, коли в економічно відсталій Галичині почав промощувати собі шлях капіталізм, шукаючи ринків збуту й сировини.

Похід капіталізму на здобуття карпатських багатств, відкриття нафтових і озокеритових покладів у Дрогобичі, Бориславі та на цілому Підкарпатті, розробка соляних промислів, вирубка лісів, поширення торговельних шляхів через Карпати, все це змінювало економіку земель Західної України. Капіталізм чимраз більше почав витісняти федалізм, завдаючи рішучих ударів тому патріархальному ладові, що знаменував досі життя Західної України. А головне ця боротьба розгорілася із своєю своєю рішучістю в Карпатах, найвідсталіших економічно, в яких цю боротьбу патріархалізму найдовше задержалися. Тут процес наступу капіталізму відбувався прискореним темпом тому, що наступив він пізніше, а тим самим процес той був тут своєю жорстокістю більший, ніж в інших частинах України.

Ця боротьба капіталізму в федалізмом відбулася в першій мірі на положенню селянства. Це був час, коли, як каже в своїй брошурі «Нужда Галичини в цифрах» С. Щепанський (відомий тоді, у 1880 - їх роках польський демократ, пізніше представник молодого польського капіталу в Галичині і клерикал) «в Галичині, прилученій до Австрії, заховалися частинно передіотопові традиції польського шляхти із передрозбору Польщі, традиції, що загубили Польщу в попередньому віці, і які ще сьогодні (1880 р.) становлять велику перешкоду суспільному відродженню Галичини».

І. Дашинський, один із провідників польської партії соціалістичної (тепер сторонник Пісудського) писав про економічний і культурний стан Галичини за тих часів у своїх споминах таке:

«Тодішня Галичина (1880 роки) була країною куди і суспільного недорозвитку величезної більшості її нещасних мешканців. Австрійський уряд відносив до неї, як до колонії, що має постачати сировину і продукти і мусить купувати фабричні вироби західно-австрійських країн. З політичного боку була Галичина фільварком, що його взяла в оренду польська шляхта. На «чолі» суспільності стояло нещільні дві тисячі шляхтичів - поміщиків, що гуртувалися докруги цісарсько - королівського намісника... «Цифри, що дають ілюстрацію невимовної нужди населення Галичини є жахливими. На одного чоловіка припадає в Галичині харчів на рік 261 кілограмів, в той час, коли в Німеччині ця норма вносить 507, в Англії 607 кілограмів річно. Голод, це постійне явище по галицьких селах, забирає річно 50 тисяч людей, головню на переднюку. Неписьменність така велика, що на селі на 100 людей тільки 10 уміє читати і писати. Всі інші — це темна суспільна маса, що її безкарно угнітає уряд і попи. Пере населення, брак землі, нужда, незмірно низька заробітня плата, що вносила 10 грейнарів (8 копійок) за цілий день праці сільського робітника на панському лані... все це мусіло в кінці приневолити селян утікати з цієї країни нужди, масово емігрувати...»

Панівна класа... затривожена тим, що втрапить найдешевшого в світі робітника (бо навіть хіський кулі не міг би вижити з цього «заробітку»), шляхта заставила попів, щоб казаними в церкві пострімували селян від еміграції. Старости (повітові начальники) і жандарми робили труднопі при видаванню паспортів. Урядові старости накопичували великі маси примусовими хабарями, що їх здирали із нуждених селян. На німецькому кордоні, в перетазі через океан, а відтак, вже і в Америці — скрізь обдирали цих емігрантів. Як вовки і суки за стадом буйволів, так само ж банди негідників і ошуканців гналися за останнім грошем і кишені цих найбільшніх. А шляхта підносила голосний крик, коли тільки хто справді подумав про якусь оборону цих втікачів перед голодною смертю польських та українських селян! Ця могоуча класа заперко поборювала всяку ініціативу створення промисловості в країні. Дикий, темний егоїзм реакційної шляхти домагався тільки одного: дешевого, найдешевшого в світі рільного робітника. Австрійський уряд бачив знова в емігрантах послаблення своєї військової сили, і тому робив емігрантам всякі перешкоди...

Для характеристики відносин, що існували в Галичині в останніх роках минулого і на початку ХХ століття, наведемо тут ще деякі уривки інтерв'ю, вивезеного імені галицьких соціалістів до австрійського парламенту 22-го листопада 1898 року з приводу запровадження «війняткового стану» (воєнного положення) в Галичині після осадлених кривавих виборів 1897 року:

«Галичина — це одна з найгустіше заселених країн Середньої Європи. Живе тут більше, ніж 90 душ на одному квадратному кілометрі, тоді як на Мад'ярщині, також хліборобській країні, припадає на один квадратний кілометр 50 душ. 78% населення Галичини займається хліборобством, в той же час в Чехії займається хліборобством 45% населення. В 1850 році на одну селянську рідню припадало середньо 10 моргів (5 десятин) землі, в 1890 році вже тільки 5.14 морга, а в 1898 році лише 4.5 морга. Це значить, що економічна підстава побуту галицького селянина зменшилася протягом одного покоління о 50 відсотків.

Населення Галичини становить 27% населення цілої Австрії, але... 56% цілої сукупності екзакційних коптів, що її сягають в цілій Австрії, платять Галичина...

Ціла галицька щоденна преса не видає стільки примірників, скільки пересічний відецький дневник.

Порівняймо кількість облогів в Галичині з іншими країнами, то і тут найдемо цікаві факти. Побачимо, що облоги в Сансонії виносять 3.5%, в Чехії 4%, на Шлезьку 6%, в Моравії 11%, а в Галичині 16%, отже чотири разів більше, ніж в Чехії.

Комісія, що перед кількадесяти роками мала визначувати земельні податки, складалася з 90% із шляхти, і тільки в 10% із селян.

... Селянин, який працює в панському дворі, одержує річного заробітку на 900 фунтів тієї менш тієї кількості, яка потрібна йому, щоб прокормити себе і своїх дітей.

Статистичні дані найкраще виказують, хто поносить відповідальність за це все. З того як складається більшість галицької репрезентації (в Парламенті)? В польському польському клубі помішники мають абсолютну більшість 52%, а галицькому союзу, не враховуючи голосів із уряду та єпископів, на 145 посівів припадає 75 помішників, тобто 52%, із 74 голосів (презесів) повітових рад у Галичині, 70 є поміщиками, отже 90%.

Чого ж можна очікувати від країни, в якій на 6,065 катастральних громад (адміністративних сілських одиниць) 2,500 не має школи! В Америці припадає одна школа на 210 мешканців, в Німеччині на 800, в Австрії на 1350, а в Галичині на 2300! Вікніці, як може виглядати це навчання, коли взяти на увагу вчителів та порівняти Галичину хоч би з Данією. В Данії, в народних школах, на одну класу припадає пересічно 35 учнів, тоді коли в Галичині 120, в дійсності 200, коли не брати до уваги міських шкіл. Як може вчитель однокласової школи вміти навчати дітей, коли довірений йому шкільний гурток має 180—200 учнів, і коли доводиться йому вести навчання в сараї, в якому тільки туберкульоз можна набратися. Народні вчителі стукали до дверей усіх посольських клубів, вносили прохання піддержки і одержали відповідь від польської парламентарної репрезентації, що — як на бідних учителів — мають шалто добру одежу!

В Галичині з 7% неписьменних, із учителів 1160 не має відповідної підготовки, а поцікавленіше 2000 напіврозв'язаних хат, на сором цілої цивілізації, називається школами! Оскартина жахливих шкільних відносин у Галичині. Зборщик податків має в Галичині 500—600 ринських річної платні і одежу, листоноша 450—600 ринських на рік, жандарм 400 ринських, кватиру, і одежу, а вчитель тільки 300 ринських і нічого більше!

Кілька слів про алкоголізм і пропіванції. За одно тільки пропіванційне право перед десяти роками помішники здерли з країни 66 мільйонів ринських. За історичне тільки право, всі корчми осталися в руках помішників. При встановленні в Галичині державної монополії на горілку, помішники взяли її в оренду. Це магнати Потоцькі, Валені, Шептицькі і інші. Це ж ці елегантні пани не будуть сами продавати селянам горілку, ані не заставлять до цього своїх дочок. Для цього є посередник — орендар, сільський корчмар, який платить панам гроші на 50% більше оренди від тієї, що її пани платять в державну касу. І з цього помішники мають свою користь...

Важкі, неписальні податкові тягарі, злидні і голод заганяли гущула в руки різних спекулянтів, що, позичаючи гроші на великі відсотки, опутує його ціми відсотками так, що йому з них немає нічого виходу, як тільки — кидати землю і втікати за море або до міста на фабрику. Тому економічному винищенню села допомагає пошівство, що тягарем різних церковних драч, «такс» за молебні, похорони, престини, за кожний крок селянина, тяжить на суєрному селянстві. Щоб сплатити ці різні драчі і податки, церковні, державні, сільські, селянин мусить позичати гроші у лхварів, бо прибуток із його нужденного господарства не вистачає навіть на олодне життя. Так виглядає «бюджет» неможливого селянина в цілій Галичині, як виглядає він і на Гуцульщині, збільшений тут ще тою легковірністю, з якою гущула дає себе обирати різним державним посіпакам, попам і корчмарям — лхварям.

Таке свідоцтво про тодішні відносини в Галичині читаємо ми і в інших джерелах до історії економічного розвитку Галичини. Про це пише і Юліян Бачинський в своїй книжці «Україна ingredenda», про них пише і В. Будзиновський в книжці статистики «Хлопська посілість в Галичині», таку картину змальовують і цифри Буяка в «Статистиці Галичини».

І в художній літературі ці картини жахливої економічної нужди галицького робітника і селянина в тій чи іншій мірі відзеркалюються в оповіданнях Франка, Ковалева, Стефаніка та інших письменників дореволюційної доби. Борис-Бачинський оповідання — «Галицька Каліфорнія», «Музикант нарис» і т. д. показують цей визиск і поневолення, в якому був і ще досі перебуває галицький селянин та робітник в руках польської, української, єврейської і німецької буржуазії. Це далеко не однаково оцінено та освітлено ці явища у всіх цих письменників. На це впливає класова приналежність та класова основа творчості того чи іншого письменника, його світогляд. У більшості з них в змальовуванні цих картин промовляє лібералізм дрібно-буржуазної інтелігенції. Лише небагато із них, як Франко, кладуть соціальні основи в змальовування життя і боротьби західно-українських робітників і селян, в тому числі гуцульщини, та Червоною ниткою кризь

історію суспільного розвитку Галичини проводять осудження методів і засобів, якими польська шляхта і різні «культуртрегери» ошукують, граблять і висисують галицького пролетарія й селянина.

В такому стані були трудящі маси цілої Західньої України, в такому стані були і мешканці гордої Чорногори — гуцули. Тут треба зазначити, що на Гуцульщині цей визиск і гніт набрав ще жактивіших розмірів, бо сюди збігалися визискувачі з цілого світу, шукаючи наживи на природних багатствах, що їх криють в собі гуцульські гори. Невелика політична і класова свідомість гуцулів в тих часах, легковірність, залишки патріархалізму і суєві'я, культурна відсталість і відірваність від суспільних процесів інших країн, — все це сприяло тому, що гніт шляхти, визиск капіталізму, обманства «культуртрегерів» різних націй найшли на Гуцульщині вдячне поле.

Наступ капіталізму приводив з одного боку до зубожіння і економічного вищиснення селянства на Гуцульщині. У великій більшості селян дрібна на гірські відносини і неурожайна земля не могла забезпечити вже прожиточного мінімуму. Земельний голод, що зростає чимраз більше, приводив до павперизації села і змушував гуцулів шукати заробітків почасти на різних промислах, почасти в чужих країнах на сезонній чи постійній еміграції. З другого боку наступ цей сприяв створенню пролетаріату на Гуцульщині. Варушка лісів, що прибрала дуже широкі розміри, деревельний промисел, що зростає швидким темпом, а також повстання різних більших і менших фабрик і заводів вимагали усе більше і більше робочих рук. Вони й знаходили ці руки в зубожілих гуцульських селах.

Коли в половині XIX століття на Гуцульщині ми бачимо тільки невелике число робітників, і то переважно земельних, то вже при кінці того ж століття число їх зростає. Розвиток деревельної промисловости в Галичині, що головню сконцентровується в багаті лісами східній частині Карпат, створює сприятливий ґрунт для зросту робітництва. Гуцули, сини гір та лісів, в першій мірі у цьому промислі шукають собі заробітків. З часом багато з них іде і на інші промисли, як нафтовий, соляний і хемічний, що починають розвиватися в Галичині, через відкриття багатих нафтових та озокеритових покладів на цілому Підкарпатті. Відсоток робітництва, що до того часу в Галичині не досяг і 2%, зростає наприкінці 1900 - их років до 10%. Теж саме бачимо ми і на Гуцульщині. Правда, це у великій мірі ще селянин-робітник, що зимою працює на тартаку, а літом у полі, але поруч з тим, в міру дальшого розвитку промисловости, зростає і число вже виключно фабричного пролетаріяту.

Цей перехід значної частини гуцульського села на частинну або цілковиту працю на промислах, викликаний економічними змінами, що зайшли в життя Гуцульщини від 1848 року, перемінює також і класове обличчя гуцульського села, підриває основи патріархального ладу, який існував тут досі, вносить зміни у світогляд Гуцула. Все це сприяє тіснішому пов'язанню життя Гуцульщини із життям інших частин України, а разом з тим полегшує доступ до гуцульського села революційних впливів, що йдуть з України й з Заходу. Правда, впливи ці набрають тут своєрідного оформлення, виявляються в організації радикального руху, що саме тут, на Гуцульщині і Підкарпатті, найбільше поширюється. На це вказують ці перші організації радикальної партії в Галичині, що саме тут знаходить свою опору, серед того напів - селянського робітництва Гуцульщини та Підкарпаття. Саме серед такого робітництва та селянства радикальна партія могла найти базу для свого існування, при своїй плутаній та обмеженій соціальній програмі, переплетеній націоналізмом. Для фабричного і міського пролетаріяту ця програма була надто обмеженою і далекою від його класової боротьби.

Все таки вже в тих часах спостерігасмо розбудження загальної свідомости та піднесення суспільної активности селянських мас Гуцульщини та Підкарпаття. Згадаймо тут хоч б боротьбу з клерикалізмом, виступи проти збільшування податків, боротьбу наймитів і фільварочних робітників за поліпшення умов праці, а також — що важливе головню для Гуцульщини із її неписьменністю — боротьбу за школу і українську мову в ній.

Із дальшим поглибленням диференціації гуцульського села, зростом кількості постійного робітництва та розвитком класової свідомости, вплив радикальної

артії ослаблює. Вже перед війною повстають, — правда нечисленні, — соціально-демократичні організації (Коломия, Калуш, Надвірна і інші), що провадять роботу серед фабричного пролетаріату на Гуцульщині.

Імперіалістична війна, що кривавою хвилею та великим знищенням перекотилася кілька разів через Карпати, розгуд солдатеми, що в кожному «русині» dochувала «зрадника» та «воєнного шпіона» та вкривала шибеницями гуцульських олонини, — все це воєнне лихоліття ще більше поглибило класову диференціацію галицького села взагалі, в тому числі і Гуцульщини, та підносило класову свідомість трудящих мас. І вже в час революції 1918 року в Галичині, за часів існування зв. ЗУНР, ми є свідками того, що ці трудящі маси в багатьох місцях виступають у класовій боротьбі, за соціальну революцію в Галичині. В багатьох місцевостях Гуцульщини ми бачимо виступи народних мас проти буржуазної Національної Ради, на «робітничо-селянському» з'їзді на весну 1919 року робітничі і селянські делегати Гуцульщини, нарівні з такими ж делегатами із інших частин Галичини, висловлювалися за повалення влади буржуазної Національної Ради та передавання її руки революційного пролетаріату. Цей з'їзд, як відомо, Національна Рада ЗУНР розігнала, арештувавши багатьох його учасників. Тим не менше революційна боротьба в селах Гуцульщини, як і цілої Галичини, не вгасала.

Разом із цілою Галичиною і Гуцульщиною (її галицька частина) в 1919 році опинилася під окупаційною владою буржуазної Польщі. Буковину загарбали румунські, Закарпаття — чехи. Гуцульщина, поділена між трьома буржуазними окупантами, найшла в неволі, далеко гіршій, аніж раніше. Економічне винищення, політичне переслідування, національне поневолення трудящих західно-українських мас не має собі рівного в капіталістичному світі. Та найбільше це винищення, гніт і визиски відбиваються знову таки на тій же Гуцульщині. Безуминні політичні процеси проти трудящих Гуцульщини, що їх проводять усі три окупаційні влади, найкраще свідчать про те. Не треба, мабуть, згадувати про цю «пацифікаційну» акцію, що її проводить тепер польський фашизм на землях Західної України, яка огидою та жорстокістю далеко переходить ті погроми, що їх чинив серед трудящих кол. Росії царський уряд.

Та це ніяк не може зламати класової свідомості та революційної боротьби західно-українських трудящих мас в цілому, в тому числі і трудящих Гуцульщини. Вже з самого початку заснування Комуністичної партії Західної України, відомий пролетаріят Гуцульщини стає в перші лави революційних борців на класовому фронті під прапором КПЗУ. Доказом цього є відомі всім події в Коломиї, Заболотіві, Калуші, Давнячії, кров пролита в боротьбі за соціальну революцію в Польщі, сотні політичних в'язнів, що караються по фашистських тюрмах.

І село гуцульське сьогодні зовсім не подібне до того села патріярхальних записків, романтики та гірських легенд, яким його змалювали письменники минулої доби, та ті численні мандрівники, що шукали в Гуцульщині екзотики. Селом тим потрясає уперта класова боротьба, основана на економічному положенню того села, на класовій свідомості західно-українського пролетаріату, підслена тепер до його політикою підселення куркуля, що її веде польський фашистський уряд разом із своїми українськими співниками. Гуцульська сільська біднота, оті безземельні і малоземельні злидарі гордої Чорногорі, маніфестують разом із пролетаріатом Підкарпаття в Заболотіві в день 1-го травня свою солідарність із революційною боротьбою міжнародного пролетаріату і наставляють свої груди на багнети наймитів польської буржуазії.

Ось що пише про цю славетну сторінку в історії революційної боротьби гуцульського села орган КПЗУ «Наша правда».

«Першого травня 1925 року селяни Покуття (Гуцульщини), до тридцятих сіл, в кількості понад п'ять тисяч людей, під прапорами Комуністичної партії Західної України походом пішли до м. Заболотів і там свою кров'ю посвятили досягненню союзу робітників і селян. Виступ заболотівських селян — це величезне досягнення Компартії Західної України... Щодо форми — це був перший дійсно масовий, дійсно організований, дійсно революційний чин західно-українського селянства. Щодо змісту — це був перший дійсно революційний виступ нашого селянства з ясно усвідомленою метою: повалення влади буржуазії і обшарників, з ясно усві-

домісним засобом до мети: босвий союз робітників і селян... Дорогоцінний скарб здобула собі наша партія в вікопомні заболотівські дні. Селянське 1 - е травня 1925 року в Заболотіві, не дійсно нова славна сторінка в історії першотравневих свят на Західній Україні».

Зрозуміло, що до Заболотова селянство Покуття пройшло довгий шлях клясового усвідомлення. І чи не дивно вражає це, що багато українських письменників ніяк не добачували того шляху, що ще й тепер, після Заболотова, чимало письменників бачить в гуцульському селі тільки екзотику, що цієї екзотики шукають ще до деякої дослідники життя Гуцульщини і у нас (для приміру стаття в БСЄ), де автор на Гуцульщині бачить тільки «оригінальну кошу» та інші атрибути екзотики, і зовсім не згадує про економіку і клясову боротьбу гуцульського села!

III

Коли говорити про гуцульську тематику в українській літературі, не можна поминути Гната Хоткевича та його «Гірських акварелів» і «Кам'яної душі». Вони до певної міри характеризують і цей підхід, що був у багатьох українських письменників минулої доби до Гуцульщини та її життя, і тим самим короткий розгляд їх кинє світло й на інші, подібні до «Гірських акварелів», твори. Нас інтересує в цій статті в першу чергу Гуцульщина і те, як відбила її українська література, а тому ми не даємо тут загальної характеристики творчості Г. Хоткевича (й інших авторів), бо це вибігає поза рами цієї статті, а хочемо розглянути тільки його гуцульську тематику, що безпосередньо зв'язане із розгляданою тут темою. Над гуцульською тематикою Г. Хоткевича зупинимось дещо докладніше тому, що його гуцульські оповідання мають багато спільного із тими гуцульськими нарисами, що позаявляються тепер, а також тому, що дехто, заслугою чи незаслугою, вважають Хоткевича за творця гуцульської тематики в українській літературі.

Іван Франко, даючи оцінку письменникам, що працювали в передмовій добі, як він висловлюється, в українській літературі, характеризує творчість Гната Хоткевича так:

«Гнат Хоткевич, поет, новеліст, критик і при тім кобзар... Його оповідання з художнього боку стоять не високо; перевага суб'єктивного, ліричного елемента не дає йому достатньо викинувати картин; та проте декуди він піднімається на висоту справжнього таланту, що веде їх надіяється гарного розвитку». Говорячи про Хоткевича і його сучасників і подекуди однодумців, каже Франко, що «це люди перехідної формації. Їх смак, розуміння літератури, їх суспільні і політичні погляди зовсім новочасні, європейські, і в кожній іншій європейській літературі вони розвинули б як коли не на великих, то все таки на видних літературних діячів. У Росії, а надто на Україні над ними тяжить прокляття задофаного осередку, непочатого передога... І ось вони кидуються на всі боки, заповняють прогалини, лають, піднімають повалене, валять те, що поставлене не до ладу, будують нове, шукають способів підняти до роботи більших рук. Їх праця робиться якоюсь латаною: в їх тоні чується якесь роздрознення, нерівність... *«die am Wege sterben»* — оточена характеристика таких генерацій, що пізнали мету, рвуться до неї всією силою душі, чують її наближення, але їм не судилося дійти до неї, бо інертна сучасність занадто сильно держить їх у своїх пазурах».

Можна погодитись з Франком, коли говорити про Хоткевича, що дійсно інертна сучасність, сучасність с ф е р и, до якої причислявся Хоткевич своєю ідеологією, занадто сильно держала його у своїх пазурах, що він не виїшов у своїй творчості поза стремління тої сфери, тої кляси, відбиваючи ідеологію тої кляси та її культурні і суспільні стремління в своїх творах.

Та попри це, майже вся критика відзначувала художню вартість нової тематики в творах Хоткевича, в останніх роках до революції, а саме гуцульської тематики, поезії гір, серед яких жив Хоткевич, перебуваючи в Галичині. Хоткевич захопився тоді гуцульською етнографією і почав писати новелі з гуцульського життя гуцульською говіркою. Там же повстала і його велика повість «Кам'яна душа».

«В дальшій творчості Хоткевича... — пише В. Коряк в своєму «Нарисі історії української літератури», — пануючим мотивом... зробилося гуцульський,

поезія Карпат, що їй він присвятив кращі свої твори («Гірські акварелі», велика повість «Кам'яна душа»). В цих мотивах Хоткевич є дійсно неперевердним майстром української літератури і досі Гуцулія панує над його творчістю... В українській літературі ролія Хоткевича подібна до ролі співця Татрів, Тетмасра, в літературі польській».

Хоткевич, як багато інших українських письменників, вивчав Гуцульщину, красу гір Карпатських, життя їх мешканців так, як це міг вивчати мистець, якого світогляд опертий на змаганнях і поглядах нового покоління української інтелігенції, доби наступу капіталізму, дивився на ту Гуцулію очима представника тої інтелігенції, шукаючи естетичної насолоди, аналізуючи душевні переживання мешканців гір, моральну сторінку їх життя, і забуваючи на другу сторінку: соціальні обставини, що склались на те, що життя Гуцулів таке трагічне, повне економічних конфліктів. Не говоримо вже про класове обличчя Гуцулії, про класову боротьбу, що вже почала розвертатись. Цього Хоткевич не бачив, і цього не найдемо ми в найсильніших може із усіх писань Хоткевича, його гуцульських оповіданнях. Він підходив до Гуцулії, як буржуазний інтелігент і як письменник - модерніст, і тому в його гуцульських оповіданнях переважає не соціальний зміст, а націоналізм, не аналіз суспільних відносин, а естетизм і містика. Інтелігент — модерніст не дозволить Хоткевичу (і не тільки йому) увійти в класову суть трагедії Гуцулії, і це безумовно від'ємно відбилось на соціальній значимості його гуцульських оповідань.

Вистарчить прочитати кілька нарисів Хоткевича із його «Гірських акварелів», щоб дійти до такого висновку. А вже саме те питання, що його ставить Хоткевич значній частині своїх гуцульських оповідань — чому це Гуцулі у своїх прекрасних горах нидіє, чому життя його стає з кожним роком злиденніше, — вимагає для себе відповіді не в захоплюючій описі шуму гірських водопадів і не в містичних раздумуваннях на тему вічного добра і зла, що їх дає Хоткевич. Його поезія Карпат, його писні захоплюючої гордої природи, картини з життя людей, отих Гуцулів, гордих в їх гори і нещасних у своєму житті під гнітом і обманом панів і різних спекулянтів, як нещасні і їхні гори, винищувані цими спекулянтами, глибоко візується в пам'яті читачеві. Але це, що дає Хоткевич, як пояснення того стану, в якому перебуває Гуцульщина, його вияснення причин тої неволі гуцула, треба осудити. Бо не можна глибоких економічних процесів, великих змін суспільних і культурних, що їх переживав Гуцульщина за останні десятиліття, зводити до національного патріонізму, як це робить Хоткевич, не можна замовчувати конфлікту двох суспільних класів, феодалного і капіталістичного, що на терені Карпат переплутались різними нитками далеким більше, як в інших землях України, не добачаючи цілого значення того конфлікту для соціального обличчя Гуцульщини.

Правда, Хоткевич дає художні картини Карпатської Чорногори, життя її мешканців. Але ж його повинні цікавити і суспільні процеси, в його творах повинно відзеркалитися і соціальне тло. А цього власне в Хоткевича немає, і цей брак соціального підходу до описуваних явищ є власне від'ємною сторінкою цих оповідань Хоткевича, їх хибю.

Та Хоткевич і не міг інакше підійти до цього питання, бо став на шлях думок про життя української буржуазної інтелігенції «нової доби», що світогляд його — це світогляд тої ж інтелігенції. Вона теж до життя власного народу підходила з міркою естетизму, з кличами націоналізму. Цей «подув доби» відбився не тільки на одному Хоткевичу, а й на багатьох українських письменниках дореволюційної доби, що прийшли із тої інтелігенції.

Світогляд Хоткевича — це світогляд тої буржуазної інтелігенції, що порвала в старих кличах народів «служування народів», бачачи всю облуду цих кличів для себе. Її не задовольняли вже традиції народів, вона шукала для свого розвитку нових шляхів, що відповідали б її класовій природі, шукала нових цінностей, що могли б задовольнити її смак, її бажання. І це так само в суспільних поглядах, як і в культурних стремліннях. Ця інтелігенція була дещо відмінна від тої, яку ми звикли бачити в тих часах у інших народів, французів, німців, і навіть поляків і росіян. Вона не мала ще тої традиції, що її мала інтелігенція тих народів, вона швидко формувалася в новітню інтелігенцію виразно з буржуазним класовим

обличчям. Походження із «простого народу» наповнювало її свого роду демократизмом, тоді як суспільний розвиток, розвиток капіталізму, культурні впливи буржуазної інтелігенції Заходу змушували її шукати свого класового визначення, в розвитку культури прирівнюватись до тих шляхів, якими йшла інтелігенція інших капіталістичних країн. Все це впливало на формування класового обличчя української інтелігенції і на вироблення її світогляду.

На формування світогляду тої інтелігенції впливала ще й та обставина, що українській інтелігенції доводилось вести боротьбу за своє визнання з боку російської і польської та німецької інтелігенції (в Галичині), що все дивилась на українську інтелігенцію звисока. Це й спричинювалось до посиленого націоналізму в українській інтелігенції, до більшого національного консерватизму, аніж це ми бачимо в інших країнах. Проти того консерватизму весь час боровся І. Франко, боролось і інші представники поступової думки серед українців.

Ця інтелігенція не інакше підходила до визвольної боротьби, що її він український народ, як тільки із свого націоналістичного погляду. Класове диференціювання вона не бачила, не бачила народження класового руху серед українських робітників і селян. Селянські рухи, що повставали тоді по всій Україні, були незрозумілими для неї. Вона радо добачувала скрізь тільки національну боротьбу, і на своїх прапорах виділювала національні домагання.

Класове пробудження народних українських мас намагалась вона ввести час підмінити національною боротьбою, як це найкраще показує ролія націоналістичних демократів в Галичині, цієї партії української буржуазії, у всіх народних рухах, що відбувались на Україні. Яскравим прикладом того є 1918 — 1919 роки в Галичині, коли ця українська інтелігенція стала на шлях активної боротьби за буржуазну Україну, підмінюючи класові змагання західно-українських трудящих мас національною боротьбою, показує це і сьогоднішня боротьба, що ведеться на землях Західної України, уярмленої польським фашизмом, де українська буржуазна інтелігенція одверто іде в єдиних фашистських лавах української буржуазії проти визвольних змагань українського пролетаріату, або намагається підмінити класову боротьбу національною ворожнечею.

В галицькій політичній дійсності націоналізм становив основу програми всіх українських буржуазних і дрібно-буржуазних партій, почавши від трудових чи національ-демократичної партії, скінчивши на радикалах. Національне поневолення українського народу в Галичині та ця боротьба, що її доводилось вести з польськими та німецькими панівними верствами за мінімальні права національного розвитку, підсилювали і скріплювали цей націоналізм. За ним партії ці не бачили соціального поневолення, або, вірніше, це соціальне поневолення галицьких трудящих мас, нечуваний визиск, що його терпіло галицьке селянство від поміщиків і різних спекулянтів - орендарів мірили вони націоналістичною міркою, освітлювали кризь призму націоналістичних основ своїх політичних програм. І тільки класова пролетаріату, що зростала і закріплювалася ідейно та організаційно, ставило питання класової диференціювання і класової боротьби, розкривала думку національної зневаги, що ним намагались націоналістичні українські партії обмотати широкі народні маси. В напрямі класового свідомлення українського пролетаріату і незалежного селянства революційно-пролетарської організації вели вперту роботу, і ці економічні бої, що їх провадило галицьке селянство і селянство (страйк нафтових робітників у Дрогобичі та Бориславі, страйк друкарів і інших робітників у Львові, а також великий аграрний страйк 1902 року) вказують на те, що класова свідомість серед трудящих мас Галичини підносила, зростала, і класова боротьба перемогла буржуазно-націоналістичну полуду, що її наклали трудящим масам українські націоналістичні партії.

Українська інтелігенція в масі своїй буда в лавах саме цих українських національних партій, і лиш незначна її частина стала на позиції пролетарського світогляду, на позиції класової боротьби за соціальне і національне визволення трудящих мас.

Зрозуміло, що цей поділ відбився і в літературі та мистецтві. І коли з одного боку І. Франко писав про класову боротьбу українського пролетаріату і незалежності

того селянства, творячи тоді за тих умов, хоч і далеко не чітку, але все таки пролетарську думку в літературі, то з другого боку Кубляницька, Вороний, Одесь, Хоткевич були виявом української інтелігенції буржуазно-націоналістичного табору. Зрозуміло, що в них національний мотив переважав над соціальним, що проголошують вони думку цієї класи і цієї політичної партії, до якої вони належать.

Все це зложилось на те, що Хоткевич, захопившись Гуцулією, звернув свою увагу в першій мірі на «національну» сторінку життя гуцулів, що з боку націоналістичного освітлення підійшов він до соціальних основ та причин неспроможності гущула, гниту і визиску, що його терпить він від буржуазії «своєї» і чужої, до психології його, створеної економічними умовами життя та тими глибокими соціальними змінами, що їх приніс із собою наступ капіталізму в цілій Галичині, в тому числі і в Карпатах. Тут в цих незайманих горах капіталізм шойно пророзумував собі дорогу, і тому тут наступ його був жорстокіший, бо відбувався прискореним темпом.

Жорстокість, з якою змінювалася соціальна структура життя Гуцулії, була дійсно так разюча, що треба було бути письменником із світоглядом молодого Франка, щоб дати картину класової аналізи її та писати оповідання класової боротьби, треба було мати пролетарський світогляд, щоб уникнути упадницьких настроїв та не попасти на манівці націоналізму.

У Хоткевича такого світогляду не було. Він дивився на процес зміни соціальних основ життя Гуцулії очима інтелігента - націоналіста, і з-під його пера вийшли картини зневіри, заблудлені світоглядом його класи, завізані шуканням «фраси» та мистицизмом. Тут і його жалі за минулим життям гуцулів, коли ще не було того наступу капіталізму на гуцульські гори, ідеалізація старого патріархального ладу, що ще тут і там залишилося в звичаях гуцулів. Тут і причина того, що автор зупиняє свою увагу в першу чергу на багатших шарах населення, на їх світогляді, змаганнях стати «справдивими газдами», що цій психології уділює він перевагу, а вважає, що саме ці шари населення є остоею проти винищення Гуцулії, як він писується, «чужинним капіталом». Так само до питання розвитку капіталізму на Західній Україні, класової диференціації та класової боротьби підходила національ-демократична партія, так, з невеликими відмінками, по суті підходила і радикальна партія в тих часах. Такої думки була українська буржуазна інтелігенція, що творила провід одної і другої партії, і не дивно, що так підходив і Хоткевич, що не поділяв погляди тих партій і тої інтелігенції.

Отже, у всіх гуцульських нарисах і оповіданнях Хоткевича ми бачимо ідеалізацію «газди», ідеалізацію власницької психології багатшої частини гуцульського села, яку він теж коментує так, як її коментували програми національ-демократичної і радикальної партії: «народний добробут» це підстава національного визволення. В бідняцькій частині села бачить він горе, злидні, нужду, моральний упадок, але не бачить жодної перспективи, не має тих шляхів до поліпшення її долі, якими є класова боротьба. Пролетаріату не бачить він зовсім.

А проте диференціація гуцульського села вже тоді гостро спадала у вічі. Розбиток промисловості створював умови для зростання робітничої класи. Пролетарізація села підсилювала зростання. Уже в перших роках ХХ-ого століття ми бачимо на Гуцульщині, як і в цілих Карпатах та на Підкарпатті, численний пролетаріат на деревельних, нафтових, соляних і інших промислах. Бачимо і зародки робітничих організацій та зріст пролетарської свідомості, що виявляється в економічних боях, страйках тощо. Це той самий пролетаріат, що тепер веде революційну боротьбу з капіталом у фашистській Польщі, що проливає свою кров у Заболотіві, Стрию, Дзвинячі в боротьбі за визволення трудящих мас з ярма соціального і національного поневолення.

Зрозуміло, що цей рух пролетаріату, що тепер прибирає форм активної революційної боротьби, що об'єднується під прапором Комуністичної партії Західної України, тоді, перед імперіалістичною війною, не мав ще такої сили, як має сьогодні, що він тоді шойно повставав, але він проявляв себе вже і тоді активно клав свій відпечаток на суспільне обличчя гуцульського села. Але його не бачать письменники, що шукають в Гуцулії не класової боротьби, а чаруючих картин природи і пісень про колишню красу і велич того «племени, що вмирає».

Ф. ІВАЩЕНКО

Бойчукізм у світлі російської критики¹⁾

Одним з улюблених коників, яким досі виїжджали Бойчуківські ідеологи — є посилення на авторитет російської критики. Цим посиленням занадто козиряють бойчукисти, якщо критика кваліфікує їх «богомазами», або висловлюється ті чи інші сумніви щодо революційності та пролетарської спрямованості цієї школи монументалістів.

Іноді у відповідь на влучно - справедливий закид в клерикалізмі, формалізмі, бойчукисти, замість самокритичної перевірки своїх позицій, намагаються «скомпрометувати», облаяти опонентів, спираючись на авторитет російської критики. Мовляв, ніхто інший, як російська критика визнає «Бойчука, Седляра за художників європейського масштабу» (П. Горбенко, «Критика» № 12, 1929 р. «Українська школа монументалістів, (бойчукистів)», стор. 101.

Хаджибеївський розпис російська критика визнає «неперевершеною кваліфікованою спробою на території радянського союзу» авторитетно стверджує Іван Врона («Критика» № 1 1931 р. «Українське малярство на реконструктивному шляху», стор. 133).

Тугендхольд, пише Е. Холостенко, оцінюючи бойчукізм дійшов «оптимістичних висновків» і т. інш. і т. інш. Словом, бойчукізм є якийсь «чудо - ребенок», що народився складним і суперечливим явищем в специфічних умовах національно-культурного будівництва України і прямує до соціалізму. Оскільки це далеко не так, і оскільки все те, що пишуть бойчукисти є здебільша групова - тенденційним, а тому не вірним висвітленням суті бойчукізму, конечно виявити дійсну оцінку російської критики бойчукізму, що була за останні 3 — 4 роки.

Яку ж, справді оцінку дістав бойчукізм від російської критики? В чім сутність цієї критики? Ось факти останніх років. На урочистому відкритті виставки української графіки та малюнку року 1928 в Москві, вчений секретар ГАХНУ проф. Сидоров, вітаючи представників українського мистецтва, сказав:

«... Сейчас можно утверждать, что ряд украинских художников (Касьян, Седляр, Падалко, проф. Бойчук и др.) — являются уже мастерами европейского масштаба». («Правда» — лютий — ст. Ф. В. — В.).

Ухватившись некритично за немарксистське твердження академіка, як за найвищу похвалу, П. Горбенко цим самим довів, що для бойчукистів, не так важливо наскільки це твердження вірне по суті, а важлива для них в с я к а авторитетна підтримка та реклама. П. Горбенка не обходить, що «європейський масштаб» шановного професора — це не є масштаб СРСР, а б у р ж у а з н о ї Європи, на яку в свій час рівнялися академіки з ГАХНУ і не все, що є корисне для буржуазної Європи, може бути корисним для СРСР — цього не розумів П. Горбенко, не розуміють цього майже всі бойчукисти, але це добре розуміли деякі представники російської мистецької критики.

«... В одних случаях наблюдается слишком механически, чрезмерно культивируемый возврат к художественным традициям прошлого, с недоста-

¹⁾ Порядком обговорення. Ред.

точно - критическим учетом его чуждой нам идеологии (таково отчасти увлечение монументальными формами византизма и «крестьянского» примитивизма» в новой украинской живописи».

Так писал про бойчукизм «образованнейший искусствовед — Я. О. Тугендхольд» в «Правді» 1927 р., статья «За пять лет».

Не зваяючи на відповідну «інформацію» Ів. Врони, про що нагадує сам Тугендхольд — останній в книжці «Искусство Октябрьской эпохи» пише:

«... И однако... как не почтенна тенденция художников АРМУ (мова йде про бойчукістів—основну групу АРМУ Ф. І.) — возродить монументальную живопись в советских условиях, здесь встает перед нами целый ряд сомнений. Не являются ли эти самые исходные точки, икона и лубок, слишком далекими, чтобы от них можно было исходить сейчас? Не превратится ли весь этот традиционализм в ту догму, которая законсервирует молодую украинскую живопись под «старинку»? Не станет ли техническое мастерство прошлого самоцелью? И не лишит ли эта статическая иконность украинскую живопись мужественности (уже и сейчас украинская живопись черезчур мягкотела, «женственна»)? Не убьет ли культ температуры революционного темперамента? И как все это увязать с установкой на технические и социальные условия нашего времени? Вот в чем вопрос. И вопрос весьма серьезный. За ним таится опасность некоторой стилизации, смешения двух различных исторических и классовых культур».

(Тугендхольд «Искусство Октябрьской эпохи», стр. 94 — 1930).

Тугендхольд не марксист, але досить вдумливий і обережний в формулюванні думки мистецтвознавець. В своїх поглядах він ішов й наближався до марксистів цілком слушно зазначав про це т. Луначарський. — «Не погано» оцінюють Тугендхольда і бойчукісти, зокрема Е. Холостенко.

«... Я. О. Т - д-зумів побачити не тільки певні позитивні і негативні риси — пише Е. Холостенко про Т - дову характеристику бойчукізму — а й вловити відтінки різних його груп, їх тенденції, що при його вірі в творчі сили нашої країни та сили оточення підказали йому оптимістичні висновки».

(Е. Холостенко — «Червоний Шлях» 1929 № 2, «Я. О. Тугендхольд», стор. 197 — 198).

Що в Тугендхольдовій характеристиці бойчукізму оптимізмом і не пахне, це ясно, але «чомуся» це не ясно для Е. Холостенка. Пишучи посмертну статтю, він ухитрився так «обробити» (очевидячи, щиро цінуючи пам'ять небіжника) критику Тугендхольда про бойчукізм, що у відомого мистецтвознавця, ніби крім оптики для бойчукістів та крім невідомо яких «негативних рис», не було жодних сумнівів.

Оскільки і т. Врона, і «тіві» бойчукісти апелюють і завжди ховаються за авторитет критиків п/секції «ІЗО» Ком. Академії, дуже важливо зупинитися саме на критиці. Характеризуючи Хаджібейський розпис, І. Маца писав:

«... Монументалисты дали большое количество фресок (часть их написана коллективно), а скульпторы 20 барельефов. Не умаляя огромности самой задачи, скажем, что оформление санатория еще не достигло окончательной четкости стиля. Это первый опыт, опыт весьма интересный по своим результатам. Основное значение этого опыта заключается в том, что впервые в таких размерах была поставлена и разрешена коллективная задача. Этот способ, дающий новые, более организованные навыки привыкшим к индивидуальной работе художникам, контролируемым более или менее широкой общественностью, является одним из наиболее серьезных этапов становления нового пролетарского стиля».

(И. Маца «Пути развития пространственных искусств» «Ежегодник искусства и литературы» — 1929, стор. 402 і 403).

Таким чином, в протилежність Тугендхольду, для якого суть справи полягає в тім, «як художественные традиции прошлого, чуждой нам идеологии увязав с установкой на технические и социальные условия нашего времени? Вот в чем вопрос и вопрос весьма серьезный (акцентує увагу Тугендхольд: Ф. І.), за ним таїть опасность ... смешения двух различных исторических и классовых культур». І. Маца навіть не ставить цього питання і цікавиться другорядним, значінням самого факту фрескового, наполовину колективного розпису, не розглядаючи зовсім класового, ідеологічного змісту розпису. Для І. Маца чомусь важливим є тільки те, що він про це турбується в першу чергу, що «оформление сангатория еще не достигло окончательной (??? Ф. І.) четкости стиля».

І нарешті для І. Маца Хаджибей є «одним из наиболее серьезных этапов становления нового пролетарского стиля».

В колективній статті «Основные моменты развития советской живописи того ж «Ежегодника» Ком. Академії стор. 486, на яку так само посилався І. Врона, згадуємо так:

«... Надо упомянуть и работы украинских художников (в частности Членов АРМУ) — последовательно и успешно продвигающихся по пути создания фрескового стиля. Правда, здесь есть тоже много недостатков, в частности, некритическое использование старых фресковых принципов церковного феодального искусства, приводящее к искажению содержания в плане религиозно-статической символики и идеализации; но постепенно в работах более прогрессивных художников идет преодоление этих штампов».

Така ж примірно характеристика Хаджибея була від А. Михайлова, див. статтю «Классовая борьба на ИЗО-фронте», «На Литературном Посту», № 18, 1927.

Дуже прикро, що і тут не визначено, в яких саме фресках Хаджибея «преодолены штампы», але в основному ця характеристика не лише не доводить, що Тугендхольд сумнівався в бойчунізмі не даремно, — навпаки, автори статті йдуть далі і стверджують, що

«... некритическое использование старых фресковых принципов церковного — феодального искусства приводит к искажению содержания».

А це і є основне. Цієї «дрібниці» та й «не домітив» І. Маца, «не примітив» І. Врона, посилаючись на цю статтю.

Правда, це твердження автори статті висунули не акцентованим, але як збагнути що й далі в тій же статті йдуть такі махрово-формалістичні архітектурні міркування, як — ось:

«... В пределах фресковых исзаний вытесняется и та пассивная изобразительность (виходить, що не психологія, класова належність митця) причиною «пассивной изобразительности», а певна техніка малярства, Ф. І. та «живописьность», о которой было столько споров в истекшем году. Задача создания более обобщенной и в тоже время локальной четкой цветовой гаммы, задачи композиционной связи отдельных моментов в развитии данного сюжета, вместо пассивного отображательства, выдвигает требование активной организующего отношения к материалу». (??? Ф. І.).

Стане ясно, що і російська, передусім критика марксистів п/секції «ІЗО» Ком. Академії не позбавлена академічно-формалістичного характеру. Бо чим пояснити І. Маца «забув» таку «дрібницю», як класова характеристика розпису Хаджибея. Або чим пояснити, що п/секція «ІЗО» Ком. Академії, всупереч ленінським вимогам, досі вважала, що найважливішим в образотворчо-просторових мистецтвах є не кіно, а архітектура, — звідси перецінка значіння феодально-церковного мистецтва (фреска) і недооцінка значіння кіна — мистецтва мільйонів, що зростає на ґрунті останнього слова науки і техніки і в руках пролетаріату, партії і можуть

ишиком комуністичної агітації і пропаганди¹). Чим пояснити, що слідом за конструктивістами, — ідеолог «Октября» Федоров - Давыдов захищає теорію виробництва доцільних речей і теж зводить функцію мистецтва до техніки виробництва утилітарних речей побуту — чим і ревізує марксовське розуміння мистецтва, як ідеологічної категорії?

Не вдаючись докладно в оцінку цих складних питань, оскільки це завдання зрештою — слід визначити, що всі ці розходження та ідеологічні розбіжності серед марксистів, як і поглиблення класової диференціації та зміщення єдиного пролетарського фронту в мистецьких та літературних об'єднаннях, є наслідком загострення класової боротьби, що точиться за доби реконструкції у всіх ділянках соціалістичного будівництва.

Загальне відставання мистецтва від темпів і практичних успіхів соціалістичного будівництва, відсутність щільного зв'язку діяльності П/секції «130» Ком. Академії мистецьким життям і практикою виробництва, приводить до того чи іншого академічно - формалістичного ухилу в критиці.

Отже, якщо все це зважити, стане ясно, що все те, що сказано про бойчукизм і російської критики при всіх її хибках, не є похвала, дитирамб, а поруч з визнанням другорядних позитивних рис бойчукизму (фреска) та констатацією неіснуючого «колективізму»²) — робиться серйозне застереження в небезпеці церковного формалізму, який «искажает содержание» (колективна стаття).

Ставиться під сумнів все формальне спрямування школи. «Как увязать художественные традиции прошлого с техническими и социальными условиями нашего времени». (Тугендхольд).

І останній висновок, і передусім висновок для бойчукистів, що поки що намагаються прагнути до творення пролетарського мистецтва (група «лівих» Е. Холодико, М. Рокицький), об'єктивно на ділі в своїй конкретній художній практиці група відрізняється від ортодоксальних бойчукистів лише тематичним спрямуванням і міцно сидить в полоні іконописно - візантійського та споріднених останньому формальних принципів мистецтва Дієго Рівери.

Перед цією групою повстає безперечно важке, але неминуче завдання самокритично поспішно і рішуче переглянути свої формально - ідеологічні позиції з погляду їх відповідності новим завданням, що висувають класові зрушення реконструктивної доби в царині мистецтва. «Лівим», нарешті, треба усвідомити, що не можна класово активність пролетаріату й мільйонів колгоспників вкладати в принципи і схеми мистецьких форм пасивної ідеології «непротивление злу», як не можна канічно переймати, запозичити принципи творчості мексиканського художника Е. де - Ривере в наші умови³). Саме цим, крім інших причин, пояснюється той факт, що бойчукисти використали не всю, а частину мистецької спадщини і саме ту (релігійно - феодалне мистецтво), що в основному ідеологічно чужа і ворожа пролетаріатові. Тому бойчукизм, як школа має в собі непримиренні протидії між власною реакційною, ідеалістично - формалістичною основою з одного боку і радянсько - революційною тенденцією переважно групи «лівих» бойчуки-

¹) П-секція 130 Ком. Академії не поставила головним питання диспути року 1928 і пізніше питання кіна, аби мобілізувати увагу робітників кіна, всіх художніх сил країни та марксовських сил секції навколо питань кіна. Секція мистецтва і Літератури Ком Академії не зосередила уваги літературних об'єднань навколо найбільшого і нерозв'язаного досі питання кіно - мистецтва, а саме: питання літературних об'єднань навколо найбільшого і нерозв'язаного досі питання кіно - мистецтва. Секція мистецтва і Літератури Ком Академії не зосередила уваги літературних об'єднань навколо найбільшого і нерозв'язаного досі питання кіно - мистецтва. Секція мистецтва і Літератури Ком Академії не зосередила уваги літературних об'єднань навколо найбільшого і нерозв'язаного досі питання кіно - мистецтва.

²) Відомий бойчуківський «колективізм», що штучно тримався на принципі формалістичного розуміння мистецтва та авторитарної диктатури фундатора школи М. Бойчука при стиканні з життям (Хаджибей) розпався і виявив свої внутрішні суперечності, ці суперечності були інакше за логікою класової боротьби стають суперечностями антагоністичними і руйнівними для бойчуківського псевдоколективізму.

³) З цього не можна робити висновку, що автор статті взагалі заперечує використання мистецької спадщини минулих культур, зокрема мистецтва Рівери. Це безперечно не так. Лише збоку бойчукизму, як мистецької школи, втім і поглядає, що в кардинальному питанні про використання мистецької спадщини минулого і сучасного, бойчукизм посів антимарксовську буржуазно - механістичну методологію.

стів, а другого. В дальшому ту чи іншу долю школи буде вирішати боротьба цих основних тенденцій. Перемога останньої буде визначати нищення бойчукизму як формалістичної школи.?

«Лівим» треба зважити, — або на ділі за пролетарське мистецтво, тоді треба йти в життя і відкинути принципи іконописного формалізму, або ж залишитися на старих, ортодоксальних позиціях школи і далі мертвити та «искажати» революційну тематику, — об'єктивно — це визначає бути агентурою буржуазії в мистецтві

Хроніка

ЛІТЕРАТУРНЕ ЖИТТЯ

★ Нове бюро «Харків—Плугу». 1-го травня відбулися збори Харківської групи ПЛУГУ». Обрано нове бюро в складі т.т. Солодзяка, Вільхового, Гжицького, Сторчака, Говва, Дукіна й Зайця. На секретаря затверджено Солодженка.

★ Київська філія ФОРПУ. Консолідація сил на фронті радянської революційної літератури навколо соціалістичного будівництва й висвітлення генеральної лінії Комуністичної партії стала фактом і для всіх літературних організацій м. Києва.

Ініціативи Київської філії ВУСПП'у відносяться загальні збори письменників м. Києва, яких ухвалено організувати Київську філію літературного об'єднання революційних письменників України й вступити до його складу всім письменникам.

Ці ж загальні збори поза іншими вимогами додали Київ — ФОРПУ: 1) Проводити рішучий гуп на буржуазну агентуру в літературі, давати їй буржуазним читанням в популістській літературі й допомагати їй під проводом ВУСПП'у відводити ці читання, переживаючи популізм і наближаючи їх до генеральної позиції пролетарського мистецтва; 2) Боротись з проявом ворожої буржуазно-гитайської ідеології в літературі, ФОРПУ має переживувати селянських письменників, перекладаючи їхню творчість на рейки пролетарського освітлення селянської тематики.

До складу Бюро філії ФОРПУ обрано 13 осіб, а саме: від ВУСПП'у — т.т. Щупак, Ле Ів., Тененко М., Корнійчук, від «Молодняка» — Гринь; від ЛОЧАФ'у — Янківський; робітників — Кислицький, Соловей; від «Плуга» — Марик — Коваленко, Яковенко Гр.; «Західної України» — Козоріс; «Комуні Російських письменників» — Ушаков М. і секції Єврейських письменників — Гофштейн.

До складу президії Бюро обрано чотирьох осіб: Щупака — голова; Корнійчук і Козоріс — заступники голови і Гр. Яковенко — секретар Бюро.

Дніпропетровське—ВУСПП. Місцеві вуспівці й ударники видали художній альманах під назвою «Змагання». В альманасі твори М. Біднава, М. Альбертона, В. Чигирна, Морозова, М. Мінька, Ів. Степанова, Йосипа Гриньського, В. Раздольського, П. Харламова, Гладкого та С. Мусяка.

На фабриці ім. Володарського та в інституті проку організовано єврейський літургок. Дніпропетровська філія ЛОЧАФ видає з квітня літе-

ратурну газету «Сигнал» з творами червоноармійців, призваних в літературу.

★ «Молодіяківці» Запоріжжя за працю. — Герштейн, М. здав до друку статтю про роман «Діпо» — Юхима Зорі; працює над популярно-критичним нарисом про творчість прозаїка Петра Радченка.

— Мануйлович М. виготовив до друку нарис — «Від Січі до Дніпрельстану», в якому подає, ілюструючи документальними даними історію міста Олександрівська й будівництва міста соціалістичного — Велике Запоріжжя. Працює над п'єсою з побутового життя робітничої молоді.

— Шпак Мик. працює над поемою про Комбайнобуд. Виготовив до друку збірку поезій «На штурм» в якій висвітлює штурмовий стодецьник «Комунару» й героїв п'ятиріччя — ударників.

Упорядковує літературно-художній збірник, що відбиватиме творче обличчя Запорізької філії «Молодняк» до її річниці й п'ятилітнього ювілею «Молодняка» Всеукраїнського.

— Костюк Юр. здав до друку збірник критичних, літературно-політичних статтів — «Українське напостоство гартується в боях».

З доручення ЦБ укладає збірник з теорії критики й літературної політики пролетарської літератури, що відбиватиме п'ятирічний шлях боротьби на літературному фронті Всеукраїнської організації пролетарських комсомольських письменників «Молодіяків».

— Стрижко Ів. видрукував в літературно-художньому збірникові «Молодіяків» нарис про комбайне будівництво. Працює над виробничим романом.

— Лебединський В. здав до друку оповідання «Синя тека» з виробничо-комсомольського життя.

— Руднік Мих. — закінчив нарис «Сторінка історії одного заводу» на матеріялах заводу «Комунар». Працює над романом із робітничого життя цукрової промисловості.

★ Миколаївська організація ВУСПП дедалі поживає та розгортає свою роботу.

Останнього часу до організації влилися нові кадри письменників з виробництва, здатних боротись художнім словом за соціалістичне будівництво. Ще раніш ці кадри відзначалися, працюючи в літуртках, організованих ВУСПП'ом.

Філія ґрунтовно перебудувала свою роботу зокрема масову, просунулася на виробництво й здобула у робітників авторитет і загальне визнання. Призов ударників у літературу проходить вельми

успішно. Щодо цього організація поширює свій вплив, захоплюючи нові ділянки й приєднуючи до письменницьких лав пролетарської літератури кращих представників робітництва. На всіх підприємствах і ВИШ'ах утворено літгуртки. Їхньою роботою керують ВУСПП-івці.

★ Література східних народів у перекладах на українську мову. Видавництво «Рух» намічує редакційно-видавничими планами на 1931 рік планове видання серії перекладів творів революційних та пролетарських письменників Сходу. В цю серію ввійдуть оригінальні переклади із перської, тюркської, таджикської, хінської, японської та інших східних літератур, з відповідними коментарями та критичними статтями. Ця робота проваджена систематично й планово, дасть можливість широким колам читачів Радянської України обізнатися з досягненнями сучасної революційної та пролетарської літератури — по можливості усіх народів Сходу. Критичні статті — начерки, що ввійдуть передмовами до кожного випуску, матимуть своїм завданням дати конспективний огляд історії літератури даного народу і в значній мірі виповнять цю прогалину в нашому літературознавстві так вбогому на спеціальні наукові праці з історії літератури, а передовсім народів Сходу. Статті ці, поширені та доповнені, Видавництво видасть окремим томом, що становитиме курс історії літератури східних народів.

До цієї роботи запрошено кращих наших знавців та дослідників східних мов та літератур, щоб забезпечити ціле видання зразковими перекладами із оригінальних текстів. Між іншим у виданні цієї серії прийматимуть участь співробітники інституту сходознавства т.т. В. Дубровський, А. Ковалівський, О. Кремена, П. Лозів, Нікітін, П. Рітер, А. Фурсенко й інші. В першу чергу намічено випуск перекладів із таджикської, японської та турецької мови.

★ Херсонський «Молодняк» останнього часу активно працює над піднесенням письменницької теоретичної кваліфікації ударників призованих в літературу. Поставивши перед собою

завдання опанувати діалектично-матеріалістичну методи в художній літературі, Херсонський «Молодняк» склав соціалістичну угоду з літературною катедрою Херсонського Інституту Соціального Виховання (ХІСВ). Вона зобов'язалася активно працювати над підвищенням знань робітників-ударників на ділянці марксистської критики та художньої методи.

В практичній роботі літературна катедра значно сприяє початківцям, редагуючи їхній матеріал, допомагаючи його опрацювати, застосовуючи методи діалектичного матеріалізму.

В червні в херсонському клубі «Металіст» група «Молодняк» організувала диспут про «Творче обличчя молодняківців».

★ Гуманський літературний об'єднання. Гуманський літературний об'єднання розпочало свою роботу по - новому, по - ударному. Коли до квітня місяця невелика група виключно студентів переводила свої вузько - індивідуальні спроби без всякого плану й платформи під назвою «Гуманська літературна студія Молодняка», то зараз літературна група значно виросла так кількісно, як і якісно.

Прийнягено до участі кращі літературні сили міста. Налагоджується зв'язок з партійними та профспілковими організаціями. Переводиться робота щодо залучення ударників у літературу.

★ Одвідини України Узбекістанськими письменниками. В липні місяці на Україну завітали два пролетарських письменники Узбекістану — Гафур Гулям і Х. Шамс.

Гафур Гулям — відомий письменник Узбекістану; має понад 10 друкованих збірок поезії, новел, гумореск, а також цілий ряд публіцистичних творів; редактор досить відомого Узбекістанського журналу «Весесіт».

Шамс Х. робітник — ударник, покликаний в літератури. Не зважаючи на свій невеликий літературний стаж, він має вже 3 збірки поезії і цілий ряд друкованих оповідань.

Мета їхнього приїзду на Україну — ознайомитися з її культурою й соціалістичним будівництвом.

ТЕАТР І МУЗИКА

★ Столична Державна Опера з липня перевела підготовку роботу до наступного сезону. Накреслено орієнтовного плану сезону. Театр розробляє оперу грузинського композитора Паїяшвілі «Абесалом і Етері» та оперу Моцарта «Фігарове Весілля».

★ Київська Державна Опера. Репертуар Київського театру опери та балету в сезоні 1930—31 року в основному складався з класичних вистав. Три останні прем'єри також класичні опери — «Есмеральда», «Севільський цирюльник» та «Отелло». Кілька нових постановок їх передбачали дати в цьому році, знято з репертуару; число старих вистав проти початкового плану театру таким чином було значно збільшено, і старою оперою Верді «Отелло» театр закінчив сезон.

Таким загальним класичним спрямуванням характеризується художньо - політична обличчя театру за минулий 1930—31 сезон.

Тепер театр готується до наступного 1931—32 р. сезону. Між іншими операми до репертуару наступного сезону заведено опери «Льонгрін» і «Борис Годунов».

★ Харківська Музкомедія після гастролів у Києві, де музкомедія користалася успіхом, переїхала на гастролі до Одеси.

Театр розпочав і провадить роботу щодо накреслення репертуару тощо до наступного сезону в Харкові.

★ Театр «Веселий Пролетар» після подорожі по Донбасу реорганізувався. Тепер виступає до постанови рев'ю. Тимчасово театр грає в Харкові, а далі театр виїздить на стале обслуговування Донбасу.

★ Запорізький ТРОМ. Театр Робітничий Молоді (ТРОМ) у Запоріжжі почав працювати з березня 1931 року. Перший період своєї роботи ТРОМ займався питаннями опанування театральної техніки і технічних знань автора. Одначасно Запорізький ТРОМ готував до 1-го травня п'єсу «Розвідувач 1001» Александрова, у переробці молодняківця М. Мануйловича.

Першу виставу ТРОМ дав у театрі «Металіст» 30-го квітня п. р., другу — 1-го травня у будинку Червоної армії, третю — у клубі колективіста й четверту — у робітничому клубі заводу. Крім того ТРОМ урештував два концерти:

ально-міському активі Запорізького комітету та на фабриці ім. Володарського.

Спер ТРОМ працює над підвищенням театральних кваліфікацій спот акторів; включився до боротьби з проривами на заводах.

— то липня ТРОМ вийшов з інспекційної допору пошуку.

до збиральної кампанії ТРОМ теж дав інспекцію, з якою, спільною з бригадою «Молодняка», вийшов до колгоспів Запорізького району. За українська Рада ТРОМ'ів при ЦК ЛКСМУ загальною президією ухвалила затвердити Запорізький ТРОМ і включити на планове постачання біблійних матеріалів для художньої роботи.

Помер І. Е. Замичковський (1899—1931) — 15 липня ц. р. помер один з найталановитіших акторів сучасного українського театру на Іван Едвардович Замичковський.

Продлившись у робітничій родині, І. Е. Замичковський 6-ти років пішов на гірську заробітків «маленьку» в друкарні, здобувши на цьому полі десятирічний стаж, аж поки не вийшов на театральну роботу. Через зв'язок друкарні, де він працював, театрами, що замовляли їй афіші, він змалку зав'язав з ляштунками і ще 1880 року виступав деякі пантоміми в цирку. Далі негальні справи у amatorів-робітників, участь у хордесті оперетки, в оперових та драматичних театрах. З 1887 року — в складі тодішніх «русько-українських» труп, з якими об'їздив мало не всю Росію. І. Е. Замичковському не довелося працювати в першорядних українських театрах, але тим цікавіше, що побувши тільки в Суходольському, Колесниченка та подіб-

них ім антрепренерів, він пілком добре почував себе і в нових українських театрах, надто і в державному драматичному театрі та театрі ім. Шевченка, що стали тоді на шлях «європейського» репертуару. Від заявлених побутово-етнографічних персонажів довелося перейти до ролей з Винниченка, Лесі Українки, Мольєра, Бомарше, Шекспіра тощо.

Володіння безперечно акторською інтуїцією, зберігши, не зважаючи на немолодий вік, свіжість, неабияк дуже швидко переозброївся і аж до минулого театрального сезону успішно працював у театрі, закінчивши свій довгий акторський шлях в Одеському театрі революції. Там набув він особливої популярності, дивуючи своїм умінням опановувати нові й нові ділянки радянського репертуару. Комік переважно з фаху, він мав особливий успіх, у довгий низці характеристичних ролей — Горюхін (Ревізор), Сотник (Вій), Дурцев (Полум'я), Сірко (За двома зайцями), Хорн (Селі). Разом із тим зумів він надати і дещо своєї тлумачення такій ролі, як Копистка в «97», утворивши глибокий правдивістю драматичний образ. Одним із перших українських акторів пішов Замичковський працювати в кіно.

Актор безперечно старих навичок і виховання, Замичковський був одним з найкращих представників старого українського театру, що не тільки усвідомив потребу до творення нового театального мистецтва, а й справді таки дав на цьому етапі, безперечно чималі добутки, вклавши і свою пайку до ширення й поглиблення культурного піднесення пролетарських мас.

НАУКОВА ХРОНІКА

Діпнева Сесія Ради ВУАН. Липня Сесія розглянула такі питання: 1) Завдання на теперішньому етапі соціалістичного будівництва; 2) Другий п'ятилітній план УСРР; 3) Про роботу ВУАН; 4) План роботи ВУАН на 1932 рік; 5) Підсумки змагання й ударництва цієї питання.

Про завдання науки на теперішньому етапі соціалістичного будівництва склав доповідь акад. Шліхтер. Він накреслив чіткий шлях, яким повинна йти наука в момент соціалістичного будівництва. Спільно з на негативних моментах, на сьогодні в роботі ВУАН тов. Шліхтер привів увагу на відрив деяких кафедр і кабінетів від проблем соціалістичного будівництва.

Головна тематика, пов'язана з нашим соціалістичним будівництвом, мусить бути за основу роботи цих кафедр та кабінетів ВУАН.

Доповідь про п'ятилітку УСРР виступив М. Коцюбинський. Він спливає на величезних досягненнях, що їх має Радянський Союз відокремлює першої п'ятилітки й прочитав оригінальний план другої п'ятилітки, за яким будівництва МТС, електростанцій та електрифікації йдуть у багато разів числа першої п'ятилітки.

План тов. Коцюбинського до сесії допомогти планово скласти новий план прийняла Рада ВУАН.

Доповідь тов. Шліхтера й тов. Коцюбинського було резолюцією, яка характеризує собою новий етап у роботі ВУАН.

Соціально-Економічний Відділ ВУАН. На сесії соціально-економічного

відділу розглянуто й обмірковано перше накреслення науково-операційного плану на 1932 рік. Серед актуальних проблем, що над ними працюватимуть установи відділу можна відзначити: опрацювання лєнінської теорії національного питання (комісія нац. питання), великодержавний український шовінізм у друкованих працях ВУАН (ком. нац. пит.), національно-культурне будівництво на Київщині та Сталінщині (к. н. п.), форма соціалістичного переростання сільськогосподарства в умовах колективізації (ін-тут соц. рекон. сіль.-госп.), форми класової боротьби в районах суцільної колективізації (ін-тут соц. рекон. с.-г.), ефективність відрадиництва в колгоспах (ін-тут соц. рекон. с.-г.), договір в умовах планового господарства (ком. рад. будівництва) ради робітничих депутатів 1917 року в Києві (ком. рев. рухів), інтервенція на Україні (ком. рев. рухів).

Замість старого типу «Записок» відділу, що і змістом і формою не відповідала завданням сьогоденного часу, соціально-економічний відділ ВУАН переходить на видання 4-х нових органів своїх циклів — економічного, історичного і літератури, мови та мистецтва — періодичних наукових журналів. Перші числа цих журналів, що їх дано до друку, міститимуть, крім науково-дослідних статей, ще матеріали теоретичних дискусій, що їх проводили цикли та хроніку роботи окремих установ.

Ближчим часом соціально-економічний відділ має здати до друку ряд тематичних збірників науково-дослідного характеру. Серед них такі збірники: «Методологічні проблеми історичного

матеріалізму», «Національні меншости на Україні за реконструктивної доби», «Сучасні проблеми радянського права», «Побут донбасівських робітників», «Походження релігії та сьнят», «Польський пролетаріат у Києві» тощо.

★ У кабінеті національних меншостей ВУАН. Зважаючи на важливість науково-дослідної роботи в лінії національних

меншостей президія соціально-економічного відділу, якому підлягає кабінет, ухвалила кабінет національних меншостей реорганізувати в окрему науково-педагогічну установу — комісію національних меншостей.

Ця установа працює при кафедрі й під керівництвом акад. М. О. Скрипника. На керівництво цієї комісії обрано тов. Давиденка.

ПО РЕСПУБЛІКАХ СРСР

АЗЕРБАЙДЖАН

★ Інтернаціональна бригада письменників Заходу в Баку. Влітку цього року відвідала Азербайджан інтернаціональна бригада письменників Заходу.

З цієї нагоди в Баку відбувся літературний вечір присвячений дню преси, а також творчості Максима Горького. З привітаннями на вечорі виступили члени бригади Мадарас (Угорщина), Грюнберг (Німеччина) і Вайян Кутюрє (Франція).

Бригада відвідала начальника Азнафти, що

ознайомив її з історією та успіхами бакинської нафтової промисловості. Бригада цікавиться життям робітників до революції і тепер. Зібраний матеріал буде вміщено в закордонних газетах і журналах.

Бригада об'їхала і оглянула і промислові райони.

★ АПМ Азербайджана. Нещодавно в столиці Азербайджана — Баку організовано Асоціацію Пролетарських Музик.

ГРУЗІЯ

★ Втрата Грузинської літератури. Цього року грузинська література понесла велику втрату. 24-го квітня в селі Симонеті (кол. Кутаїської губ.) помер заслужений грузинський белетрист — драматург Давид Кдліашвілі.

Кдліашвілі народився втому ж селі в серпні 1862 року.

Дитячі роки небіжчик провів на селі, серед дітей селянських і дітей дрібного дворянства, і це згодом в великій мірі позначилося на його творчості.

Початкову освіту він дістав під проводом матері, а далі вчився в Кутаїській гімназії, де пробув 3 роки.

У 1872 року десятилітнього Давида було віддано до Київської військової гімназії. 1880 року, закінчивши Київську гімназію, Кдліашвілі вступив до московської військової школи.

У Києві Кдліашвілі зблизився з гуртком вільнодумців студентів — грузин: між ними були Ніко Ломаурі і Іван Гапріндашвілі, що підтримували тісні зв'язки з російським і українським літературним юнацтвом. Це зближення спричинилося до того, що зрусифікований Давид знайомиться з грузинською пресою і зацікавлюється грузинською літературою.

1882 року Кдліашвілі закінчує московську військову школу і його направляють до Батуму на військову службу.

З дитячих років настроєний проти самодержавства, він вирізняється з поміж військових своєю неапатією до існуючого ладу. З прибуттям до Батуму стає на чолі культурно-освітнього руху і зкупчує навколо «общественного собрания» усю передову інтелігенцію. Одночасно Кдліашвілі співробітничав в газетах і журналах, що виходять у Тифлісі, висвітлюючи на їхніх сторінках батумський побут.

У 80-х роках, коли Батум починає індустріалізуватися і поповнюватися торгівцями і робітни-

ками, Кдліашвілі виступає як активний борець за поліпшення побуту робітників. З ініціативи редової інтелігенції та за участю самих робітників у Батумі було, відкрито безплатну школу дітей робітників.

Одночасно засновується і робітничі товари «взаємного кредиту». Кдліашвілі в усіх цих чинаннях бере активну участь.

З 1902 року, коли Батум був охоплений хвилюваннями, військова служба вкінці стає нестерпною для Кдліашвілі. Він кладе собі покинути військову службу, вживає заходів щодо цього. Але думка, звання «царського офіцера» може придати йому в революційній боротьбі, задержує його в військовій службі.

1905 року Кдліашвілі було вислано з Батуму. Але Кдліашвілі зі смертю генерала Грязнова, що вислав його, дістає можливість повернутися вертає до Батуму. А в близькій часі дістає відстав і оселяється в Кутаїсі.

1908 року працює в міському самоврадуванні пізніше в мануфактурній промисловості, однак проводячи громадську роботу у всіх культурних зачинах.

З початком світової війни Кдліашвілі закликають на військову службу, з якої він звільняється тільки після революції. Оселяється в Кутаїсі згодом на селі Симонеті, де й жив до останніх своїх днів.

Зі смертю Давида Кдліашвілі грузинська література втратила найвидатнішого представника того покоління письменників, що виступали на літературній ниві у 80-х роках XIX століття.

Кдліашвілі вступив до грузинської літератури як виявник захитаного економічного стану дворянства, його занепаду.

У Кдліашвілі був свій жанр, в якому поєднував він не має суперників в грузинській літературі. Він дав цілком закінчену картину життя дрібного дворянства після скасування кріпацтва.

За соціальною базу творчості Д. Квдіашвілі пра-
ве саме збідніле дворянство. З цього боку він
тако нагадує нашого М. В. Гоголя.
Творчість Квдіашвілі розгорталася на базі
кріпакського побуту та ідеології. Це середовище,
ким він був пов'язаний, до певної міри, з са-
мо дитинства, і жало йому матеріал для творчості.
Киття дворянства Д. Квдіашвілі подає, пере-
важно, в таких повістях і п'єсах: «Соломон Мор-
беладзе», «Мачеха Саманішвілі», «Ростом Ман-
дішвілі», «Труднощі Камушадзе», «Щастя Ірини»,
«Дариспана». Цілковито іншого характеру
і оповідання «Прокляття» і «В параді».
Подані від Д. Квдіашвілі дворяни перебувають
одним у тому ж стані. Відсі — спільність їх
характерів, їх родова ознака: злидні і духовна
бідність.

Д. Квдіашвілі подавав свої портрети не тільки,
поодинокі явища, але як і такі, що характери-
стичні побут усього дворянства.

Дворяни Д. Квдіашвілі належать переважно до
низької форми комічного — до гумору. Най-
більш палким і характерним щодо цього — є по-
вість «Соломон Морбеладзе». На основі комічних
явищ подає в цій повісті серйозну подію.

«Мачуха Саманішвілі» Д. Квдіашвілі показав,
яких протиріччях і сутяжках проходило життя
низького дворянина. Тяжке економічне поло-
ження родило розрив у родині між батьками та
дітьми.

В своїх оповіданнях, а також і п'єсах Д. Квді-
ашвілі особливою увагою обдаровував художні
деталі. Ці деталі дуже характерні. Вони розли-
ваються на загальному тлі у величезну картину
всього життя і занепаду дворянства.

«Труднощі Камушадзе» Д. Квдіашвілі
і докладно змальовує деградацію дворянства
під час виступання нових капіталістичних взаємо-
відносин. В оповіданні протиставляється міське
і сільське дворянство — патріархальному укладу.

В структурі елементи творчості Д. Квдіаш-
вілі — характери, портрети, сцени і рухи —
взагалом дрібнопоміщичським, дворянським
полювом.

Побут дворянства, що витворив своєрідні ха-
рактери, відрізняється і своєрідною мовою. По-
в'язані з цим п'єси Д. Квдіашвілі сповнені провінціалі-
стично-характеристичних слів і висловів.

Важко дворяни Д. Квдіашвілі надто примітивні,
багаті. Це звільняло автора від подавання по-
глиблених психологічних аналізів дівчих осіб,
яких їх характерів. Натомість письменник
створив галерею дівчих осіб.

Д. Квдіашвілі був найважливішим портре-
тистом. Просто, примітивно подані ним особи
і мали свої особливості, відмінні, характери-
стичні риси. Квдіашвілі не вдумував примітив-
ності цих осіб ради художньої ефективності, не
якщо творив їх, а так в дійсності було те сере-
довище, яке він змальовував.

Творчість Д. Квдіашвілі — змальовувала проти-
вність, що існувала в глибинах його верстви —
дворянства.

Творчість Д. Квдіашвілі — шпандина минулої
культури, яка після критичної переробки буде
покидана пролетаріатом.

Українська суспільність достойно оцінила за-

слуги Квдіашвілі. В червні 1950 року йому спра-
вили сорокалітній ювілей і видали йому
народного письменника.

★ Грузинська асоціація проле-
тарських музик — ГАПМ — організо-
вана 1929 р. В основному на сьогодні асоціація
проводить боротьбу з непролетарськими групова-
нками музик. З одного боку вона веде боротьбу з
правою групування, що зв'язана з феодаль-
ними і церковними колами і з другого — з гру-
пуваннями — легким жанром, що прикривається
національною формою.

Асоціація має певні досягнення в своїй творчій
роботі. В останній час розгорнула масову роботу,
організовано кілька гуртків асоціації на місцях.

★ Новий виріб Грузпромкіна.
Режисер Михайл Чилурелі закінчив постанову хо-
удожнього фільму «Хабарда». Незабаром картину
висвітлюватимуть на екранах.

★ Декада української культури
в Грузії. З 1 до 10 липня в Тифлісі відбувалася
декада української культури. В Тифлісі була
українська делегація в складі представників НКО,
ДВОУ, ВУРПС, Головного управління і театрів. До
складу делегації ввійшла також бригада україн-
ських письменників. Відбулося спеціальне уроч-
исте засідання пленуму тифліської міськради.
Гостей вітали представники НКО Грузії, Радпроф-
спілок робітників заводів, представники асоціації
пролетарських письменників Грузії і наукових ро-
бітників. Українська делегація відвідала голову
ЗакЦВК і ЦВК Грузії тов. Магарадзе, голову
ЗакРаднаркому тов. Орехалашвілі, Тов. Орехалаш-
вілі докладно ознайомили членів делегації із
станом народного господарства Грузії і перспек-
тивами його розвитку.

★ Зустріч Грузинських і Укра-
їнських письменників. В палаці ми-
стецтв 4-го липня відбулася зустріч асоціації
пролетарських письменників Грузії, федерації
радянських письменників Грузії з письменниками
України.

З доповіддю про пролетарську літературу Укра-
їни виступив генеральний секретар Всеукраїн-
ського Союзу Пролетарських Письменників тов.
Микитенко.

Потім з доповіддю Державного Об'єднання ви-
давництва (ДВОУ) виступив тов. Крих.

Після доповідей зачитали свої твори Арсенашвілі,
Бажан, Табішвілі, Мінішвілі, Хидіставі, Чиковані,
Яшвілі, Панів, Худішвілі, Кириленко, Лорткі-
панідзе.

★ Гастролі театру «Березіль»
Під час декади української культури в Тифлісі
з 1 по 10 липня гастролював Державний драматич-
ний театр «Березіль».

Театр показав п'єси: «Гайдамаки», «Мина Ма-
зайло» і «Кадри».

★ Прилюдні доповіді членів
Української делегації. 6-го липня
в Тифлісі в залі державної консерваторії відбулося
спеціальне засідання, на якому виступили з допо-
відами члени української делегації до Грузії.
Дм. Грудина склав доповідь на тему «Театраль-
ний фронт на Україні», директор музично-теат-
рального інституту Г. Ф. Зубравський — «Му-
зикальний фронт на Україні».

★ Конференція Ленінградських нарисистів. В Ленінграді відбулася перша загально-міська конференція нарисистів ЛАПП у (Ленінградської Асоціації Пролетарських Письменників), ленінградських газет, журналів, фабрично-заводської преси й низових латвійських гуртків. На конференції були присутні 150 нарисистів, серед них — 14 письменників професіоналів, 87 нарисистів літгуртків, 26 журналістів, що працюють на картинах.

Конференція продемонструвала величезне зростання кадрів нарисистів у місті Леніна й величезний інтерес до теоретичних проблем нарисів серед широких мас літгуртків та робітників і намітця значний резерв, котшом якого зростатиме секція нарисистів в Ленінграді.

Одночасно конференція констатувала, що в ЛАПП майже немає критиків, які б серйозно й поглиблено вивчали проблему нарисів.

Конференція ухвалила вважати себе за підготовну до великої конференції нарисистів, що її секретаріат ЛАПП укладє силкати восени.

★ В красомо бюрі асоціації пролетарських письменників (Краї АПП). Пленум красомо бюра АПП затвердив секретаріат у складі т.т. Апопьяна, Скорбіна, Малиновського, Машбіт — Вєрова і Ермолова (робітник ударник заводу ім. Леніна).

★ Бернард Шов у РСРР. В липні місяці РСРР відвідав славетний англійський письменник Бернард Шов. Під час свого перебування, Бернард Шов ознайомився з соціалістичним, зокрема, культурним будівництвом та новим побутом в РСРР.

★ Зустріч Бернарда Шова з Радянськими літераторами. Під час свого перебування в РСРР Бернард Шов зустрівся з представниками радянської літератури: Карлом Радеком, Луначарським, Фадєєвим, Леоновим, Вс. Івановим, Бєла Ілєшєм, Лідіним, Асєєвим, Кольцовим та іншими.

Під час цієї зустрічі відбулася розмова на тему про методи роботи письменника. Шов висловив, що письменник, на його думку, повинен перемажати свою письменницьку працю з якою-небудь іншою роботою, це поліпшить його письменницьку продукцію. Тов. Луначарський зазначив, що тепер ми знищуємо різницю між розумовою й фізичною працею, що розумова праця належить кожному так само, як фізична праця стане необхідною потребою кожного члена суспільства, у тому числі й письменника.

★ Відзначення 75-тилітнього ювілею Бернарда Шова. 28-го липня в Москві 75-літній ювілей Бернарда Шова відзначено урочистим вечором у Колонній Залі Дому Спілок. Після привітального слова А. Б. Халатова, А. В. Луначарський у великій доповіді схарактеризував творчість англійського письменника.

Після привітальних слів голови ВТКЗУ Т. Ф. Петрова представника московських ударників т. Котова і після оголошення привітального телеграми Максима Горького, слово виголосив Бернард Шов.

Вечір закінчився концертом.

★ Бернард Шов про РСРР. 2-го серпня Бернард Шов прибув до Англії. В інтерв'ю з представниками преси Шов сказав:

— «Тепер я більше, ніж будь-коли перекона-

ний, що мав рацію, коли попереджав капіталістичні країни про те, що вони повинні прийняти російські методи, якщо вони хочуть уникнути краху».

Я не мав уявлення, як далеко пішла вперді Росія. Ми хитаємося, як наближаємося до краху. Ми зможемо подолати свої труднощі тільки тоді, коли підемо за прикладом Росії.

Сталін — людина, що має дуже великий хист. Він здається мені далеко здібнішою людиною, ніж прибічники капіталізму».

Шов рішуче не погодився з думкою Вєлза, який вважав, що п'ятилітку не можна здійснити, бо Росія не створила керівного апарату державних службовців. «Я вважаю, — каже Шов, — що воно навчає державних службовців так швидко, як ми Особливо, як що ви зважите, чого вона досягла в невіддільних обставинах, виключаючи обставини збройної інтервенції, яку ми самі проводили. Сподіванки, що вона зараз іде до краху, здаються мені просто дурницями. У всіх пророків про крах Росії бажання є батько думки... Я не знаю, чи якась людська істота, що бажася соціального творіння для людства, повинна хотіти невдачі чи експерименту. Але я знаю багатьох дурних людей, які бажують, щоб цей експеримент закінчився крахом. Вони можуть повірити мені, що сподіваються не так, як їм хочеться, і що в Росії воно не раз, а у нас не гаразд».

★ Надзвичайна Сесія Академії Наук РСРР. Наприкінці червня в Москві відбулася сесія Академії Наук РСРР.

В центрі уваги сесії була доповідь академіка Луначарського «Громадські науки та технічна конструкція». Тов. Луначарський висунув пропозицію про утворення низки організацій для вивчення спеціальної психології людини наодинці (комсомольці, червоноармієць, колгоспники і ін.).

У своїй доповіді «Наука та продуктивність праці» академік Струмілін показав в історичному порівнянні вплив наукових, досягнень технічного прогресу на поширення продуктивності праці.

Надзвичайно цінна заява академіка Кістяківського в справі ощадження металів.

★ Інститут літератури та мистецтва червоної професури. Прошлого липня в Москві відкрився Інститут червоної професури літератури та мистецтва. Інститут являтиме собою вищу школу, яка буде спеціально вивчати та розробляти проблеми пролетарської літератури та мистецтва в усіх його видах і формі. Готовлятиме більшовиків — мистецтва — та літературознавців.

Новий інститут матиме чотири відділи і буде суттєво, учбовим комбінатом: він готуватиме літературних критиків, робітників театру, музики, архітектури й малярства; одночасно поставить дуже цікавий щодо задуму творчий відділ, призначення якого — виховання пролетарських письменників, поетів, драматургів. Поруч мистецтва в інституті розроблятимуть проблеми більшовицької преси з перспективою в близькому майбутньому перетворитись на окремий навчальний заклад.

★ Підготовка редакційно-видавничих робітників. Рада народних комісарів РСРР дозволила «ОГІЗУ» організувати Інститут для підготовки та перепідготовки редакторів, а також редакційно-видавничих робітників.

★ Виставка книжок. Інститут нової російської літератури, організований на базі колишнього Пушкінського дому і Толстовського музею в Ленінграді наприкінці травня відкрив і спонукує літературному музеєві постійну залу сучасної російської літератури, а восени передбачає відкрити виставку сучасних літератур братерських союзних республік.

★ Музей світового революційного руху. В Ленінграді організовують всеозначний музей революційного руху в СРСР і за кордоном. В музеї будуть влаштовані рухомі машини, світові вітрини та встановлені патефони записами промов провідників революції. Музей дифоніюватиме: електрофонограми заступатимуть акторів.

★ Українська книжка в РСФРР. З

поширенням української книжки в РСФРР справа стояла досі незадовільно через те, що ОГІЗ не виконував договори, а також через неухвалене ставлення до цього українських організацій.

Тепер укладено з ОГІЗ'ом спеціальний договір, що разом із організаційними заходами Укр. Книгоцентру забезпечує нормальніше, ніж було досі, розгортання цієї діяльності книгорозповсюдницької роботи.

Укр. Книгоцентр встановив контрольну цифру обігу з українською літературою в РСФРР — 1.300.000 карбованців.

Щоби досягти цього обігу, Укр. Книгоцентр намічає активізувати роботу його філії поза межами УСРР, постійно контролювати роботу ОГІЗ'у й налагодити по РСФРР інформацію про українську літературну продукцію.

ЗАКОРДОННА ХРОНІКА

АМЕРИКА

★ Об'єднаний пролетарський містецький фронт. В червні ц. р. в Нью-Йорку, з ініціативи клубу Джона Ріда, було скликано конференцію з метою створення об'єднаного пролетарського містецького фронту в Сполучених Штатах.

Це була величезна нарада, на яку прибуло 11 делегатів, що репрезентували понад 130 організацій. Після доповідей і обговорень одностайно схвалено утворити об'єднання культурних пролетарських організацій.

Щоби перевести це в життя, зараз на місцях перетворюється велика організаційна робота, щоб до кінця річниць Жовтневої революції Радянського Союзу вже цілком сформувалося й розпочало свою велике об'єднання культурних пролетарських організацій — Всекраєва Робітнича Культурна Федерація.

★ Новий журнал «Front». Умови сучасної американської дійсності мало сприяють розвитку революційного мистецтва. Видавництва зазвичай хіба тільки «Інтернейшенел Публіше» чи «Вангард Пресс», творів пролетарських письменників не друкують. Єдине пристановище для пролетарських письменників ПАСШ є дрібні журнали. Цікава доля цих журналів. Вони являють собою або органи формалістів естетського порядку, що поширюють псевдо-лівої соціальної теорії, або вироджуються в бляхоти літературної бонди.

Матеріальні умови цих журналів звичайно дуже тяжкі. Часто — густо видавничі витрати впадають з своїм кишені самі співробітники. Американський радикальний журнал — видання для авторів. Здебільшого читачі його — це вузьке коло інтелігентів, розчарованих в капіталістичній дійсності. Проте дрібні радикальні журнали в своїй критиці не вміють виявити справжні причини суперечок і протиріч, що роз'їдають сучасний американський лад.

Цим особливого інтересу набирає оголошення

про випуск нового журналу «Front», («Фронт» — огляду радикального й експериментального мистецтва в Девеопорті. В своєму звертанні до читачів новий журнал зазначає, що «час шукачів форми естетів і соціальних паразитів — минає; майбутнє належить літературі й мистецтву ствердження. Людство повинно й буде свідомо прагнути до розумного економічного ладу, такого, як той, що тепер в Росії й по всіх зв'язаних з ним змінах в галузі мистецтва та освіти. Журналом керують: Марвін Клейн, Джордж Редфілд, Джей Девон, Р. С. Лоренц і В. К. Джорджана.

★ «New Masses» — «Нові маси». Орган пролетарських письменників Сполучених Штатів Америки квітень 1931, т. 6, № 11.

Майкл Голд — «В радянській фабриці стали» — списує життя робітників на московському заводі «Молот і Серп», який він відвідав підчас свого перебування в Москві. Автор порівнює життя радянських робітників з американськими.

Роберт Крузен — «Потрібно робітників» — оповідання з життя американських безробітних в Детройті.

Джек Копрі — «Високий міст» — невеличке оповідання з життя робітників при монтажування моста.

Гвіттейкер Чеймберс — «Ви бачили голову» — оповідання з громадянської війни в Хіні.

Лоренс Геллерт — «Негрські пісні протесту» — збірка народних пісень американських негрів. Ця третя з черги збірок цього самого автора обіймає одинадцять пісень. В цих піснях відбивається життя чорного робітника в Америці.

В журналі багато актуальних карикатур.

★ Письменники страйкарям. Комітет в складі 39 письменників, між ними Алтон-Сінклер, Дос-Пассос і Андерсен організовують кампанію допомоги страйкуючим американським гірнякам і їхнім родинам.

БОЛГАРІЯ

★ Червоний день преси. В травні радянській Болгарії переведено «Червоний день преси». В зв'язку з цим днем болгарська робітничка преса перела масову кампанію за доступ до Болгарії радянських газет.

Лівий тижневик «Поглед» одмічає, що в Болгарії за поширення радянських видань карають ув'язненням до двох років. Останні два номери «Погледа» цілком присвячені радянській пресі.

★ Цікава анкета. Редакція болгарського журналу РЛФ (Літературний Робітничий Фронт) організує анкету з питання ідеології фашизму.

Анкета, між іншим, ставить таке питання: як характеризує фашистський літературний або мистецький твір, які є в вашій країні дійсно фашистські письменники.

ІНДІ

★ «Воля» друку. Перебування у владі віце-короля Індії лорда Ірвіна, що з скінченням терміну повноважень пішов у відставку, припало на час грізного підйому революційного руху в Індії, з розрухами аграрної революції, з посиленням готуванням імперіалістичних держав до війни проти Радянського Союзу. Протягом цього часу англійською владою в Індії запроваджено режим найжорстокішого військового і адміністративного терору. Протягом тільки одного року було видано від уряду 12 постанов, що анулювали всі демократичні свободи, як от «воля» друку, зборів і коаліцій. Сюди відносять «Додатковий закон кримінального кодексу», «Закон про громадську безпечність» і відомий закон скерований проти професійних спілок.

Поряд з цим англо-індійська влада напала з усією силою терору на антиімперіалістичну пресу скеровуючи натиск проти органів революційних робітників і селян. За 6 місяців, з квітня по жовтень 1930 року, було вжито адміністративних заходів проти 235 газет і 327 друкарень, значна кіль-

кість яких була закрита. Протягом наступних 6 місяців було вжито заходів ще проти 17 газет і 18 друкарень. 1930 року віце-король видав спеціальний закон проти преси, а згодом було опрацьовано ще «закон про контролі над пресою», котрий, проте, за першого читання законодавчі збори відхилили і має бути знову внесений на затвердження. Одночасно з цими законами видано «Спеціальний закон на оборону раджив і магараджив», яким забороняється будьяка критика індійських князів, викриття їхніх злочинів і фактів їхнього тиранічного панування над мільйонами селян. На підставі цього закону було конфісковано силу літератури, листівок, плякатів проти князів.

На особливу увагу заслуговує виданий від англо-індійської влади «декрет про зовнішні відносини», що має передовсім, мету охорони інтересів майбутніх союзників британського імперіалізму в антирадянській війні. Цей декрет забороняє публікувати відомості, «скеровані на порушення дружніх відносин з чужоземними урядами».

НІМЕЧЧИНА

★ Століття Гетевого «Фавста». Року 1831 Гете закінчив свого «Фавста», що розпочав його ще року 1771. Цього 1931 року як раз минає сота річниця з дня закінчення.

Трагедія «Фавст» є найграндіозніший Гетів твір над яким він працював протягом всього життя. Розпочав палким юнаком, а закінчив дідом, за рік до смерті — 1832.

★ Ювілей Йоганнеса Бехера. 22-го травня ц. р. вишло сорок років з дня народження одного з найвідоміших революційних письменників Німеччини, Йоганнеса Бехера. Поетична діяльність Бехера почалася рано. Ще молодим студентом він дав уже цілу низку томів експресіоністських поезій. Військова служба познайомила його з робітничим рухом і робітничими масами і привела до лав комуністичної партії Німеччини. Він став одним з фундаторів і провідників революційного письменницького руху Німеччини. Творчість його — переважно лірика.

★ Новий твір Йоганнеса Бехера. — «Великий плян» є перша спроба революційних письменників Заходу в поетичній формі дати картину соціалістичного будівництва Країни рад. І спроба ця, можна вважати, надзвичайно вдала.

Письменникові пощастило змалювати надзвичайно широку картину здійснення «великого пляну» по всіх кутках СРСР в усіх ділянках будівництва, від трактора на колективних лапах України до Турксибу. І як протилежність цьому показує Бехер і становить в капіталістичних країнах: хаос, безробіття, злидні пролетаріату.

★ Нові збірки поезій. З новин поетичної творчості пролетарських поетів Німеччини звертає на себе увагу книжка молодого письменника Вальтера Бауера — «Голос з Leunamerke». Вальтер Бауер, походження робітник, дитинство

своє провів в оточенні робітників — саме Леунамерк і ця його книга в деякій мірі є автобіографічна. Не всі поезії Бауера однаково витримані, але всі просякнені ключовою свідомістю, почуттям колективу і революційним настроєм.

★ Виставка картин Кете Кольвіц. По весні ц. р. улаштовано виставку творів відомої малярки Кете Кольвіц. Найулюбленіші теми Кете Кольвіц — сільські злидні, соціальна пригнобленість, темні сторони соціального життя капіталістичних країн. Найкращі цикли картин: Ткачі, Селянська війна, Війна. Пролетаріат — дають певне уявлення про епопею творчості малярки як в техніці, так і в революційності змісту. Виставка користувалася великим успіхом.

★ «Kamp und Musik». — Під такою назвою виходить музичний журнал, орган революційних співаків і музик Німеччини. Потреба в такому журналі була вже давно. Журнал обіцяє бути надзвичайно цікавим.

★ Телеграма протесту німецьких пролетарських письменників і представників трудящої інтелігенції. Спілка революційних пролетарських письменників і ряд інших неапартистських організацій та видатних представників інтелігенції Німеччини, як наприклад Томас Манн та інші надіслали до уряду ПАСШ телеграму — протест проти присуду на страту в Америці дев'ятих негрів.

Організовано комітет боротьби за звільнення мовлених негрів під головуванням професора Гольдшміта.

★ Музей Християна Равха. В Берліні нещодавно відкрито в новому приміщенні «Музей Християна Равха» — відомого німецького скульптора (1777 — 1857 р.р.), автора силі пам'ятників, статуй і бюстів славетних діячів його епохи.

Равхський музей вперше був організований в недовзі по смерті майстра в його майстерні, але часом занепав і майже не одвідувався.

Тепер художню спадщину Равха розміщено в колишній оранжереї Шарлотенбургського палацу,

в умовах, що відповідають вимогам сучасної музейної техніки.

Докладний каталог Равхського музею склав Пауль Отвін Раве. Зберігається каталог в Берлінській Національній галерії.

ОЛЬЦА

★ Поети пролетарської Польщі Перша група пролетарських поетів Польщі організувалася 1925 року. До неї входили: Станіслав Станде, Владислав Броневський та Вітольд Вандурський. Вони назвали свою групу «Три випали», випустили збірник своїх творів під цією назвою й оголосили свою декларацію. В цій декларації вони писали:

«Не про себе ми пишемо. Ми — робітники слова. Наш обов'язок сказати те, що робітники інших країн сказати не можуть. В безпальній боротьбі пролетаріату з буржуазією ми рішуче й твердо стоїмо на лівій стороні барикад. Гнів, віра в перемогу і радість — радість боротьби — ведуть нашими ногами. Хай слова наші випадами падають на центральні вулиці міста і луною відбиваються в робітничих кварталах. Ми боремося за новий успішний бій і ця боротьба — найвищий зміст нашої творчості».

Вірші, надруковані ними в збірнику «Три випали», вибухли, дійсно випадали на центральних вулицях столиці фашистської Польщі. Та з чотирьох поетів, які входили до цієї групи (до неї скоро після її організації приєднався талановитий Бруно Ясенський), двоє примушені були покинути межі країни. Ясенський і Вандурський примушені були тікати від польської цензури й поліції протишанування в батьківщині світового пролетаріату. Бруно Ясенський перебував в Москві, а редакція орган міжнародного об'єднання революційних письменників «Література світової революції», а Вітольд Вандурський керує в Києві білінгвістичним театром. Що ж торкається Станде Броневського, то їм не раз доводилося переховуватися від негаламатного стану і ще частіше бачити в журналах через фашистську цензуру білі шпальти зміст своїх творів.

Не дивлячись на ці найжорстокіші умови, польська пролетарська література розвивалась і продовжує розвиватись. Поруч з величезним роєм членів групи «Три випали», що дали за ці роки ряд видатних творів, можна констатувати значний кількісний зріст та поповнення її такими іменами, як Вігодський, Грот і т. д.

За останні роки виріс журнал «Miesiecznik literacki» — орган пролетарської літератури Польщі. Не дивлячись на неодноразову конфіскацію

не дивлячись на старання викреслювання цнаурою всього що на її думку може підірвати престиж та підвалити фашистської диктатури Пілсудського, цей журнал зумів висунути нові кадри письменників із робітничої класи.

Польська пролетарська література росте. Польська пролетарська література — єдина світла плямка на похмурому фоні творчої кризи, що її переживає фашистська Польща.

★ «Miesiecznik Literacki» («Літературний Місячник») журнал польських пролетарських письменників. Варшава — Львів — Познань, 1931. квітень, № 17.

Це число цікаве намаганням редакції вийти з обмеженого кола постійних співробітників і відкрити сторінки журналу для початківців з метою поповнення своїх лав з міського й сільського пролетаріату. Отже крім доброго антиімперіалістичного вірша Ст. Вігодського — «Чоботи», маємо в номері вірші трьох початківців: Й. Віта — «Зепер», М. Букі — «В'язниця» і Ст. Бічиско — «Дорога».

З художньої прози вміщено репортаж К. Немірецького — «Страйк, що нас усвідомив», А. Краєвського — Спогади з років 1905 — 1907 про травень 1905 у Варшаві і переклад спогаду О. Новіковської з журналу «Наші досягнення» — «Про себе», про те, як жовтень зробив з малописьменної літньої жінки письменницею.

З статей подано великої ваги два листи Енгельса, в яких він розвиває діяльнісне розуміння причинності у взаємодії; О. Ват — «У робітнях стіло» обговорює творчість Джойса і Пруста; І. Дойчер — «Паневропейська легенда імперіалізму»; З. РОМ — «Повертний шлях Ремарка»; В. Завадський «В. М. Фріче»; І. Шиманський — «З міжнародного вільнодумного руху» — дає короткий огляд розвитку цього руху та зокрема історію Інтернаціоналу пролетарських вільнодумців.

Крім того, в числі маємо нотатки про «Вечір пролетарської поезії» в Робітничому театрі у Варшаві і про «Поетичний вечір» Ю. Грота. У фільмовій хроніці обговорено фільми «Аллілуйя» (Душі горних) і «На заході без змін».

Закінчує число багате літературне листування редакції.

ФРАНЦІЯ

★ Збірка революційних поезій. Вийшла збірка революційних поезій двадцяти революційних поетів Франції: Ф. Андре, Рене Мос, Еггарсе, Л. Буржуа, Д. Гін'ярд, А. Гільбо, Г. Габарю, М. Мартіне, Л. Мусінака, Т. Ремі, Актор-Сержа, Ш. Вільдрака. Передмова Тріпана Ремі.

★ Премія за популістський роман. Незабаром буде призначена премія за найкращий популістський роман.

Треба сказати, що призначення премій у Франції встигло давно вже своє значіння, але саме ця

премія має певний інтерес. До цього часу «популізм» виявляв себе виключно в маніфестах. Тепер він мусить виявити себе в творах.

★ Вайян Кутюр'є про СРСР. Вайян Кутюр'є, що одвідав цього року Радянський Союз, пише книгу про СРСР.

«Я — каже Вайян Кутюр'є — хочу в цій книзі надихати життям статистику. Цифри — це добре, але показати живого вдарника, показати працю робочих бригад, розгорнути картину величезного будівництва, яким охоплено всю країну, ще краще. Я хочу показати нову людину, в її взаємовідносинах».

нах з новою господарчою структурою в місті і на селі.

— А ця нова людина вже є, я її спостерігаю щодня. З часу моєї останньої приїзду відбулися значні зміни. Будівництво соціалізму і його заходження до всіх кутків радянської дійсності, це не тільки голівна магістраль плянування, а й дійсний факт. Недарма п'ятилітній план викликає паніку серед європейської буржуазії.

Мета моєї книги — яку я хотів — показати цей план живим, показати його в дії.

★ Виставки німецького мистецтва. Цього року в Парижі улаштовано було низку виставок німецького мистецтва. Видавництво «Nouvelle Revue Française» улаштувало в своїй новій галерії виставку графіки відомого карикатуриста Георга Гросса. Менш цікаві дві інші виставки Макса Бекмана і Оскара Коковши.

★ «Scène ouvrière» (Відкрита сцена) — так називається новий орган французького робітничо-театрального об'єднання. Журнал подає силу матеріалів для театру, силу нот, малюнків тощо.

Серед п'єсок агітаційного характеру цікава — «Промпроцес» (Industrie proces) з Бріноном, Де терлінгом і іншими «героями» інтервенції.

★ Люк Дюртен про американських негрів. В новій книзі «Нагген О. К.» Люк Дюртен подає безпорядну картину становища чорних в Сполучених Штатах Північної Америки. З'явилася ця книга в наслідок перебування письменника в Америці і в зовнішньому правдиво відображає життя негрів, притіснених у «вільній» Америці. Деякі малюнки негріванського суспіль-

ства вражають своєю ясністю. Але до негативних сторін книги належить не відповідне до дійсності спрощення психології чорних робітників, надавання їм якогось примітивного, порівнювання з білими, внутрішнього життя.

★ Річник Французьких національних музеїв. Об'єднання національних музеїв Франції починаючи з 1927 року випускає в світ річники, що знайомлять з поточним життям усіх установ, які входять до складу цього об'єднання. Може йде про паризькі музеї Лувра, Люксембурга з його філіями Клюні, Гіме і Декоративних мистецтв, а також палаці музеїв Версаля, де є невеличкий музей Великої Французької Революції, Мальмезона, Фонтбльо, Кампена, Сен-Жермен, ан-Ле, Мезон Ляфота і Перикура, що всі розташовані в передмістях Парижу і на останку палац-музей в м. По, в Піренеях.

Наприкінці 1924 року вийшов, за чергою третій річник «Annuaire des Musées Nationaux», Paris, 1929, — що подає звіт про стан загальних музеїв за 1928 рік. Книжка містить багато відомостей. Крім загальних характеристик колекцій музеїв, переліку нових придбань за 1928 рік, подано відомості про керівників і наукових співробітників музеїв та викладено низку практичних порад для одвідувачів. Поряд з цим знаходимо і відомості про склад і доцільність товариств друзів, що існують при всіх перелічених музеях. Низка репродукцій знайомить з найважливішими придбаннями. Окремий розділ знайомить з програмою курсів з історії мистецтв, що організовані при Луврі.

UKRAİNICA

★ Твори Івана Франка німецькою мовою. Наприкінці минулого року накладом видавництва Zentralverlag — Charkiw в перекладі на німецьку вийшло дві книжки Івана Франка:

1. Ivan Franko. Die Million i

2. Ivan Franko. Frusja.

Обидві книжки на німецьку переклав А. Шварц. Накладом державного видавництва «Література і Мистецтво» вийшла книжка вибраних оповідань Миколи Хвильового німецькою мовою: Mykola Chvylojivj. Ausgewählte erzählungen. Aus dem ukrainischen von Elisabeth Weller. «Literatur und Kunst», Charkiw, 1931. стор. 310. Preis 2 kr.

В книжці вступила стаття «М. Хвильовий» А. Лейтеса і такі оповідання Хвильового: Мати, Варіна біографія, Іван Іванович, Кіт у чоботях, Солонський яр, Комуна, Барак, Легенда, Пудель і інші.

Переклад належить Елизаветі Веллер. Обгортка художника Е. Мей.

★ На рубеже Востока — літературно-художній і громадсько-політичний журнал — орган ЗАПІ в № 2 за цей рік приніс рецензію на книжку Петра Панча «Без козиря».

★ «Новый Мир» — в кн. 2 за 1931, в розділі «Книжне обозрение» містить рецензію на ту ж книгу Петра Панча — «Без козиря» (Повести). Авторизований переклад з українського В. Юрежанського, вступ, стаття проф. А. Белецького. ПІЗ М — Л. 1930 Стр. 213. Ц. 2 р.

★ Робітники Фляндрії — Радянський Україні. В липні ц.р. робітники

Києва одержали листа від робітників Фляндрії з нагоди VIII-ї річниці конституції СРСР. Фляндські робітники пишуть:

«Трулящі Фляндрії, що ведуть героїчну боротьбу за свою національну незалежність з урядом короля Альберта і з соціал-фашистами, гнобителями Фляндрії, засилають в день VIII-ї річниці радянської конституції, що обернула народи СРСР на єдину міжнародну сім'ю, братерський привіт трудящим Радянської України. Ми з радістю стежимо за величезною роботою пролетаріату СРСР — соціалістичної батьківщини трудящих всього світу. Ми клянемося всіма силами захищати СРСР — соціалістичну фортецю світової революції».

★ Газета «Republique» від 22-го травня ц.р. вмістила статтю П'єра Домініка присвячену українському питанню. Зазначивши, що українська територія поділена в наслідок Версальського договору на 3 частини (УСРР, Зах. Укр. під Польщею і Закарп. Укр. під Чехо-Словаччиною) автор пише: «У протизаг царської, радянська влада перетворила Україну на єдину республіку, яка тепер не тільки має свої власні школи й університети, де все викладається українською мовою, але також має адміністративну автономію й свій власний справжній уряд, що користується з абсолютної повної влади».

Ще вчора український народ був невільним. Тепер він виходить до Радянського Союзу, має волю в галузі культури й користується з автономією.

Яке ж становище польської й чехословацької України? — запитує автор і відповідає: — якщо вірити Варшаві і Празі — воно нормальне. Проте,

кола українських автономістів і сепаратистів ставати новим вважають за жакхливе».

Автор пророкує, що того дня, коли виникне конфлікт, українці, навіть не комуністи, виступлять за радянську владу.

★ Японський журнал про Радянське Кіно. В літературно-художньому журналі «Сі-Сін», («Поет») за січень 1930 р. (стор. 6—11) вміщено статтю про радянське кіно — «Свіжа течія в радянському кіні». Стаття підкреслює різницю між радянським і капіталістичним кіно (Америка, Франція, Німеччина) і вітає ці нові досягнення.

★ «Ейга - Хіорон» — «Кіно-критика» — Японський журнал у вересневому числі № 9 за 1930 рік вмістив фото із фільму «Земля». В цьому ж №-рі надруковано статтю Іпей Фукуро — «Кіно-мандрівника по СРСР», в якій приділено увагу й Україні. До речі Іпей Фукуро 1930 року одвідав Україну — був у Харкові, Києві і інш. містах; знайомився з культурним життям країни і кіно-мистецтвом.

★ Обговорення книжкит. Гринька в Американському пролетарському журналі. У «News Masses» (січень 1931,

т. 6 № 8) в розділі «Книжки» обговорено між іншим книжку тов. Гринька «П'ятирічка Радянського Союзу».

★ «Заря Востока» (газета, орган Зак. крайового комітету ВКП(б) і ЦВК ЗСФРР) від 4-го липня 1931 р. на стор. IV містить фото — «Українська делегація, що прибула на декадник української культури до Тифлісу».

★ «Дневник української культури в Тифлісе». Під таким заголовком газета «Заря Востока» починаючи від 5-го липня і до кінця декадника друкувала відомості про декадник української культури в Грузії. Подано відомості про одвідини українською делегацією представників уряду ЗСФРР і ССРР. Тут же знаходимо і обговорення постанов «Береголя», інформацію про зустріч грузинських і українських письменників.

★ Газета «Заря Востока» від 13-го липня ц. р. (2952) в зв'язку з декадником української культури в Грузії вмістила фото з виставки української культури; рецензію на гастролі Березоля» саме на п'єсу — хроніку «Пролог». В цьому ж №-рі одмічено ювілей президента Української Академії Наук акад. Богомольця.

Бібліографія

Наталія Забіла. «Тракторобуд». Повість (І частина). ДВУ — ЛІМ Харків 1931 р. стор. 140, ціна 80 коп.

Н. Забіла чи не вперше виступає на літературний кін з прозою після видання кількох збірок поезій, перекладається в творчості на виробничо-індустріальну, актуальну тематику нашої доби.

В повісті «Тракторобуд» Забіла поставила ряд важливих проблем, а саме: 1. Показати динаміку соцбудівництва та його перспективи («Герої соцбудівництва»).

2. Нові технічні кадри (Галія, Сашко і т.д.).

3. «Переродження» старої технічної інтелігенції (інженер Ролєнський).

4. Створення образу сучасної жінки. (Галія).

В повісті (І частина) показана група молодих інженерів (Галія, Сашко, Кожанів, Гофман), які доручено намітити пляна дослідного цеху тракторного заводу. Підчас цієї роботи (коло проекту) Галія-комсомолка, під впливом хвороби й смерті сина Лесика, зробила помилку в розрахунках; помилку, що викриває випадково інженер Ролєнський (людина, що ставилась до соцбудівництва та радянської влади досить стримано, майже вороже). Будівлю почали були, через помилку роботу припиняють, але ударним методами роботи — надолужують прогаване.

В повісті мовиться лише про один із підготовчих етапів тракторобуду: складання плянів, рисунків і т. д.

Робота в конторі молодих інженерів коло проектів організовує фабульний матеріал повісті, хоч за центральний образ у повісті (в конторі) можна вважати Галю.

Показано, як навколо виготовлення плянів розгортається певна боротьба, хоч авторка не досить чітко відзначила класову різницю між окремими групами інженерів.

Може здивувати читача, чому назва повісті «Тракторобуд», адже дійсного показу саме будівництва в повісті ми не знаходимо. Але треба зважати, що досі вийшла лише І частина повісті. Можливо, що Забіла в II частині повісті розгорне художні полотна самого будівництва, покаже виробничі процеси і робітничу масу, і цим виправдає назву повісті. Проте, відсутність II частини не позбавляє основної вимоги і від першої частини як художнього твору, показу робітників і виробництва.

Авторка в І частині свою тему звузила, бо замість того, щоб відбити динаміку будівництва тракторного заводу, подано лише підготовчу роботу, а звідси й коло людського матеріалу на будівництві обмежено технічною інтелігенцією, тому то й ідейно-тематичний діапазон повісті звужений.

Але показ технічної інтелігенції, нових технічних кадрів, його життя й робота в художній радянській літературі, на сьогодні є проблемою актуальною, а ця проблема посідає чільне місце в повісті Забіли, тому то й повість через ці ознаки набуває значної соціальної вартості. Авторка зуміла вдало показати творчий ентузіазм на будівництві молодих Радянських інженерів (Галія, Сашко і т.д.), що вийшли з рядів робітничої молоді, з комсомолу.

Вже, хоч би відбиваючи в повісті підготовчу стадію будови заводу, зуміла Забіла показати читачеві й перспективи соцбудівництва, а оце є теж досягнення повісті.

Центральною постаттю з дівчих осіб повісті «Тракторобуд» є Галія Клинько (комсомолка), молодий радянський інженер (нещодавно з студентської лави), ентузіаст соцбудівництва, прагне коло проектів дослідного цеху. «Люблю нашу роботу, коли знаєш, що роздумувати й замислюватися ніколи, коли знаєш, що кожна хвилина на обліку... наздогнати й випередити одне слово. Так, щоб усі нерви напружувались, щоб усі сили викастали» (розмова К.П.) (21 стор.).

І не лише декларативно заявляє Галія теж про свою роботу, але щодня в конторі. — «працювала до вечора — мовчки, уперто, перемагаючи фортеці формул та цифр».

У Галі була спроба «будувати в житті щось своє особисте» — це шлюб з Андрієм, але через різні погляди на побут дійшло в них до розлуки, далі хорість і смерть сина Лесика важким тягарем падає на плечі Галіні і призводить до тяжких психологічних переживань (як матері), а під впливом останнього вона зробила помилку в кресленнях дослідного цеху.

Психологічному переживанню матері та складним побутово-сімейним перипетіям — Забіла приділяє велику увагу, бо описує це в декількох розділах, а цим самим затуляє показ актуальніших питань у повісті.

Поданий тип сучасної жінки в сучасній літературі не новий. У Забілі Галія, як центральний організуючий образ повісті, поставлена в складні перипетії особистого й громадського життя. Та ця проблема у Забілі не аналізується послідовного вирішення, а дещо перекручена. Особисте життя авторка підпорядковує громадському, але пояснюється це знову ж таки причинами «особистого» порядку.

«Сашко», взяла вона його за руку, — «не прикладайся... Ти ж знаєш. Для мене й справді оце все — праця, комсомол, якщо хочеш світова революція (ох, не люблю я ніякого патосу, не люблю гучних слів, але щож, коли це саме таке...) для мене все. І це зрозуміло, бо, якщо не це все, не знайшла б я собі стільки сили, щоб жити й працювати. Адже ж ти знаєш, що особисте життя моє невеселе. Отож і не можу я його ставити на перший план, бо тоді я давно вже з розпачу здохла б» (67 ст.).

Таким чином, захоплення громадським життям Галя пояснює тим, що особисте життя невеселе. Це ідеологічний зрив у повсті... Аджеж тепер, як ніколи в добу великих соціальних зрушень, нікто стоїть питання перебудови особистого побуту, пов'язати його з громадським та створити гармонію останніх. Забіла це випадково явище (з Галею) — узагальнила по інтелігентському. І далі в повісті авторка не спростовує такого показу — ентузіазмом союбдівництва, а поширює:

«Усі особисті болі й радощі ніщо, що може значити для суспільства болі й радощі одної людини?» запитує Галя, а далі визнає, що «єдине важливе, єдине справді цінне в житті — це праця. Праця пов'язує ведине ціле багатьох людей, що звється колективом. А в колективі забуваєш про них (особисті почуття) і живеш лише спільними інтересами». (116 ст.).

Авторка розкриває коріння природи цих настроїв: «Ще знову, як і завжди, гнила інтелігентщина, наслідки отого клятого виховання. Невже вона, комсомолка, з п'ятирічним стажем, так і не позбудеться ніколи отієї спадщини минулого?» (117 ст.).

Галя поволі пермагає «оту гнилу інтелігентщину», — ентузіазм у роботі допомагає їй пережити перероботи «болі особистого життя» в минулому, бо: «Раніш попри всю логіку Галі до праці, завдяжала думка про сина. Обмірковуєш проєкт, вирішуєш складні формули, обережно викреслюєш тонкі лінії, коли не коли вирине думка — Лесик... Збачнешь додому, до нього... Відженеш похлихлив думку і далі працюєш, але все таки заважає...»

Тепер цього немає...

«Тепер тільки працювати...» (116 стор.).

Особисті переживання дівчих осіб авторка підпорядковує настановленню твору, це показати працю, ентузіазм молодих інженерів. З усіх дівчих осіб повісті Галя є найяскравішим образом, типом сучасної жінки, що пододала впливи роліно — побутових перипетій. Інші дівчі особи подані схематично, не досить виразно (Ролєнський, Язвинський).

Тепер, щодо показу старої технічної інтелігенції в «Тракторобуді». Творчий запал, ентузіазм молодих інженерів, (Галя, Сашко і т. д.) коло проєктів дослідного цеху, момент викриття помилки, виведення її за 2 дні роботи ударними темпами, не могла не зробити відповідного впливу на старих інженерів, що з них деякі, вагалися не довіряли їй не вірили в союбдівництво, а деякі й вороже ставилися до нього (Ролєнський). Свої симпатії, ставлення до союбдівництва інженер Язвинський так висловлює:

— «Що ви, Галино Павлівно, ви надто песимістично дивитесь на нас, старих... Запевняю вас, що більшість технічної інтелігенції ставиться до союбдівництва так саме як я... Час зневір'я й самотажу, час шахтинської справи минув, пролетаріят примусив довірити в його творчі сили. Та й як не вірити, коли своїми очима бачиш що робиться» (39 ст.) (розр. наша К. П.), або, в розмові про перспективи будівництва тракторного заводу, вбачає (Язвинський): «виорку п'ятдесят тисяч тракторів виходитимуть за брами заводу, це цифри нечувані, просто неймовірні і разом із тим цілком здійснені». (40 стор.).

Це погляди старого інженера, що прийшов до радвлadı, вже давно, з моменту її утворення й заявив про свої бажання працювати на користь пролетарському суспільству.

Досить цінну, разом актуальну проблему поставила Забіла в повісті: «переродження» психології старої інженерії (Ролєнський) за доби реконструкції, — тих спеціалістів, що досі не вірили у творчі сили пролетаріату. Але в повісті бракує достатнього художнього обґрунтування цього позитивного соціального явища, бо Забіла не пов'язала, а відірвала цей перехід до наших лав старого інженера від основної рушійної сили будови соціалізму — пролетаріату, класової боротьби. На початку повісті ворожій поглядом Ролєнського на союбдівництво: «Ах, не кажіть мені про п'ятирічний план. Ці заводи ще не почали будувати! 13 стор.). вже під кінець і частини повісті він якось дуже швидко «переродився», еволюціонізував і перейшов до лав ентузіастів союбдівництва, як і його дружина (Валє), що отає теж на шлях корисної пролетарському суспільству праці, йде вчительсько лікпену, захищає набридли їй мішанські атрибути (сукні), й т. д.

Отже, треба визнати, що важливу проблему переорієнтування старої інженерії, що поставила Забіла в повісті, вона не спромоглася достатньо художньо обґрунтувати.

Та попри відзначені хиб, повість Забіли «Тракторобуд» (І частина) є цінним внеском в доробок української пролетарської літератури. «Тракторобуд» уже в І частині, розвиваючи тематику реконструктивної доби, показує народження нової людини, звільнення її від лашонків сімейної та особистої замкненості, вироблення колективістичної психології й світовідчужування, що розвиваються на тлі нових виробничих процесів, нових соціалістичних методів роботи й велетенських успіхів союбдівництва.

К. П.

Лев Крайний. Личо в в а г а. Памфлети и зарисовки. Юридическое Издательство НКЮ УССР. 1930 — 1931). Тир. 5.000. Цена і руб. 20 коп.

«Личо в в а г а» — це обличчя ще остаточно недобитих решток контрреволюції, в особі жандарів, поміщиків, царських сановників, шпигунів, контррозвідників білих армій, шкідників, діячів Союзу русского народа та СВУ, бандитів різних гатунків, попів, погромників, «богів», меншовиків, етлєрловських отаманів та іншої наволоці, що в силу всляких махінацій залишилась на терені радянського Союзу, пустили кінці минулого у воду, прибрали облік активних радянських «діячів», а подсади навіть членів комуністичної партії і під цією машкарою продовжували свою підривну роботу в всіх фронтах соціалістичного будівництва Радянської України.

Збірка «Лицо врага» має сорок чотири фельстони і зарисовки, є цілком своєрідним і оригінальним явищем в радянській літературі і заслуговує на певну увагу до себе.

Лев Крайній своєю збіркою зовсім не претендує на професійного письменника - художника, хоч він уже і не початківець в літературі.

Шукати у збірці памфлетів, як зазначає автор, безумовно, не доводиться, усе це фельстони й зарисовки, написані з суворого чіткістю, гостротою і влучністю, написала людина, що досить добре обізнана з справою слідчих і судових органів і яка своїм клясовим чуттям вміє знаходити прихованого ворога.

У збірці нема видумки, фантазії, романічних пригод та солодких прикрас, тут подано лише малюнки фактичних моментів класової боротьби, що були на тлі нашої дійсності.

Лев Крайній вправно розтинає запону на фальшивому обличчі адвоката Бесарабова, який скрізь був «своїм» чоловіком, справлявся про здоров'я, ляскав кожного по плечі і, не порізавшись тачкою по вістрах бритви «й показує його шпигунську істоту, що в умовлені дні в місці чужоземного представництва інформувала про заходи «хамів і барбарів».

Автор витягає на світ божий усіх хижаків в образі отаманів Мамаїв, Залізників та інших, що в річках людської крові шукали поживи й за гроші Міжнародної буржуазії справляли кривавий бенкет, події й жертви якого займають не одну сторінку в історії громадянської війни, і показує, як після всього ці славновісні отамани улаштовувалися на радянських хлібах, міняючи по кілька разів прізвища, обиралися членами виконавчих комітетів і навіть пролазили до лав комуністичної партії.

Далі бачимо з насупленими обличчями «справжніх українців» з СВУ — Єфремова, Дзудуцького, Холодного та інших, що хотіли повалити радянську владу, «визволити» українських селян... від землі, а робітників — від фабрик та заводів і передати їх колишнім власникам, повернути Україну на колонію Міжнародного капіталу.

Зустрічаємо Хлестакова, який за нашого часу носить досить невинне прізвище — Козинець, видає себе за члена уряду УСРР, ревізує ізюмських «простофіль» й змушує їх нести різні матеріальні витрати.

Полковника білих армій Гурцевича, що в 1919 році, в бою, кулею нашого червоноармійця був поранений в ногу і, проте ухитрився ще одержати з нашого ж такі соцабезу на одну тисячу карбованців, як інвалід.

Погромника Бондаря, що розривав єврейських дітей на двоє.

Лейб - гвардії полковник, капітанів, поручників, що уже успіли звити тепленьке гніздо на Дніпрельстані, і, нарешті, меншовика Подільського з Наркомзему УСРР, що був членом контрреволюційної організації, провадив шкідницьку роботу й приходився близьким родичем тим меншовикам, з «Союзного бюро», що недавно засуджені пролетарським судом за пробу відновлення в СРСР капіталістичної системи і інтервенції.

«Лицо врага» зайвий раз підносить, що боротьба з контрреволюцією ще остаточно не закінчена, що ворог може бути навіть там, де його зовсім не сподіваються, що його за всяку ціну треба розпізнати й викрити.

Змальовуючи обличчя ворога, автор зумів подати в яскравих характеристичних рисах і той ґрунт та умови, що дають йому (ворогові) можливість за допомогою всяких маневрів та хитрощів пролізти в усі шпарки державного радянського апарату і провадити шкідницьку та шпигунську роботу.

Автор засуджує усіх тих легковажних тютхів комуністів, закосилених успіхами соціалістичного будівництва, що довірливо ставляться до класового ворога і в поточних справах приймають його на роботу в установи, довірливо ставляться до нього й т.ін.

Книжка ця викриває стратегію й тактику ворога, відкриває його обрії, попереджує сподіванки, паралізує здатність до дальших виступів і показує, як кожного з них настає рука вірного стража революції — ДПУ.

Тепер, коли ми ведемо розгорнутий соціалістичний наступ, нищимо будь-які залишки капіталістичної системи, ліквідуємо на базі суцільної колективізації куркуля, як класу, коли в країні поживався загострення й активізація осаженілого ворога, книжка «Лицо врага» набуває особливого інтересу, стає застереженням проти заходів класового ворога, кличе до запеклої боротьби з ним.

Книжка заслуговує на увагу широких читачьких мас.

Дивує тільки, чому тов. Крайній, що пише до газети українською мовою, частину фельстону про СВУ, вміщених у книжці, друкував уже на шпальтах «Вістей ВУЦВК» українською мовою, чомусь збірку «Лицо врага» написав мовою російською, начебто українськомовні робітників та селянинові не треба знати, що діється навколо них і саме на Україні.

В. Педянюк - Карий.

Б. Ясенський. П а л ю П а р и ж, роман, ДВУ, Харків 1930 р. тир. 3.000, ц. 1 к. 70 коп. пер. Лебедінця.

Бруно Ясенський — пролетарський письменник Польщі. Пролетарська революція скерувала його розвиток в належне річчє, яким він і прийшов до компартії і пролетарської літератури.

Вже з приводу «Пісні про голод» Жеромський звивав Ясенського «медіумом впливу російської революції на польську душу».

Життя письменникове ще краще підкреслює цей шлях. Це життя вигнання Польщі, а потім Франції за революційну діяльність, який добре відчув всі розкоші буржуазного ладу для робітника. Твори Я. завжди ставили актуальні проблеми, охоплювали завжди широкі соціальні полотно.

Така, напр. «Пісня про Якова Шемо» — історична поема, про реалізацію на селянське питання в сучасній Польщі. Не вдовольняючись досягнутим, автор переробляє її в драму, поширюючи, загострюючи, активізуючи всі думки. В «Палю Париж» ці широкі соціальні рямці розходяться аж до світових меж а властива всім творам Я. актуальність — переходить тут у злободенність, в політичну насиченість.

Світова криза, події в Китаю, таємні наради щодо знищення СРСР, українське питання в інтерпретації Польщі, плани хрестових походів на СРСР проходять перед читачем, як у кіні поруч з блискучими малюнками — характеристиками капіталістичного суспільства з усіма його суперечностями.

Настановлення твору — дати відповідь на низький пасквіль французького дипломата романіста Толя Морана — «Палю Москву».

Основна ідея пасквіля: «Вільна» Франція палить більшовицьку Москву смолоскипом «полум'яних ідей», «широкого індивідуалізму», — за аналогією з 1812 р., коли Москву нібито спалив війський геній Наполеон.

Б. Ясенський блискуче визначив ціну всім капіталістичним «свободам» і «демократії» і довів, що з них користається лише паразитична гнила буржуазія. Щоб краще підкреслити явища розкладу Парижу — цієї столиці світових банкірів і проституції — автор використовує призму «першого уявлення, розпаленого голодом безробіття і кохання до втраченої, що змушує його акцентувати саме відповідні моменти. Здорове ж неторкає уявлення маленького допитливого китайця П'ана, є друга призма — відтінчення всіх шхів експлуатації в колоніях і почесної ролі в цьому бурж. церкві, моралі і науки.

Автор не вдовольняється кризою світового капіталістичного господарства, що вже загострила всі протиріччя буржуазного ладу, і, щоб остаточно порушити звиклу уяву «рівноваги», він вводить парадоксальну причину — чуму і остаточно зриває всі умовності, всі машкари з дволикого Януса буржуазної політики, дипломатії і виставити в їх голому неприкрашеному вигляді національні, класові, сімейні взаємини. Цьому капіт. світові — Ясенський протиставив світ праці, який і перемагає, розповсюджуючи нову еру в історії людства.

Відповідна до цього і композиція твору. Перші 2 історії П'єрова і П'анова вводять читача в курс, розглядає капіталістичної дійсності Парижу — одного з центрів світового капіталізму і колоній, де зароджується його методи.

Далі соціальні лінії розгалужуються і ми маємо цілу низку історій різних частин суспільства, організованих з національними, становими, класовими ознаками. З рештою всі лінії розвитку твору ходять в 2 річчях — відновлення розпутного Парижу в Лоні і розвитку нового пролетарського Парижу, ізольованого від буржуазного світу.

Перемагає пролетарський Париж і 2 річчя заступається одною: будівництво нового пролетарського ладу і патос єднання світового пролетаріату.

Дуже вдала перша частина твору, присвячена деструкції бурж. суспільства.

В історії П'єра автор змальовує життя паризького пролетаріату за кризи, коли подія тисячі робітників опиняються на вулиці без життя і хліба. На виробництві, пригнічений настрої. кожний тремить, сподіваючись безробіття. «Чотириста похилого над варстатами люда, немов би прагнути робитися ще меншими, ще сірішими, непомітнішими, у гарячкових перегонах пальців намотувало фунда на розпечені з поспіху варстати, і, похрипів з нічого одчайдушного крику, замикуват палці, мавалося, белькотали: «Я найхуткіш, не мене бо ж, не мене», бо кожний жде зловісного наказу майстра: «складай струмент».

П'єр майже спокійний: була чутка, що насамперед звільнять непевних з погляду політичного, а не був далекий від політики, уникав агітаторів, — як рядовий несвідомий робітник.

Але залізла лапа капіталу не падає нікого. П'єр голодний, без грошей, без життя — на вулиці.

Ночує він у тунелі Метро, а живиться нерозпеченими залишками з смітників, маючи й тут конкурентів.

Але найгірших мук П'єр зазнає від думки, що його Жанет загине на дні Парижу. Він не перестає намотувати й, натикаючись на найрештованіші сцени розпусти Паризької, що остаточно приголомшує його і в його розпалений уяві самі авто і таксі, що розвозять і банкірів, і коханців з домів розпачу, перетворюються на річку оскажених псів.

Треба згадати, де речі, що ці образи дали привід літер. критиці обвинувачувати Ясенського в ерезові (редакційна стаття до польського видання «Pale Party»).

Але навіряд чи є в цій рани. Перечить цьому настановлення твору, різко полемічного, агітаційного, в значній мірі публіцистичного, перейнятого ненавистю до капіталізму.

Різкі, брутальні часом образи і порівняння зраджують лише найвищий ступінь обурення людини, як можна розцінювати, як плювок в обличчя гнилому Парижеві, правда, дещо в дусі футуристичного філізму. Ненависть П'єрова і жаждою помсти за свою Жанет доходить краю. Випадок допомагає йому, і нищить огидне суспільство чумою, гинучи й сам.

А «На Сакре — Кур били дзвони», приговорює автор, коли чума розпочала свою руйнівницю працю, тригворюватиме відтепер частенько.

Крім будинків проституції є ще друга інстанція для бурж. суспільства, другий магнет, що притягає його. Це — церква. Вона намагається «об'єднати людей в інтересах капіталу за расовими, релігійними знаками, всупереч класовим.

Багати костелів, церков і мечетів одводили в небо, як громозводи, магнетичний струм опромішності, зростаючи кожної хвилини, сповідували розпорошену людську отару в самотні комплекси — расові і релігійні».

Значення цієї капіталістичної інструкції автор яскраво й докладно з'ясує в другій історії — історії П'ана, присвячений колоніальним справам, де церква себе активніше і одвертіше виявила.

Допитливий розум дитини П'ана уперто шукає розв'язання всіх теасемічних людських взаємин самотюди. Релігія, до якої він вдав на початку, як до найвищої авторитету — перша виявила його неспроможність і шахрайство, бо на шаралупі черепахи дитина так і не знайшла святого письма — змісману всіх мудрощів.

Практика дає більше дитині, особливо в місіонерській школі. Не зважаючи на всі знущання, які їй припадали на долю жовтих дітей — П'ан старано вивчає непотрібні нікому молитви, щоб збагнути суть христової релігії.

Розп'ятий христос викликає відразу в дитині своєю ідеєю непротивлення, що була перешкодою вольній боротьбі і, цим самим зброєю в руках гнобителів.

«Пройда, каже про нього П'ан, з отією покорою своєю. Це супротива злому. Кесарево — кесареви, а бже — богів. Богів, що ж там богів, небагато треба. А от кесар, цісар це вже інша справа. Цісар — ворог, хто ж про це не знає. Помагає Мандаринам і білим обкрадати народ, щоб голодом вмирали

діти дядечка Чао — Ліна. Як же ж воно бог, бог справедливий і справжній, може казати хінцями не всупротивлятися цисарей? Зразу видно, що білий?».

Пізніше, дорослим — він ще чіткіше висловиться «Христос — комівояжер, платний агент визискувачів».

Ненажерливі ж місіонери, що брали подарунки від багатих і догоджали їх дітям — були найкращим доказом.

Мало того, він переконується, що свої багаті цілком допомагають білим у їх гнобительській справі.

Найяскравіші ж місця в історії П'ана це — знущання білих над жевтими на виробництві, куди він попадає після школи, за якої його виганяють за цікавість до Марксових ідей — «Поміж машинами по залі прохджувалися білі майстри з батогами в руках, і батіг шохелених свистка, як гадюка, заносився втору, над згорбленими плечима необачного робітника і спалав на них із жалісним сныгом. На познаних спинах, як позначки відроблених годин, проступали червоні смуги, а піт у тих місцях забарвлювався в черепоне».

Більша частина робітників — жінки і діти, що часто не мають ще й повнолітнього віку.

Під час страйку катування зростають у кілька разів. Серед паралельних історій особливо яскраві сторінки про білогвардійців — емігрантів, що за чуми організують свою монархію.

Щоб не скоритися ненавистям для них більшовикам, вони вивчаються на шоферів, щоб возити по місту паризьких поїв, продаються самі, не требають крадіжкою і, по старій пам'яті, знущанням над беззахисним євреєм.

Автор в спогадах Соломона викриває всю безодню паразитизму, тупости, розбещености старого російського монархічного «царства суспільства».

Ось і єврейські багатії, що замкнулися в своїм «Гетто» від «невірних», але національних і релігійних гасел вистачить рівно до подорожі до Америки, куди поїдути лише вони, а не білі.

Цікава постать і містера Давида Лінгслея, що виявляє все безсилля капіталіста перед обличчям руїни й смерті, всю нужденість прагнень, якими він уявляє час повор.

Є яскраві малюнки і з боротьби пролетаріату, як напр., подорож т. Ляваля по хліб, що коштувала йому життя.

Далі ми бачимо відродження нового буржуазного Парижу в Льоні з тими ж банками, і тими ж коротками, гризетками, мідниктами, звичайними повіями і одного дня нова Жанет, але завжди та сама осквітчила П'єрові, що їй потрібно нових черевик. Нічого нового тут не буде, — це — розклад.

Почалися різні таємні дипломатичні переговори прем'єрів і в наслідок їх — українське питання під польською підливою. Цим власне, буржуазна винахідливість і обмежується.

А в забутому Парижі йде нагнужена праця над утворенням нової пролетарської держави. Радіо антени едіають Париж з пролетаріатом всесвіту.

Сили Париж набрав з тюрем, які зберегли від чуми чимало політично — ув'язненого пролетаріату. Все закінчується перемогою пролетарської класи.

«Чорні пісчі гучномовців вигригнули мідною фанфарою «Інтернаціоналу».

Твір справив величезне враження. Про соціальну функціональність його свідчить наказ французького прем'єра про негайне вислання сміливого судді міста «крови і болото» — за межі «альної Франції».

Роман «Палю Париж» безумовно, помітне явище в світовій революційній літературі. Все ж треба відмітити, що в романі й є нечіткі шодо ідеології, які свідчать, що письменник ще не остаточно переміг своє минуле, віддаючи данину то біологізмові, то анархічним ідеям.

Так в розмові з буржуазним професором висловлюється з приводу капіталістичного світу: «Літа вашої імперіялістичної Європи були вже так чи так злічені і не було потреби приписувати їй кінець таким о вибриком» (чуую. Н.).

Що автор посилає ці погляди свідчить постать професора, що репрезентує собою буржуазну ідеологію і науку, безсилою навіть вбити П'ана, свого ворога, вбивши його власного сина.

Капітал у автора, власне, так і гине від собачої старости, майже без опору, даючи дорого пролетаріатові швидко розпочати нову еру в історії людства. Крім того, суди ж належить і перевага родинних зв'язків перед класовими, що теж подібнується в «Палю Париж». Так рогістір Соломон стріляється під впливом зустрічі з братом більшовиком, а містер Лінглей во ім'я свого неюжа революціонера, забитого під час страйку, страчує пароплав з зачумленими багатими і себе разом.

Проступають у романі і анархічні виваи. Відразу ж випадає в око відсутність організованої класової боротьби, яку піднімаються окремими терористичними зчинками окремих робітників — П'єро, П'ана. Урахуємо й те, що за П'єра автор не відповідає, підкреслюючи сам його невідомість. Але ж П'ан досяг цілковитого розуміння основ капіталістичного ладу, ним керує партія все ж таки він не уявляє собі сили упертості революційної боротьби і сподівається все зробити одним анархічним вибухом: «Перебити кістяк ворогові одним ударом». Лише своїми власними силами йому хочеться «самому стати сокірою». Мало того, за для цих максималістських ідей він залишає китайські революційні події у самий відповідальний момент і їде з наказу партії. (.) до Парижу творити справу, революцію.

Гине Пан не від своїх помилок, а від чуми і так і не дає переконання, що автор не з ним. Пролетаріат же, що досить випадково перемагає, ще більше підтримує думку, що анархізм не чужий і самому авторові.

В зв'язку з цим нема в творові робітника, ні як окремого героя ні, тим більш, як маси.

Ми його бачимо скривавленого грізною під час повстань, чи як безсилою страдника на виробництві, але далі цих сценічних поверхових показів автор не йде. Зовсім не показує нам автор і партійного керівництва: є далекі розпорядження. Згадки, але конкретної упертої роботи не видно.

Висновок зробимо такий: письменник блискуче впорався з деструктивними моментами свого твору, де він подає гнилу капіталістичну дійсність, щождо прогнозу майбутніх подій, то автор не спромігся їх змалювати так вдало, як попередню частину.

Не забуваємо все ж таки того, що твір писано 2 роки тому, що автор веде весь час революційну боротьбу на фронті світової літератури і на сторінках нашої шовіністичної преси — ми маємо його активні виступи. Мало того, письменник прагне зараз надіслати сповіщення на актуальну політичну проблему — «Тарно-Богородська республіка рад» — присвяченню повертання польських селян на Вислі 1918 р. і утворенню там державності. Отже, можна сподіватись, що автор у найкоротший час ліквідує всі рештки старої спадщини, що часом проглядає ще в його творах.

Найчук.

Мольєр. Вибрані комедії в перекладах Ірини Стешиківської та Володимира Самійленка. Редакція, вступна стаття й примітки А. Березинського. «Рух», Харків 30. Стор. 476. Ціна 2 крб. 80 коп.

З шістьох комедій Мольєрових, що становлять цей том, одну, віршовану «Тартюф», подано в перекладі небіжчика В. Самійленка, а п'ять прозових («Маніріниці», «Скупий», «Мішанин - шляхтич», «Шукарен - шукаря», «Хворий та його діти») — в новому перекладі Ірини Стешиківської. Вибір саме цих творів Мольєрових не викликає жодного заперечення: майже всі вони належать до загальноновизнаних шедеврів драматургії Мольєрової, мабуть за єдиним винятком «Скупеня — шукаря» (Les fourberies de Scapin), який проте якнайкраще репрезентує «легкий» різновид класичної комедії французької — так звану «комедію ситуацій», а не «комедію характерів», значно ближчу до передкласичного фарсу та до італійської імпровізації «commedia dell'arte»; цей різновид має, звичайно, меншу історично-літературну цінність у цілості художньої спадщини Мольєрової, ніж класична «комедія характерів» з її виразним соціально-історичним настановленням; проте він посідає в Мольєра надто просторе місце, та й відзначається позитивно такою виключною спелістю, що один найкращий зразок його конче треба було подати в «збірці відомих творів» великого драматурга, беручи на увагу потреби не самого лише сучасного читача, а й класичного театру нашого. Врешті, як би додати до цих шістьох п'єс ще дві чи три («Дон Жуан», «Жорж Данден», та мабуть ще «Лікар за неволю»), то це було б чи не все, що залишається досі зі спадщини Мольєрової найбільш типового. Отже, ті п'єси, які містяться в цій збірці, вибрано більш-менш доцільно.

Інша справа — щодо перекладу цих п'єс. Як це не диво, в історії нашого перекладу Мольєрової найбільш типового. Отже, ті п'єси, які містяться в цій збірці, вибрано більш-менш доцільно.

Інша справа — щодо перекладу цих п'єс. Як це не диво, в історії нашого перекладу Мольєрової найбільш типового. Отже, ті п'єси, які містяться в цій збірці, вибрано більш-менш доцільно.

Нині так часто доводиться зазначати — цілком справедливо — великі досягнення українського класичного перекладу саме за останніх п'ятих — шістьох років, що цей факт цілковитою перевагою переважає, який належить до далеко старшої школи перекладної беретристичної української, справляє враження досить таки несподіване й неприємне. Шоправда, за Володимира Самійленка був справжній майстер класичного перекладу (зокрема, перекладу віршованого), а саме «Тартюф» Мольєрів належить, очевидно, до найкращих творів його в цій галузі. Беручи на увагу великі труднощі, що їх завдає перекладачеві віршований оригінал щодо оптимального сполучення легкого, натурального й художньо адекватного викладу з якнайточнішим відтворенням змісту й стилістичного забарвлення окремих речень, слід сказати чимало сторінок та сцен у цьому перекладі за справді зразкового. Не кажучи вже про цілковиту відсутність елементарних помилок та самовільних вставок «від себе» і скорочень, досить констатувати, що В. Самійленко відтворює тут якнайповнішій синтактично-метричну структуру оригіналу: чи хочемо окремою віршею або двовіршею оригіналу відповідати, з семантичного та синтаксичного боку, певний вірш або двовірш перекладу. Щодо стилістичної адекватності викладу, найкраще, здається, навести тут кілька рядків із класичної промови Тартюфа до Ельміри в п'ятій сцені четвертої дії, шоправда відтворено стриманий і разом з тим самовпевнений та дидактичний тон парадоксальних над заоханого лицеміра:

Ельміра. Але небесний суд — то, кажуть, річ страшна.

Тартюф. Я смішний ці страхи відразу вам розвію.

Вагання зняти всі я дуже добре вмію.

Так, небо деяких не дозволяє втіх,

Порозумітись ж з ним можна в справах цих.

Така наука каже, щоб, як потреба каже,

Вільніше попускать сумління, що нас в'яже,

І вчинкам нашим злим оправдання знайти,

Якщо ми робим їх для чистої мети.

Ви потім навчитесь як слід цієї науки,

А покищо себе мені віддайте в руки,

Без ляку вдовольніть вогонь бажань моїх.

А винний буду я й візьму на себе гріх. (Стор. 80 — 81).

Звертаємо увагу на те, як вдало В. Самійленко надає закінченій трагії Мольєрової традиційному епиграматичному явищу, який взагалі надто мало репрезентований в перекладній поезії нашої і часто — то зберігає в ній якусь примітивну важкуватість.

Едине, що слід закінчити цьому перекладові — це надмірна «українізація» окремих французьких назв, що вона не пасує до французького культурно-історичного тла п'єси; шоправда, цей дефект виявляється в В. Самійленка лише зрідка, тимчасовим як для інших перекладачів його генерації це була звичка, аж надто характерна. От, наприклад, читаємо в сьомій сцені п'ятої дії:

Живем ми під царем, що не терпить обуди,

Під тим царем, який читати, версі звик (стор. 96 — 97). Чому «під царем», якщо мовиться тут про короля Людовика XIV, а розпочати ці два вірші з виразів «Живем під королем»... та «Під королем, який»... — не задавало жодних труднощів? В оригіналі тут сказано «sous un prince», тобто, за

1) Розрядка в усіх цитатах наша.

термінологію доби, «під монархом» (до речі сам В. Самійленко перекладає далі в тому самому монолозі «prince» через «король»). Це неприйнятні враження справляє в останній сцені сполучення західно-європейської і слов'янської політичної термінології в двох прилеглих рядках:

Щоб справив він життя, неправди відшураєся.

Та правий суд царський їм з'якшити постарався.

А ви з подякою підіть до королів... (стор. 98). Адже дуже легко було б поставити тут: «Та королевський суд»...

Дещо систематичніше виявляється отака стилістична «гіпер-українізація» перекладу в відтворенні французької лайки, що вона в оригіналі — за певних соціально-історичних умовин — є часто-густо «неутралішша» та «чужинна» за відповідні українські вирази в перекладі В. Самійленка. Пам'ять Перельєв каже своїм служницям в першій сцені першої дії.

А ти загавилась і слух уже п'ся у х о.

А, т р я с я... (стор. 32).

В оригіналі подибуємо «*le jour de dieu*» (буквально — «божий день») та «*gaure*» за «сладнико» Ляруса — «жінка неохайна й неприємна» — вислови, безперечно, м'якші. В шостій сцені третьої Оргона називає сина Даміса «песький син» (стор. 67), «бидло», «собака навісна» (стор. 68), «сві» (стор. 69) — вислови абсолютно неприпустимі у класичній віршованій комедії та на сцені королівського театру XVII століття. І справді — в оригіналі подибуємо лише «думо проклята» (*peste maud*) «шибенику» (*pendard*), «зраднику» (*traître*) та «голото» (*queux*).

За сучасними вимогами перекладу слід вважати наявність кількох рядків, написаних п'ятьма повним ямбом (замість шостистопового), наприклад:

Льояль я зчуєсь. З Нормандії походжу (стор. 91).

Редакції конче слід було виправити такі випадкові огріхи, що їх сам перекладач, безперечно, правив був би, якби помітив.

Само з себе зрозуміло, що всі спорадичні дефекти аж ніяк не позбавляють цілого перекладу Самійленкового високохудожньої, ба зразкової ваги його.

Переклади Ірини Стещенко правильніше було б вважати на цей раз не за переклади, а за «перекази для кону», — такі вони є приблизні й спрошені. Це здивовує, бо в ціл перекладачки є певні переклади з французької, якщо «блискучі» за художньо-стилістичного боку, то, в усякому разі, досить точні (наприклад «Мадлена Фера» Золя, що друкувалася в ДВУ). В перекладах її із Мольєра, здається, певне принципове настановлення не «вільну» маніру перекладу, пристосовану саме до театральних вистав. Але, поперше, вважаємо за ґрунтовно помилкову оту думку, нібито найточніший переклад не є найкращий для сцени (принаймні, щодо звичайного театру, без спеціально популяризаційного настановлення), а подруге, спрошення й пропускання більш-менш важких стилістично міськ досягає в цих перекладах Ір. Стещенко такого апогею, що вони з літературного, принаймні, погляду аж ніяк не задовольняють. От візьмімо «гастрономічний» монолог Доранта напочатку четвертої дії «Мішанина-Шляхтича» (стор. 273 — 274). Щоб не докучати читачеві з гастрономічною термінологією французькою — що її, зрозуміла річ, перекладачі важко, проте так чи інакше відтворювати всеж-таки треба — об'ємність тут питаю з французького тексту, відзначаючи розрядкову все те, що випущено в перекладі. Ір. Стещенко зовсім, і додаючи інші помилки перекладачки у зносках «vous n'avez pas ici un repas for savant, et vous y trouverez des incongruités de bonne chère, et des barbarismes de bon gout. Si Damiis s'en était mêlé, tout serait dans les règles», il y aurait partout de l'elegance et de l'érudition, et il ne manquerait pas de vous exagérer lui-même toutes les pièces du repas qu'il vous donnerait, et de vous faire tomber d'accord de sa haute capacité dans la science des bons morceaux; de vous parler d'un pain de rive a biseau doré relevé de croute partout, croquant tendrement sous la dent; d'un vin a seve veloutée, arme d'un vert qui n'est point trop commandant» і т. д.

Що залишається від стилістики Мольєрової після таких пропусків?

В звичайному діялові перекладачка пропускає далеко менше, проте часто — густо відхиляється від оригіналу без будь-якої потреби. Ось кілька прикладів:

В оригіналі:

— Я гадаю, що не можна співати краще; і (все) це є цілком прекрасне.

— Ого, добродій Журден є галантишій, ніж я гадала.

— ... покорно прохати вас пробачити екстра-вагантність моєї жінки.

В перекладі Ір. Стещенко:

— Чудовий спів. Прекрасно, розкішно. (стор. 275).

— О, мушу признатись, я ніколи не сподівалася, що добродій Журден може бути таким галантишнім. (стор. 275).

... покірно прохати вас пробачити нам дикунський учинок моєї дурної жінки. (стор. 291).

Після всього цього, вже не дивно, що пан Журден привселюдно називає свою дружину, в перекладі Ір. Стещенко «негіднице» (стор. 277) і «гадиною» (стор. 293), тимчасом як в відповідних місцях оригіналу маємо лише «impertinente», тобто «зухвала», «грублячка».

Врешті, не розуміємо, чому заголовок комедії «Le malade imaginaire» (тобто «Гаданий хворий») перекладено через «Хворий та її годі».

Проте, справедливо вимагає визнати, що маніра викладу в Ір. Стещенко є досить легка й жвава (це стосується й до перекладу віршованих вставок в опих п'ятих прозових п'єсах).

¹) Замість «ви знайдете в ньому», Ір. Стещенко пише: людина, що має тонкий смак, знайде в ньому».

²) Замість «все було б правильне», Ір. Стещенко пише «все було б ідеальне».

«Доповнення й примітки», складені від А. Березинського, (стор. 447 — 474), не задовольняють, вони містять, головне, переклад передмов Мольєрових довідкових комедій та переклад «макаронічних» латинських промов у третій інтермедії в «Хворий та її годі», а пояснені до окремих місць основного тексту комедії подають небагато, та й не без огріхів. В примітці (3) сказано про значіння заголовку сцени «Les précieux's ridicules» («Маніришці»), але не сказано найважливішого, — що «precieux» значило «салонний» мови другої половини XVII віку «елегантний», «вишуканий». В примітці (47) про слово «паладин» (paladin) так само не сказано головного, — що в літературній мові XVII віку це значить просто «лицар-герой». В примітці на стор. 285, в перекладі гротескної «турецької» промови міститься речення «Бог — батько наш, бог — батько наш», що його в оригіналі немає. Не пояснено народньої приказки на стор. 27: «як двір царя Пето», і т. д. Таких прикладів можна навести забагато.

Краще вражіння справляє популярна вступна стаття А. Березинського «Мольєр і його доба» (стор. — 23); в ній бо досить виразно, і, загалом, правильно визначається соціальний еквівалент художнього творчості Мольєрової — головне, за відомими працями В. Фріче («Очерк розвитку західних літератур») і Когана («Соціологія Мольєровського творчства»). Нажаль, остання частина статті присвячена драматичному мистецтву Мольєровому (стор. 19 — 21), є надто сумарна, та й підходить у ній автор до проблеми не з того боку як слід, підкреслюючи насамперед вільне ставлення Мольєра до форм і «правил» «класичної поетики». Це правда, але це не дає підстави і з о л я т и драматичність Мольєрову, відриваючи її від історичного процесу еволюції класичної драматургії французької класики, як це фактично робить А. Березинський. Отже, історично-літературна вага комедій Мольєра, що він за завершителя «легкої» комедії ситуацій, і за одного з фундаторів та за найвиразнішого репрезентатора «серйозної» комедії характерів, залишається невиявлена.

Отже, вітаючи, безумовно, вихід з друку «Тартюфа» Мольєрового в прегарному перекладі Л. Пінденка, вважаємо літературну вартість реплік ісюжети за надто релятивну. Ці «Вибрані комедії» Мольєра з багатьох поглядів не задовольняють читача, і в усякому разі, не здатні заповнити відповідну лакуну в перекладній драматичній белетристиці нашої.

В. Державін

тері
арт
свр

рол

рен
густ
Пер

Ляг
Орг
(сто
теат
еш

пов

пра

лен

каз
ди
(нал
при
Але
най
лен
рек
няк
тич
шо
жия
lp.
save
de
et
tout
sarp
ge
vin

від

і (в

ніж

вага

в пе

орит

пере

(це

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ, ПОШИРЮЙТЕ

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

ЛІТЕРАТУРНО-ХУДОЖНИЙ
БАГАТОІЛЮСТРОВАННИЙ ДВОТИЖНЕВИК

МАСОВИЙ ОРГАН ВСЕУКРАЇНСЬКОЇ СПІЛКИ
ПРОЛЕТАРСЬКИХ ПИСЬМЕННИКІВ (ВУСПП)

РЕДАКЦІЯ:

М. БІРЮКОВ, ІВ. ГОНЧАРЕНКО,
І. КИРИЛЕНКО, Я. ЛЮБЧЕНКО,
І. МИКИТЕНКО, РОМАН ПРИМЕР,
(відповід. редакт.), М. РЕЗНІКОВ,
Г. ШИШОВ.

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ:

Ціна номеру . . . — крб. 20 коп.
На 2 міс. — крб. 75 коп.
На півроку 1 крб. 50 коп.
На рік 3 крб. — коп.

Редакція журналу міститься: Харків, Пушкіньська вул., № 46

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

створити своїм талантом боротися за генералізацію пролетарської літератури, за те, щоб справа пролетарської літератури стада справою всієї робітничої класи.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

стежачи за літературним і мистецьким життям Заходу, висвітлюватиме зріст і боротьбу пролетарської літератури і пролетарського мистецького руху загалом, в капіталістичних країнах.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

міститиме статті, огляди, оповідання, нариси, вірші, фейлетони, шаржі, карикатури.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

подаватиме багатий ілюстрований матеріал зі всіх галузей літературно-мистецького життя, пов'язаних з процесами соціалістичного будівництва.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

організовуватиме і провадитиме конкурси на кращі зразки пролетарського малюнка, оповідання, вірші, пісні серед ударників-прізвирників у літературу.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

періодично організовуватиме огляд роботи літературців по заводах, фабриках в колгоспах.

ЛІТЕРАТУРНИЙ ПРИЗОВ

повинні читати робітники-ударники, колгоспники, всі працівники культурного фронту, партійний і радянський актив, працівники культвідділів профспілок й відділів народних бібліотек і працівники масового пролетарського літературного руху, письменники й критики, викладачі літератури на робітфанах, фабзаучках і трудових школах та всі, що цікавляться сучасною літературою і мистецтвом.

V.N. Karazin Kharkiv National University

00721487

1